

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

**Prawne aspekty zmiany płci
w wybranych państwach europejskich**

Jakub M. Łukasiewicz

Prawo rodzinne

Warszawa 2021

Spis treści

I. Uwagi wprowadzające	7
II. Problematyka prawnej zmiany płci w Wielkiej Brytanii	29
1. Zagadnienia wprowadzające	29
2. Procedura metrykalnej zmiany płci	29
2.1. Trzy tryby metrykalnej zmiany płci	29
2.2. Standardowa procedura zmiany płci	30
2.3. Alternatywna procedura zmiany płci	33
2.4. Zagraniczna procedura zmiany płci	36
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	36
III. Problematyka prawnej zmiany płci w Niemczech	39
1. Zagadnienia wprowadzające	39
2. „Mały” tryb zmiany płci	39
3. „Duży” tryb zmiany płci (zmiana płci metrykalnej)	41
4. Skutki metrykalnej zmiany płci	43
IV. Problematyka prawnej zmiany płci we Francji	45
1. Zagadnienia wstępne	45
2. Metrykalna zmiana płci	45
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	46
V. Problematyka prawnej zmiany płci we Włoszech	49
1. Zagadnienia wstępne	49
2. Metrykalna zmiana płci	49
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	50
VI. Problematyka prawnej zmiany płci w Hiszpanii	53
1. Zagadnienia wstępne	53
2. Metrykalna zmiana płci	54
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	55
VII. Problematyka prawnej zmiany płci w Portugalii	57
1. Zagadnienia wprowadzające	57
2. Metrykalna zmiana płci	57
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	58

VIII. Problematyka prawnej zmiany płci w Grecji	59
1. Zagadnienia wstępne	59
2. Metrykalna zmiana płci	59
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	60
IX. Problematyka prawnej zmiany płci w Niderlandach (Holandii)	61
1. Zagadnienia wstępne	61
2. Metrykalna zmiana płci	61
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	62
X. Problematyka prawnej zmiany płci w Danii	65
1. Zagadnienia wstępne	65
2. Metrykalna zmiana płci	65
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	66
XI. Problematyka prawnej zmiany płci w Finlandii	67
1. Zagadnienia wstępne	67
2. Prawna zmiana płci	68
3. Skutki prawnej zmiany płci	68
XII. Problematyka prawnej zmiany płci w Norwegii	71
1. Zagadnienia wstępne	71
2. Prawna zmiana płci	71
3. Skutki prawnej zmiany płci	72
XIII. Problematyka prawnej zmiany płci w Szwecji	73
1. Zagadnienia wstępne	73
2. Prawna zmiana płci	73
3. Skutki prawnej zmiany płci	74
XIV. Problematyka prawnej zmiany płci w Czechach	79
1. Zagadnienia wstępne	79
2. Warunki chirurgicznej zmiany płci	80
3. Metrykalna zmiana płci	82
4. Skutki metrykalnej zmiany płci	83
XV. Problematyka prawnej zmiany płci na Słowacji	85
1. Zagadnienia wprowadzające	85
2. Metrykalna zmiana płci	85
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	86
XVI. Problematyka prawnej zmiany płci na Ukrainie	87
1. Zagadnienia wprowadzające	87
2. Metrykalna zmiana płci	87
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	89

XVII. Problematyka prawnej zmiany płci na Węgrzech	91
1. Wyłączenie metrykalnej zmiany płci	91
2. Skutki wyłączenia metrykalnej zmiany płci	91
XVIII. Problematyka prawnej zmiany płci w Rumunii	93
1. Zagadnienia wstępne	93
2. Metrykalna zmiana płci	93
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	94
XIX. Problematyka prawnej zmiany płci na Litwie	95
1. Zagadnienia wstępne	95
2. Prawna zmiana płci	95
3. Skutki prawnej zmiany płci	97
XX. Problematyka prawnej zmiany płci w Rosji	99
1. Zagadnienia wstępne	99
2. Metrykalna zmiana płci	99
3. Skutki metrykalnej zmiany płci	101
XXI. Wnioski <i>de lege ferenda</i>	103
Wykorzystane źródła	119

I. Uwagi wprowadzające

Zgodnie z obowiązującym w Polsce prawem płeć człowieka określana jest w akcie urodzenia (na podstawie karty urodzenia) jako płeć męska albo żeńska. W przypadku osoby wykazującej cechy obu płci należy uznać, że osoba taka staje się przedstawicielem tej płci, której cechy są przeważające¹. Oczywiście konieczność wyboru jednej z dwóch płci oznacza, że w polskim porządku prawnym brak jest możliwości przypisania osobie fizycznej tzw. **płci obojnaczej** (hermafrodytyzm, interseksualizm)².

Warto zauważyć, że przed wydaniem karty urodzenia dziecka płeć noworodka jest odnotowywana w pięciu dokumentach medycznych, tj. w karcie noworodka³, w wykazie noworodków⁴, przy kodzie kreskowym – znaku identyfikacyjnym – umieszczanym na opasce zakładanej po urodzeniu się dziecka⁵, jak też na karcie informacyjnej prowadzonej dla noworodka⁶. Choć dokumentacja taka musi zawierać oznaczenie płci, to niespełnienie przez personel medyczny wskazanego obowiązku nie wpływa w zasadzie na byt prawny wymienionych dokumentów. Z kolei brak określenia płci noworodka w karcie urodzenia dziecka

¹ P. Kasprzyk [w:] P. Kasprzyk (red.), *Podręcznik urzędnika stanu cywilnego*, t. 2, Lublin 2019, s. 280; J.F. Strzebińczyk, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2020, s. 73; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020, s. 215; J.M. Łukasiewicz [w:] J.M. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2021, s. 50.

² Obecnie stosowany jest termin „zaburzenia rozwoju płci” (ang. *disorders of sex development* – DSD), Por. np. A. Bielska-Brodziak, A. Gawlik, S. Brodziak, *Oswajanie nieoswojonego, czyli o metodzie przypisywania płci prawnej w świetle wiedzy medycznej*, „Societas/Communitas” 2018, nr 1–2, s. 20.

³ Zob. § 20 ust. 2 pkt 2 lit. b rozporządzenia Ministra Zdrowia z 6.04.2020 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów dokumentacji medycznej oraz sposobu jej przetwarzania (Dz.U. 2020, poz. 666). Dalej: r.w.s.d.m. O ile wcześniej dokumentację można było prowadzić w formie elektronicznej lub papierowej, o tyle obecnie dopuszczona jest jedyna forma elektroniczna, chyba że nie ma warunków organizacyjno-technicznych do prowadzenia dokumentacji w takiej postaci lub jakiś przepis szczególny na to pozwala (§ 1 ust. 1 i 2 r.w.s.d.m.).

⁴ Zob. § 32 ust. 1 pkt 4 lit. a, § 12 pkt 3 r.w.s.d.m. Warto odnotować, że podmioty lecznicze prowadzące szpitale zostały zwolnione z obowiązku prowadzenia wykazu noworodków, ale tylko pod warunkiem, że prowadzą karty noworodków w postaci elektronicznej (§ 12 ust. 2 r.w.s.d.m.).

⁵ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 20.09.2012 r. w sprawie warunków, sposobu i trybu zaopatrywania pacjentów szpitala w znaki identyfikacyjne oraz sposobu postępowania w razie stwierdzenia ich braku (Dz.U. 2012, poz. 1098). W praktyce jednak nie wszystkie podmioty stosują kody kreskowe uniemożliwiające identyfikację pacjenta przez osoby nieuprawnione. Zob.: D. Spałek, *Opaski dentyfikacyjne w szpitalach*, 30.07.2021, <https://prostetorodo.pl/2021/07/30/opaski-identyfikacyjne-w-szpitalach/> (dostęp: 1.10.2021). Należy też wspomnieć, że obecnie konsultowany jest projekt ustawy o jakości w opiece zdrowotnej i bezpieczeństwie pacjenta, którego celem ma być m.in. wprowadzenie imiennych opasek dla pacjentów szpitali. Projekt wzbudza jednak kontrowersje w kontekście zasad RODO. Zob.: Projekt ustawy o jakości w opiece zdrowotnej i bezpieczeństwie pacjenta, Biuletyn Informacji Publicznej Rządowego Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/projekt/12349305/katalog/12804503#12804503> (dostęp: 1.10.2021).

⁶ Zob. § 12 ust.1 pkt 2 r.w.s.d.m.

ma bezpośrednie przełożenie na jego sytuację prawną, ponieważ niewłaściwie wypełniona karta urodzenia dziecka uniemożliwia sporządzenie aktu urodzenia przez kierownika urzędu stanu cywilnego⁷.

Zgodnie z nieobowiązującym już rozporządzeniem z 20.09.2012 r. w sprawie standardów postępowania medycznego przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych z zakresu opieki okołoporodowej sprawowanej nad kobietą w okresie fizjologicznej ciąży, fizjologicznego porodu, położu oraz opieki nad noworodkiem⁸ lekarz dokonujący badania klinicznego zobowiązany był do oceny prawidłowości oraz dojrzałości zewnętrznych narządów płciowych⁹. Ograniczenie się lekarza do stwierdzania płci wyłącznie na podstawie cech „genitalnych” związane było z wymuszonym pośpiechem polegającym na konieczności szybkiego określenia płci noworodka celem przesłania do urzędu stanu cywilnego karty urodzenia dziecka, która warunkowała formalną rejestrację narodzin. Obecnie obowiązujące rozporządzenie z 16.07.2018 r. w sprawie standardu organizacyjnego opieki okołoporodowej¹⁰ nie określa wprawdzie bezpośrednio sposobu oceny płci dziecka, lecz lekarz dokonujący badania klinicznego i tak ogranicza się zwykle do oceny prawidłowości zewnętrznych narządów płciowych, ponieważ w dalszym ciągu konieczne jest bezzwłoczne wystawienie karty urodzenia dziecka¹¹. W rezultacie określenie płci dziecka następuje od razu po bezpośrednim kontakcie lekarza lub położnej z dzieckiem, a następnie jest utrwalane w pozostałej dokumentacji szpitalnej¹².

Oczywiście ze względu na pośpiech oraz brak kategorii „płeć obojnacza” w polskim systemie prawnym istnieje niezwykle wysokie ryzyko niewłaściwej identyfikacji płci w przypadku osób, których cechy płciowe nie są jednoznaczne. W rezultacie mogą zdarzyć się sytuacje, że osoba, której nieprawidłowo przypisano płeć, do czasu metrykalnej zmiany płci będzie

⁷ Szerzej A. Gawlik, A. Bielska-Brodziak, G. Krawiec, *Dzieci bez płci. Jak polski prawodawca rozwiązuje problemy osób interseksualnych*, cz. 2, *Zasady przypisywania płci prawnej*, „Prawo i Medycyna” 2016, nr 3, s. 6. Zob. także M. Adamczyk, *Zmiana płci w świetle aktualnego stanu prawnego*, „Przegląd Sądowy” 2006, nr 11-12, s. 206.

⁸ Dz.U. 2012, poz. 1100 ze zm.

⁹ Zob: część XII ust. 10 pkt 10 załącznika do rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20.09.2012 r. Więcej na ten temat: A. Gawlik, A. Bielska-Brodziak, G. Krawiec, *Dzieci bez płci*, cz. 2, s. 7 i n.

¹⁰ Dz.U. poz. 1756.

¹¹ Zob. jednak część XI ust. 2 pkt 2 załącznika do wspomnianego rozporządzenia. W przypadku nietypowego wyglądu narządów płciowych diagnostykę przeprowadza się w wybranych ośrodkach wysokospecjalistycznych. Współczesna diagnostyka pozwala z dużym prawdopodobieństwem określić optymalną płeć dziecka na podstawie badań dodatkowych i wewnętrznych narządów płciowych (badań obrazowych), badań kariotypu, badań molekularnych, badań czynności hormonalnej gonad i nadnerczy, metabolizmu hormonów i reaktywności receptorów oraz przypuszczalnego zróżnicowania płciowego mózgu. W rezultacie rzadkie są obecnie przypadki błędnego określenia płci dziecka, choć nie można wykluczyć sytuacji, że w wyniku niewłaściwej oceny zewnętrznych (atypowych) narządów płciowych pogłębiona diagnostyka nie zostanie wdrożona (w szczególności u wcześniaków lub po trudnym porodzie, gdy narządy zewnętrzne są obrzęknięte).

¹² A. Gawlik, A. Bielska-Brodziak, G. Krawiec, *Dzieci bez płci*, cz. 2, s. 7 i n. Warto odnotować, że w przypadku niektórych systemów wewnętrznych służących do prowadzenia dokumentacji elektronicznej w szpitalu możliwe jest zaznaczenie jednej z trzech rubryk, tj. płeć męska, płeć żeńska i płeć nieokreślona. Nie zmienia to jednak faktu, że karta urodzenia musi ostatecznie zawierać określenie jednej z dwóch płci, tj. męska albo żeńska.

pozostawać w konflikcie tożsamości płci psychicznej z określoną płcią metrykalną¹³. Podkreślić jednak należy, że problem metrykalnej zmiany płci nie odnosi się wyłącznie do osób interseksualnych. Odróżniać bowiem trzeba interseksualizm od transseksualizmu, gdzie osoba transseksualna posiada wprawdzie jednorodne cechy płciowe (męskie albo żeńskie), lecz równocześnie odczuwa stały i głęboki dyskomfort psychiczny związany z odmienną tożsamością płciową w stosunku do biologicznej budowy ciała oraz przypisanej płci metrykalnej¹⁴. A zatem osoby transseksualne czują silną potrzebę chirurgicznej korekty płci.

Szerszym pojęciem od transseksualizmu jest z kolei transpłciowość, kiedy dochodzi wprawdzie do rozbieżności między płcią ustaloną metrykalnie a własną percepcją płci, lecz równocześnie brak jest wewnętrznej potrzeby przeprowadzenia chirurgicznej korekty płci. Dostrzegając rozróżnienie pomiędzy wskazanymi pojęciami, w niniejszym raporcie zwykle stosowano pojęcie transseksualizmu, ponieważ jest to skrajna postać transpłciowości i w niektórych analizowanych systemach prawnych wyłącznie taka forma umożliwi metrykalną zmianę płci.

* * *

Na przestrzeni kilkudziesięciu lat można zaobserwować ewolucję poglądów polskiej judykatury w zakresie sposobu dokonywania metrykalnej zmiany płci¹⁵.

1. Najstarszym chronologicznie rozstrzygnięciem było orzeczenie Sądu Wojewódzkiego dla miasta stołecznego Warszawy z 1964 r., w którym to dopuszczono analogiczne stosowanie przepisów (prawa o aktach stanu cywilnego) o **sprostowaniu** aktu urodzenia **po dokonaniu** chirurgicznej zmiany płci ze skutkiem *ex nunc*, tj. od daty dokonania zabiegu¹⁶. Kilkanaście lat później w uchwale z 25.02.1978 r. Sąd Najwyższy uznał, że dopuszczalne jest również **sprostowanie** aktu urodzenia przez zmianę oznaczenia płci (wyjątkowo) **przed dokonaniem** korekcyjnego zabiegu zewnętrznymi narządów

¹³ Szerzej na ten temat np. A. Gawlik, A. Bielska-Brodziak, *Dzieci bez płci...*, cz. 1, „Prawo i Medycyna” 2016, nr 2, s. 5–28; A. Gawlik, A. Bielska-Brodziak, G. Krawiec, *Dzieci bez płci...*, cz. 2, s. 6–30 wraz z przywołaną tam literaturą. W publikacji wykorzystano także niepublikowane materiały oraz informacje udostępnione przez A. Bielską-Brodziak.

¹⁴ Należy odróżniać transseksualizm od transwestytyzmu (tj. manifestowania płci poprzez ubiór).

¹⁵ Na temat ewolucji judykatury w Polsce w języku angielskim por. M. Wojewoda, *Gender Modification in Poland: A Case Law Phenomenon in a Civil Law Country* [w:] I.C. Jaramillo, L. Carlson (red.), *Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law. Trans Rights and Wrongs. A Comparative Study of Legal Reform Concerning Trans Persons*, Cham 2021, s. 97–119.

¹⁶ Orzeczenie Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy z 24.09.1964 r., II CR 515/64, PiP 1965, nr 10, s. 600–602. Por. także K. Urbanowicz, M. Bętkowska, *Prawne aspekty zmiany płci – uwagi na gruncie prawa polskiego oraz wybranych krajów europejskich*, „Medyczna Wokanda” 2018, nr 10, s. 103; P. Rusak-Romanowska, *Skutki zmiany płci przez osoby transseksualne w prawie rodzinnym*, „Pedagogika Katolicka: czasopismo Katedry Pedagogiki Katolickiej Wydziału Zamiejscowego Nauk o Społeczeństwie KUL w Stalowej Woli” 2016, nr 2, s. 125; E. Holewińska-Łapińska, *Sądowa zmiana płci. Analiza orzecznictwa z lat 1991–2008* [w:] K. Ślebzak (red.), *Studia i Analizy Sądu Najwyższego*, tom IV, Warszawa 2010, s. 52–54.

płciowych, jeżeli tylko cechy nowo ukształtowanej płci są przeważające, zaś wskazany stan jest nieodwracalny¹⁷.

2. Zasadniczą zmianę kierunku judykatury przyniosła (podjęta w składzie siedmiu sędziów) uchwała Sądu Najwyższego z 22.06.1989 r.¹⁸. Rozpatrywany przez ww. sąd problem sprowadzał się do pytania, czy możliwe jest dokonanie metrykalnej zmiany płci w akcie urodzenia osoby transseksualnej na podstawie przepisów o sprostowaniu, gdy określona osoba nie dokonała jeszcze chirurgicznej zmiany płci. Powołując się na zasadę niepodzielności stanu cywilnego, wskazano, że człowiek może mieć tylko jeden stan cywilny, a tym samym może mieć wyłącznie jedną płć. Zgodnie ze sformułowaną w sentencji orzeczenia tezą (której nadano moc zasady prawnej) „**występowanie transseksualizmu nie daje podstawy do sprostowania w akcie urodzenia wpisu określającego płć**”. Przyjęto zatem, że transseksualizm nie daje podstaw do sprostowania w akcie urodzenia wpisu określającego płć¹⁹, ponieważ akta stanu cywilnego mają charakter deklaratoryjny, a sprostowanie zachodzi wyłącznie w sytuacji, kiedy wpis dokonany w akcie urodzenia dziecka od samego początku był wadliwy. Sąd Najwyższy zwrócił przy tym uwagę, że sprostowanie ma charakter wsteczny ze względu na niezgodność lub nieściśle zredagowanie wpisu ze stanem występującym w chwili sporządzenia aktu. Natomiast transseksualizm polega na późniejszej identyfikacji przez osobę określonego stanu psychicznego polegającego na rozbieżności odczuwania płci psychicznej ze stwierdzoną w akcie urodzenia płcią morfologiczno-metrykalną. W rezultacie nieuzasadnione jest stosowanie przepisów o sprostowaniu (zarówno wprost, jak też w drodze analogii), ponieważ nie sposób przyjmować, że doszło do błędnego lub nieściśle zredagowania wpisu w chwili sporządzenia aktu²⁰. Warto przy tym odnotować, że wykluczenie stosowania przepisów o sprostowaniu

¹⁷ Uchwała SN z 25.02.1978 r., III CZP 100/77, OSP 1983, nr 10, poz. 217. Krytycznie M. Sośniak, *Glosa do wyroku SN z 25.02.1978 r., III CZP 100/77, OSP 1983, nr 10, poz. 217, s. 516*. Aprobująco S. Dulko, K. Imieliński, *Glosa do wyroku SN z dnia 25 lutego 1978 r., III CZP 100/77, OSP 1983, nr 10, poz. 217, s. 518*. Por. także nieobowiązujący art. 26 ust. 3 dekretu – Prawo o aktach stanu cywilnego z 8.06.1955 r. (Dz.U.1955 nr 25, poz. 151 ze zm.). Jak wskazał M. Sośniak, w rozpatrywanej sprawie chodziło o osobę interseksualną, podczas gdy Sąd Najwyższy nadmiernie rozszerzył swoje rozważania na osoby transseksualne. Zdaniem A. Zielonackiego nie można zgodzić się z uchwałą SN, iż sądowa zmiana płci jest dopuszczalna przed zabiegiem chirurgicznym. Możliwa jest bowiem sytuacja, że po sądowej zmianie płci osoba transseksualna nie przystąpi do zabiegu operacyjnego. A. Zielonacki, *Zmiana płci w świetle polskiego prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1988, nr 2, s. 53.

¹⁸ Uchwała SN z 22.06.1989 r., III CZP 37/89, OSNCP 1989, nr 12, poz. 188.

¹⁹ Por. także nieobowiązujący art. 31 ustawy z 29.09.1986 r. *Prawo o aktach stanu cywilnego* (t.j. Dz.U. z 2011 Nr 212, poz. 1264 ze zm.).

²⁰ Por. aprobująco M. Filar, *Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, PiP 1990, nr 10, s. 116–118*. Również aprobująco ze zwróceniem uwagi na możliwość stosowania art. 189 k.p.c. Z. Radwański, *Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, OSP 1991, z. 2 poz. 35*. Krytycznie J. Pisuliński, *Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, PiP 1991, nr 6, s. 112–116*; J. Leszczyński, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego w składzie siedmiu sędziów Izby Cywilnej z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, „Palestra” 1992, nr 36 (3–4), s. 100*. Por. także uwagi K. Osajda, *Transseksualizm w świetle prawa i praktyki sądów polskich*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 5(XIV), s. 149–152; J. Karakulski, J. Pyłko, *Wątpliwości konstytucyjne w zakresie sądowej procedury zmiany płci*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, nr 2, s. 74.

w przypadku zamiaru dokonania zmiany płci przez osobę transseksualną nie przyczyniło się do rozstrzygnięcia wszystkich wątpliwości, ponieważ nadal w doktrynie otwarte pozostawało pytanie, czy w świetle zapadłej uchwały możliwe byłoby dokonanie metrykalnej zmiany płci w inny sposób niż przez sprostowanie, a jeżeli tak, to jaka powinna być podstawa prawna dla skutecznego dokonania takiej zmiany²¹.

3. Reakcją judykatury na przedstawione w piśmiennictwie wątpliwości było postanowienie Sądu Najwyższego z 22.03.1991 r.²². Odrzucając możliwość stosowania przepisów o sprostowaniu, przyjęto, że poczucie przynależności do danej płci stanowi dobro osobiste człowieka i przez to podlega ochronie prawnej w drodze **powództwa o ustalenie na podstawie art. 189 Kodeksu postępowania cywilnego**²³. Wyrok ustalający płeć powinien mieć skutek *ex nunc* (tj. na przyszłość) i powinien stanowić podstawę do skorygowania aktu urodzenia osoby transseksualnej poprzez stosowny wpis w formie **wzmianki dodatkowej**²⁴. Równocześnie Sąd Najwyższy ustalił dwa zasadnicze warunki dopuszczalności sądowej zmiany płci tj.
 - brak kolizji z dobrami osobistymi osób trzecich (np. konieczność niepozostawiania w związku małżeńskim),
 - jak też trwałość poczucia przynależności do określonej płci (z reguły polegająca na konieczności przeprowadzenia korekcyjnego zabiegu medycznego lub podjęcia odpowiedniego leczenia hormonalnego).

²¹ Z. Radwański (odrzucając możliwość sprostowania) opowiedział się za trybem powództwa o ustalenie na podstawie art. 189 k.p.c. i ewentualne dokonanie wpisu w akcie urodzenia w postaci wzmianki dodatkowej. Autor przy tym wskazał, że postulowane rozwiązanie zgodne jest z zasadą prawdy obiektywnej, a poza tym prawo o aktach stanu cywilnego nie zawiera *numerus clausus* dopuszczalnych wpisów w formie wzmianek dodatkowych. Przyjął jednak, że zmiana płci byłaby dopuszczalna, o ile nie dotyczy dóbr osobistych innych osób, co z oczywistych względów oznacza, że niemożliwe byłoby dokonanie metrykalnej zmiany płci w sytuacji pozostawiania osoby transseksualnej w związku małżeńskim. Dopuszczalność zmiany płci przyjął przy tym wyłącznie po dokonaniu operacji narządów płciowych. Z. Radwański, *Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP 37/89, OSP 1991, z. 2, poz. 35. M. Filar, wskazując na niebezpieczeństwa płynące z metrykalnej zmiany płci, poparł stanowisko Sądu Najwyższego opowiadające się za wyłączeniem sprostowania aktu urodzenia osoby transseksualnej, jednocześnie wykluczając *de lege lata* metrykalną zmianę płci. M. Filar, *Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP 37/89, PiP 1990, nr 10, s. 116–118. Stanowisko pośrednie zaprezentował J. Pisuliński. Wyróżniając podgrupę osób, u których występuje np. obecność enzymów płci przeciwnej, zasadne może być stosowanie przepisów o sprostowaniu wprost. W przypadkach, gdy wskazane zaburzenie istniało w chwili urodzenia, lecz nie dało się wykryć, możliwe powinno być stosowanie przepisów o sprostowaniu *per analogiam*. W pozostałych przypadkach autor dopuścił potencjalnie możliwość stosowania art. 189 k.p.c., równocześnie akcentując potrzebę ingerencji prawodawcy. J. Pisuliński, *Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP 37/89, PiP 1991, nr 6, s. 112–116.

²² Postanowienie SN z 22.03.1991 r., III CRN 28/91, LEX nr 519375, z głosem M. Safjana, „Przegląd Sądowy” 1993, nr 2, s. 78. Odrębnym zagadnieniem jest z kolei sytuacja, kiedy w akcie urodzenia płeć zostanie błędnie ujawniona. W takim przypadku właściwy jest tryb sprostowania. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 561.

²³ Ustawa z 17.11.1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1805); dalej k.p.c.

²⁴ Por. także uchwała SN z 8.05.1992 r., III CZP 40/92, LEX nr 162225, J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, s. 562. Krytycznie K. Osajda, *Transseksualizm w świetle prawa i praktyki sądów polskich*, „Przegląd Sądowy” 2004, nr 5, s. 161; J. Ignatowicz, *Glosa do uchwały SN z 22.09.1995 r.*, III CZP 118/95, OSP 1996/4, poz. 78. Ostatni ze wskazanych tu autorów podkreślił, że płeć psychiczna od początku zakotwiczona jest w organizmie, a późniejsze zabiegi powodują tylko jej ujawnienie, a nie zmianę. Na temat wątpliwości, co do powództwa o ustalenie płci por. Ł. Błaszczak, *Charakter prawny powództwa o zmianę płci. Dylematy na gruncie prawa procesowego cywilnego*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2015, nr 9, s. 131–156.

Istotnym uzupełnieniem omawianego postanowienia była zapadła w dniu 22 września 1995 r. uchwała Sądu Najwyższego, zgodnie z którą pozwanymi w procesie na podstawie art. 189 k.p.c. powinni być rodzice osoby transseksualnej, a w przypadku ich braku – ustanowiony przez sąd kurator²⁵.

Wobec powyższych uwag należy stwierdzić, że metrykalna zmiana płci jest dopuszczalna na gruncie obowiązującego obecnie prawa. Odpowiednim trybem jest uzyskanie przez osobę transseksualną wyroku uwzględniającego powództwo na podstawie art. 189 k.p.c., a następnie dokonanie przez kierownika urzędu stanu cywilnego (w akcie urodzenia takiej osoby) wpisu w formie wzmianki dodatkowej. Oczywiście osoba transseksualna uzyskuje nowy numer PESEL ze względu na fakt, że przedostatnia cyfra numeru PESEL zawsze wskazuje na płeć obywatela. Odnotować również trzeba, że od momentu zmiany płci metrykalnej transseksualista uzyskuje nową płeć, co przekłada się na różne kwestie prawne (np. powstaje możliwość zawarcia małżeństwa z osobą o odmiennej płci metrykalnej, czy też skuteczne stają się przepisy dotyczące wyższego bądź niższego wieku emerytalnego)²⁶.

* * *

Zgodnie z dominującym w doktrynie poglądem osoba transseksualna po dokonaniu metrykalnej zmiany płci **może zawrzeć związek małżeński**, jeżeli tylko pomiędzy nupturientami zachodzi różność płci metrykalnej²⁷. Wskazane stanowisko nie budzi oczywiście żadnych wątpliwości w sytuacji, kiedy osoba transseksualna oprócz metrykalnej zmiany płci dokonała chirurgicznej korekty narządów płciowych²⁸. W literaturze przedmiotu brak jest natomiast zgody co do możliwości zawarcia małżeństwa przez osobę, która dokonała wprawdzie metrykalnej zmiany płci, lecz nie przeszła w pełni zabiegów adaptacyjnych polegających

²⁵ Uchwała SN z 22.09.1995 r., III CZP 118/95, OSNC 1996/1, poz. 7. Sąd Najwyższy w wyroku z 6.12.2013 r., I CSK 146/13, LEX nr 1415181, uznał, iż obok rodziców należy pozwać nierozwiedzionego z transseksualistą małżonka oraz jego dzieci. Odmienne wyrok SA w Łodzi z 15.12.2017 r., I ACa 531/17, LEX nr 2463463; wyrok SN z 10.01.2019 r., II CSK 371/18, OSNC 2019, nr 10, poz. 104.

²⁶ A. Pudło, *Niedyskryminacja osób transseksualnych w świetle prawa europejskiego*, „Rocznik Administracji i Prawa” 2014, nr 2, s. 82, <http://e-insurance.pl/n-zus/061030-a.htm> (dostęp: 6.07.2021). Por. także G. Krawiec, *Koncepcje płci człowieka a prawo administracyjne*, Warszawa 2015, s. 34.

²⁷ Tak J. Haberko, A. Agaciak, *Współczesne wyzwania prawa rodzinnego w kontekście problemu zmiany płci* [w:] M. Nazar (red.), *Prawo cywilne – stanowienie, wykładnia i stosowanie*, Lublin 2015, s. 133. Por. także wyrok ETPCz w sprawie Ch. Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu z 11.07.2002, skarga nr 28957/95 [w:] M.A. Nowicki, *Nowy Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wybór orzeczeń 1999–2004*, Zakamycze, 2005, s. 865–871. Por. także M. Domański, *Rozdzielność płci nupturientów jako przesłanka istnienia małżeństwa* (art. 1 k.r.o.), „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2013, nr 4, s. 821 i n., A. Wilk, *Zawarcie małżeństwa przez osobę transseksualną* [w:] R. Sztymmler (red.), *Zawieranie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religiach i kulturach*, Olsztyn 2009, s. 63–65. W. Stojanowska zaproponowała, aby do przeszkód małżeńskich dodać okoliczność zmiany płci z uwagi na brak zdolności do prokreacji. W. Stojanowska, *Seksuologia a prawo rodzinne* [w:] K. Imieliński (red.), *Seksuologia. Aspekty prawne*, Warszawa 1997, s. 144.

²⁸ W. Wenz, *Prawna zdolność osoby transseksualnej do zawarcia małżeństwa w polskim systemie prawnym i porządku kanonicznym: quaestio disputanda*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 2005, nr 48 (3–4), s. 144. Na temat transseksualizmu w kontekście prawa kanonicznego zob. np. J. Wróbel, *Transseksualizm z perspektywy eklezjalnej*, „Family Forum” 2016, nr 6, s. 113–136 wraz z przywołaną tam literaturą.

na chirurgicznej korekcie narządów płciowych. Część przedstawicieli nauki przyjmuje, że kierownik urzędu stanu cywilnego powinien w takim przypadku odmówić przyjęcia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński na podstawie art. 5 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego²⁹, a następnie z uwagi na treść art. 18 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej³⁰ (odnoszący się do różności płci małżonków) powinien zwrócić się do sądu o wydanie stosownego rozstrzygnięcia polegającego na stwierdzeniu niezgodności zawarcia małżeństwa z polskim porządkiem prawnym³¹. Odmienny (i słuszny jak się zdaje) pogląd zakłada, że z uwagi na szczególną moc dowodową aktów stanu cywilnego o płci nupturienta powinien przesądzać wyłącznie aktualny wpis w akcie urodzenia tej osoby. W rezultacie kierownik urzędu stanu cywilnego nie powinien badać innych okoliczności, lecz powinien przyjąć oświadczenia o zawarciu małżeństwa z uwagi na metrykalną różność płci małżonków. Szczególna moc dowodowa aktu urodzenia powinna również wiązać sąd w przypadku, gdy kierownik urzędu stanu cywilnego zwrócił się o rozstrzygnięcie na podstawie art. 5 k.r.o.³². Odrębnym zagadnieniem jest natomiast kwestia ochrony drugiego małżonka, przed którym zatajono fakt dokonania w przeszłości metrykalnej zmiany płci³³. Słuszne wydaje się w tym względzie odosobnione w doktrynie stanowisko odwołujące się do możliwości unieważnienia małżeństwa z powodu błędu co do tożsamości na podstawie art. 15¹ § 1 zd. 2 k.r.o.³⁴.

Do szczególnie kłopotliwych zagadnień należy problematyka zmiany płci przez osobę pozostającą w związku małżeńskim. Oczywiście poza przedmiotem rozważań należy pozostawić (teoretycznie możliwe) przypadki polegające na faktycznej korekcie płci jednego z małżonków bez równoczesnego dokonania zmian w ujęciu prawnym, ponieważ przy takiej transformacji małżonkowie nadal zachowują względem siebie metrykalną odmienność płci. Z punktu widzenia prawa medyczna zmiana płci może, co najwyżej, przyczynić się do rozwiązania małżeństwa wskutek rozwodu, o ile taka zmiana doprowadzi uprzednio do trwałego i zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego³⁵. Na zupełnie innych zasadach

²⁹ Ustawa z 25.02.1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359), dalej k.r.o.

³⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

³¹ J. Gajda, *Metrykalna zmiana płci a zawarcie i istnienie małżeństwa* [w:] E.W. Pływaczewski, J. Bryk (red.), *Meandry prawa – teoria i praktyka. Księga jubileuszowa prof. zw. dra hab. Mieczysława Goettela*, Szczytno 2017, s. 163. Podobnie M. Młot, *Sytuacja prawa osób transseksualnych pozostających w związku małżeńskim*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 2, s. 206–207.

³² M. Domański, *Rozdzielność płci*, s. 848–849; tenże, *Względne zakazy małżeństwa*, Warszawa 2013, s. 73; tenże [w:] K. Osajda (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Legalis/el. 2020, teza 47 do art. 1 k.r.o., Legalis/el. 2020; P. Rusak-Romanowska, *Sytuacja prawna osób dotkniętych transseksualizmem i interseksualizmem – wybrane zagadnienia prawne*, „Metryka” 2014, nr 1, s. 96; J. Ostojka, *Sądowa zmiana płci*, (maszynopis rozprawy doktorskiej), Warszawa 2014, s. 196–202.

³³ J. Haberko, A. Agaciak, *Współczesne wyzwania...* [w:] M. Nazar (red.), *Prawo cywilne...*, s. 133.

³⁴ T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001, s. 71; K. Osajda, *Cywilnoprawne aspekty zmiany płci u transseksualistów* [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski (red.), *Orientacja seksualna i tożsamość płciowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2009, s. 191; M. Michalska, A. Wojcieszak, *Stwierdzenie transpłciowości w przypadku osoby pozostającej w związku małżeńskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2017, nr 95, s. 219; M. Nesterowicz, *Błąd co do osoby jako przyczyna unieważnienia małżeństwa (uwagi de lege ferenda)*, PiP 2009, nr 4, s. 30.

³⁵ Wskazana kwestia nie została jednak w literaturze jednoznacznie rozstrzygnięta, ponieważ prowadzone w doktrynie rozważania koncentrują się na zagadnieniu prawnej zmiany płci w trakcie trwania

należy natomiast traktować sądową oraz metrykalną zmianę płci. Chodzi bowiem o to, że dopuszczenie takiej zmiany w trakcie trwania małżeństwa musiałyby oznaczać rzeczywiste obejście przepisów odnoszących się do konstytucyjnej zasady różności płci małżonków, co z kolei sprawia, że w polskiej literaturze przedmiotu dominuje trafne przekonanie o braku możliwości dokonania przez małżonka metrykalnej zmiany płci³⁶.

Pośrednią przyczyną opisanego stanu rzeczy jest nieprzystosowanie obowiązujących przepisów prawa do zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Wprawdzie polski prawodawca zabronił zawierania małżeństw jednopłciowych, lecz równocześnie nie przewidział w systemie prawa rodzinnego odpowiednich narzędzi prawnych pozwalających podważyć tego typu małżeństwa na wypadek ich powstania wskutek dokonania prawnej zmiany płci przez osobę pozostającą w związku małżeńskim. Analizując bowiem poszczególne instytucje prawa rodzinnego, można dojść do przekonania, że nieadekwatna jest w opisanym przypadku zarówno instytucja unieważnienia, stwierdzenia nieistnienia, jak też rozwiązania małżeństwa. Co prawda przepis art. 2 k.r.o. pozwala wystąpić z powództwem o ustalenie nieistnienia małżeństwa w przypadku braku różności płci małżonków (art. 1 k.r.o.), niemniej jednak w literaturze przedmiotu słusznie się podnosi, że przesłanka różności płci powinna być oceniana na chwilę zawarcia małżeństwa. Oznacza to, że późniejsza zmiana płci nie wpływa na dalszy byt prawny zawartego wcześniej małżeństwa³⁷. Wykluczone jest ponadto unieważnienie małżeństwa w analizowanym przypadku, ponieważ polski prawodawca nie przewidział wśród przyczyn pozwalających wystąpić z powództwem o unieważnienie małżeństwa przypadku dokonania metrykalnej zmiany płci³⁸. Do przyczyn pozwalających unieważnić małżeństwo należą bowiem występujące w chwili zawarcia małżeństwa przeszkody małżeńskie (art. 10–15 k.r.o.), niewłaściwie ustanowione lub odwołane pełnomocnictwo do zawarcia małżeństwa (art. 16 k.r.o.), jak też wadliwość samego oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński (art. 15¹ k.r.o.). W tym ostatnim przypadku wskazuje się wprawdzie, że transseksualizm można poczytywać za błąd co do tożsamości małżonka, a więc jedną z wad

małżeństwa, pozostawiając na marginesie rozważań faktyczną zmianę płci. Por. także uwagi J.M. Łukasiewicz [w:] J.M. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2021, s. 51. Warto zauważyć, że sytuacja taka jest mało prawdopodobna (poza dokonaniem chirurgicznej zmiany płci za granicą), ponieważ chirurgiczna zmiana płci następuje zwykle po dokonaniu metrykalnej zmiany płci, a ta orzekana jest po rozwiązaniu małżeństwa. Por. A. Śledzińska-Simon, *Prawna sytuacja osób transpłciowych w Polsce* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Warszawa 2013, s. 165.

³⁶ Z. Radwański, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r.*, OSP 1991, nr 2, s. 65–66; A. Zielonacki, *Zmiana płci...*, s. 54; Haberko, A. Agaciak, *Współczesne wyzwania...* [w:] M. Nazar (red.), *Prawo cywilne...*, s. 137.

³⁷ A. Zieliński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2000, s. 58; J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1997, s. 42–43; H. Haak, *Zawarcie małżeństwa. Komentarz*, Toruń 1999, s. 14; A. Wilk, *Zawarcie małżeństwa ...* [w:] R. Sztuchmiller (red.), *Zawieranie małżeństwa...*, s. 65; G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX 2019, komentarz do art. 1 k.r.o. teza 2.; M. Michalska, A. Wojcieszak, *Stwierdzenie transpłciowości...*, s. 219. Odmiennie K. Osajda, *Cywilnoprawne aspekty...*, [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski (red.), *Orientacja seksualna...*, s. 190–193.

³⁸ Por. uwagi J.M. Łukasiewicz [w:] J.M. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, s. 51–52 wraz z cytowaną tam literaturą.

oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński, niemniej jednak stanowisko takie należy w doktrynie do odosobnionych³⁹. Poza tym, przyjmując nawet trafność przedstawionej tezy, należy równocześnie zdawać sobie sprawę z trudności dowodowych, jakie mogą się pojawić w przypadku zamiaru wykazania, że transseksualizm był rzeczywiście uświadomiony przez osobę transseksualną w chwili zawierania przez nią małżeństwa⁴⁰. Dopuszczalne może być natomiast wniesienie powództwa o rozwiązanie małżeństwa poprzez rozwód z uwagi na trwałą i zupełny rozkład pożycia małżeńskiego, niemniej jednak kwestia ta pozostaje w gestii samych małżonków, gdyż nie można wykluczyć przypadku, kiedy to pomimo metrykalnej zmiany płci jednego z małżonków pożycie małżeńskie będzie w dalszym ciągu kontynuowane⁴¹.

W literaturze przedmiotu zgłoszono również pogląd, że skoro przepis art. 18 Konstytucji RP określa małżeństwo jako związek mężczyzny i kobiety, to w przypadku prawnej zmiany płci przez osobę pozostającą w związku małżeńskim takie małżeństwo musi ustać z mocy samego prawa. Nie kwestionuje się przy tym samej czynności prawnej małżeństwa, a więc przesłanki różności płci w chwili zawarcia małżeństwa (art. 2 w zw. z art. 1 k.r.o.), lecz podnosi się jedynie, że małżeństwo przestało istnieć wskutek zdarzeń późniejszych (art. 18 Konstytucji RP). Podstawą prawną ustalenia nieistnienia małżeństwa jest wówczas deklaratoryjny wyrok wydany na podstawie art. 189 k.p.c. ze skutkiem *ex nunc*, t.j. od momentu uprawomocnienia się wyroku o prawnej zmianie płci⁴². Choć wskazanej wypowiedzi nie sposób odmówić racji, to równocześnie trzeba nadmienić, że stanowisko to nie jest szczególnie popularne w piśmiennictwie. Co więcej, na tyle silnie utrwalone jest przekonanie o niedopuszczalności związków małżeńskich jedнопłciowych w polskim porządku prawnym, że w praktyce zwykle osoby żądające prawnej zmiany płci uprzednio rozwiązują dotychczasowy związek małżeński⁴³.

W rezultacie doktryna oraz judykatura w większości przyjmują, że metrykalna zmiana płci po zawarciu małżeństwa jest w zasadzie wykluczona, gdyż prowadzi to do obejścia przepisów o różności płci małżonków, a prawo nie przewiduje odpowiednich instrumentów prawnych pozwalających zakończyć prawny byt małżeństwa jedнопłciowego⁴⁴. Z tego też powodu

³⁹ Tak J. Gajda, *Metrykalna zmiana płci...*, s. 168. Wskazany autor wypowiada się także na temat art. 12 k.r.o. w kontekście problematyki transseksualizmu. J. Gajda, *Metrykalna zmiana płci...*, s. 169–171.

⁴⁰ Należy podzielić pogląd, że transseksualizm klasyfikuje się jako błąd co do tożsamości w świetle art. 15¹ k.r.o. Trudności dowodowe jednak ograniczają w praktyce stosowanie tego przepisu. Bez wątplenia trudności tych nie ma jednak w sytuacji, kiedy małżonek zataił nie tyle sam transseksualizm, co swoją poprzednią płć, którą zmienił przed zawarciem związku małżeńskiego. Szerzej J.M. Łukasiewicz [w:] J.M. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, s. 122–123 wraz z cytowaną tam literaturą. Por. także T. Smoczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2020, s. 69.

⁴¹ J. Gajda, *Metrykalna zmiana płci...*, s. 167.

⁴² J. Ostojńska, *Sądowa zmiana płci...*, s. 218–221; J. Gajda, *Metrykalna zmiana płci...*, s. 172. Podobne stanowisko, lecz zakładające wsteczne działanie wyroku ustalającego nieistnienie małżeństwa, wyraził K. Pietrzykowski [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 148.

⁴³ Por. E. Holewińska-Łapińska, *Sądowa zmiana płci*, s. 41.

⁴⁴ Na interesy osób bliskich w przypadku zmiany płci osoby transseksualnej jako pierwszy zwrócił w doktrynie uwagę Z. Radwański, *Glosa do uchwały składu siedmiu sędziów SN z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP

faktyczną przesłanką dopuszczalności sądowej zmiany płci jest wcześniejsze rozwiązanie małżeństwa⁴⁵. Warto jednak wskazać, że w literaturze przedmiotu został zgłoszony postulat, aby wprowadzić odpowiednie zmiany w przepisach prawa, wskutek których po dokonaniu sądowej zmiany płci z mocy prawa dochodziłoby do ustania małżeństwa⁴⁶. Jak się przy tym podkreśla, takie rozwiązanie wymagałoby oczywiście rozstrzygnięcia przez sąd pewnych kwestii szczegółowych towarzyszących rozwiązaniu małżeństwa, takich jak alimenty, władza rodzicielska, kontakty czy wreszcie wzajemne rozliczenia małżonków. Z oczywistych względów sąd nie rozstrzygałby już o rozwiązaniu małżeństwa oraz o winie w rozkładzie pożycia jednego lub obu małżonków⁴⁷.

* * *

Jak już podkreślono, wyrok uwzględniający powództwo o prawną zmianę płci wywołuje skutki *ex nunc*, tj. na przyszłość⁴⁸, w związku z czym nie prowadzi do zmian w zakresie aktów urodzenia dzieci pochodzących od osoby transseksualnej. Oznacza to, że prawomocny wyrok ustalający płeć rodzica pozwala dokonać zmian w jego akcie urodzenia poprzez wpis w formie wzmianki dodatkowej, lecz nie stanowi podstawy prawnej do przeprowadzenia podobnych zmian w zakresie aktów urodzenia jego dzieci. A zatem **rodzic zachowuje swój dotychczasowy status ojca bądź też matki**. Stanowisko takie wydaje się o tyle uzasadnione, że odmienny pogląd prowadziłby do konieczności posiadania przez dziecko dwóch rodziców o tej samej płci, co w świetle polskiego porządku prawnego jest niedopuszczalne. Równocześnie warto zauważyć, że wyrok uwzględniający powództwo na podstawie art. 189 k.p.c. nie wpływa na dotychczasowy zakres praw i obowiązków alimentacyjnych oraz rodzicielskich⁴⁹. W literaturze przedmiotu słusznie się jednak wskazuje, że w okolicznościach konkretnego przypadku metrykalna zmiana płci może stanowić podstawę do ingerencji sądu opiekuńczego w zakresie dotychczasowej władzy rodzicielskiej⁵⁰.

* * *

Problematyka rodzicielstwa transpłciowego staje się jeszcze bardziej złożona w sytuacji, kiedy do **metrykalnej zmiany płci dochodzi przed urodzeniem się dziecka**. W literaturze

37/89, OSP 1991, nr 2, poz. 35, s. 66. Por. także J.M. Łukasiewicz [w:] J.M. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, s. 51.

⁴⁵ J. Haberko, A. Agaciak, *Współczesne wyzwania...* [w:] M. Nazar (red.), *Prawo cywilne...*, s. 137. Postanowienie SA w Katowicach z 13.06.2017 r., V ACz 495/17, LEX nr 2317651.

⁴⁶ M. Filar, *Prawne i społeczne aspekty transseksualizmu*, PiP 1987, nr 7, s. 77.

⁴⁷ J. Haberko, A. Agaciak, *Współczesne wyzwania...* [w:] M. Nazar (red.), *Prawo cywilne*, s. 136.

⁴⁸ A. Wilk, *Zawarcie małżeństwa...* [w:] R. Sztuchmiller (red.), *Zawieranie małżeństwa...*, s. 65.

⁴⁹ Por. wyrok SA w Łodzi z 15.12.2017 r., I ACa 531/17, LEX nr 2463463. Por. także J. Haberko, A. Agaciak, *Współczesne wyzwania...*, s. 138.

⁵⁰ J. Haberko, A. Agaciak, *Współczesne wyzwania...*, s. 138-139.

przedmiotu zaproponowano przy tym pewną ogólną regułę, wedle której rodzicielstwo osoby transpłciowej (wobec urodzonego później dziecka) powinno być rozpatrywane niezależnie od aktualnej płci metrykalnej, a więc na podstawie dotychczasowej płci przypisanej rodzicowi w chwili jego urodzenia⁵¹. Oczywiście wskazane zagadnienie zawsze będzie się kształtować odmiennie w zależności od konkretnej sytuacji faktyczno-prawnej.

Przede wszystkim przyjmuje się, że w przypadku mężczyzny, który stał się metrykalnie kobietą, możliwość uzyskania statusu matki wobec dziecka jest w zasadzie wykluczona, ponieważ polskie prawo rodzinne wiąże macierzyństwo z faktem urodzenia dziecka, a współczesna medycyna nie pozwala biologicznemu mężczyźnie wydać na świat potomstwa. Należy przez to rozumieć, że osoba o **prawnie określonej płci żeńskiej** mogłaby zostać co najwyżej uznana za ojca dziecka, i to wyłącznie w sytuacji spółdzenia dziecka, a więc w sytuacji, kiedy osoba taka obcowiała płciowo z rzeczywistą matką dziecka⁵².

Na podobnych zasadach należy rozpatrywać przypadek biologicznej kobiety, która stała się **metrykalnym mężczyzną**, a następnie urodziła dziecko. Wobec faktu, że na mocy art. 61⁹ k.r.o. matką dziecka jest kobieta, która dziecko urodziła, przyjmuje się, że status matki posiadaczką będzie również metrykalny mężczyzna, który faktycznie urodził dziecko⁵³.

Nieco odmiennie kształtują się natomiast sytuacje, kiedy kobieta wskutek metrykalnej zmiany płci staje się mężczyzną, a następnie (występując w nowej roli) podejmuje działania do uzyskania statusu ojca wobec dziecka urodzonego przez inną kobietę. W literaturze przedmiotu prezentowany jest pogląd, że taka osoba będzie mogła zostać ojcem dziecka, zgodnie ze swą aktualną płcią metrykalną (np. wskutek działania domniemania pochodzenia dziecka od męża matki czy też wskutek uznania ojcostwa w sytuacji dziecka pozamałżeńskiego)⁵⁴.

⁵¹ J. Ostojka, *Sądowa zmiana płci*, s. 242–244. Jako wniosek *de lege ferenda*, autorka proponuje, aby osoba transseksualna wracała do swej poprzedniej płci z chwilą spółdzenia lub urodzenia przez nią dziecka. Wydaje się jednak, że takie rozwiązanie może być trudne do obrony, szczególnie w sytuacji, kiedy osoba o metrykalnej płci męskiej zajdzie w ciążę wskutek czynu zabronionego (np. gwałtu). Jak się zdaje, autorka takiego stanu faktycznego nie przewidziała, co mogło determinować prezentowane przez nią założenie. J. Ostojka, *Sądowa zmiana płci*, s. 243. Zob. także rozważania I. Knyziak, *Sytuacja prawna potomstwa osoby transseksualnej*, „Metryka” 2016, nr 1, s. 117–124. Autorka postuluje, aby w przypadku rodzicielstwa po dokonaniu prawnej zmiany płci następowało ponowne ustalenie płci (ze skutkiem wstecznym) celem powrotu do pierwotnej płci metrykalnej. W przypadku osoby, która po zmianie płci zawarła małżeństwo, a następnie doczekała się potomka, prokurator wszczynałby nie tylko postępowanie o ustalenie płci, lecz również postępowanie o ustalenie nieistnienia małżeństwa na podstawie braku różności płci (przyjmując tezę o wstecznym skutku prawnej zmiany płci). I. Knyziak, *Sytuacja prawna potomstwa..., passim*.

⁵² J. Ostojka, *Sądowa zmiana płci*, s. 244. Autorka rozważa również przypadek mężczyzny, który wskutek zmiany płci stał się metrykalnie kobietą, pozostając jednocześnie w związku małżeńskim. Autorka dopuszcza przy tym możliwość ustania małżeństwa w chwili zmiany płci *ex lege* z równoczesną koniecznością orzeczenia ustalającego nieistnienie małżeństwa na podstawie art. 189 k.p.c. W takiej sytuacji, dopóki takie orzeczenie nie zapadnie i się nie uprawomocni, związek taki będzie „na zewnątrz” traktowany jako małżeństwo. Wówczas zachodzić będzie domniemanie z art. 62 k.r.o., a przez to ojcem dziecka urodzonego w małżeństwie będzie mężczyzna, który uzyskał żeńską płć metrykalną. Podobna sytuacja wystąpi przy założeniu, że zmiana płci następuje przez sprostowanie ze skutkiem *ex tunc*. Szerzej J. Ostojka, *Sądowa zmiana płci*, s. 243.

⁵³ J. Ostojka, *Sądowa zmiana płci*, s. 242.

⁵⁴ J. Ostojka, *Sądowa zmiana płci*, s. 246–247. Por także uchwała SN z 27.02.2020 r., III CZP 56/19, LEX nr 2786143.

Bez rozstrzygnięcia słuszności wskazanego powyżej stanowiska można przyjąć, że ogólna reguła, zgodnie z którą o statusie prawnym rodzica rozstrzyga jego dotychczasowa płć biologiczna, jest zgodna ze stanowiskiem wyrażonym w najnowszej judykaturze.

W wyroku z 7.03.2016 r. Sąd Apelacyjny we Wrocławiu wskazał, że w przypadku urodzenia dziecka przez osobę o prawnie określonej płci męskiej, osobę taką należy ujawnić w akcie urodzenia dziecka, w rubryce „matka dziecka”⁵⁵. Rozpatrywana przez sąd apelacyjny sprawa dotyczyła osoby, która wprawdzie przeszła metrykalną zmianę płci, lecz ze względu na brak środków finansowych nadal zachowała kobiece narządy rodne. Następnie osoba ta w wyniku gwałtu zaszła w ciążę i urodziła dziecko. W toku sprawy rozważano różne warianty odnotowania rodzicielstwa w akcie urodzenia dziecka tj.:

- wpisanie rodzica w akcie urodzenia dziecka zgodnie z metrykalną płcią w rubryce „ojciec dziecka”⁵⁶,
- wpisanie rodzica w akcie urodzenia dziecka zgodnie z biologicznym faktem urodzenia w rubryce „matka dziecka”⁵⁷,
- bądź też pominięcie w ogóle personaliów obu rodziców dziecka poprzez wpisanie danych kryjących z ewentualną możliwością adopcji przez rzeczywistego rodzica dziecka.

Ostatecznie sąd apelacyjny opowiedział się za drugim rozwiązaniem. Uzasadnieniem przyjętego stanowiska było przede wszystkim prawo dziecka do posiadania aktu urodzenia zgodnie z prawdą genetyczną, ponieważ w rozważanym przypadku nie było wątpliwości, kto urodził dziecko. Podkreślono wprawdzie, że osobą rodzącą dziecko był metrykalny mężczyzna, niemniej jednak biologicznie nadal pozostawał on kobietą. Zgodnie z treścią art. 61⁹ k.r.o. matką dziecka jest kobieta, która dziecko urodziła, co zdaniem sądu apelacyjnego należało odczytywać w ten sposób, że jedyną przesłanką ustalenia macierzyństwa, również w sytuacji urodzenia dziecka przez metrykalnego mężczyznę, byłby fakt rzeczywistego urodzenia dziecka.

W literaturze przedmiotu powyżej przedstawione orzeczenie wywołało szereg wątpliwości natury faktycznej oraz prawnej.

Zdaniem części doktryny stanowisko sądu apelacyjnego było słuszne, gdyż polski prawodawca nie przewidział przecież (obok trzech sposobów ustalenia ojcostwa, tj. domniemania,

⁵⁵ Wyroku SA we Wrocławiu z 7.03.2016 r. I ACa 1830/15.

⁵⁶ Co miało się wiązać z wpisaniem na podstawie analogii w rubryce „matka dziecka” nazwiska osoby, która urodziła dziecko, oraz imienia wskazanego przez tę osobę, a więc dotychczasowego imienia tej osoby. Por. M. Szeroczyńska, *Między dobrem dziecka a literą prawa – ustalenie treści aktu urodzenia dziecka urodzonego przez trans-ojca. Rozważania na tle postanowienia Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 marca 2016 r., sygn. I ACa 1830/15*, „Ius Novum” 2017, nr 3, s. 187 i 194; M. Boratyńska, *Glosa do postanowienia Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 7 marca 2016 r., sygn. I ACa 1830/15*, „Prawo i Medycyna” 2016, nr 4, s. 142-143.

⁵⁷ Co miało się wiązać z wpisaniem w rubryce „ojciec dziecka” nazwiska osoby, która urodziła dziecko, oraz imienia wskazanego przez tę osobę. Por. O. Kuśmirek, F. Sztandera, *Prawne aspekty zmiany płci – glosa do postanowienia Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 marca 2016 r., I ACa 1830/15*, „Medyczna Wokanda” 2017, nr 9, s. 279 i 284.

uznania i wyroku ustalającego ojcostwo) jakiegoś czwartego sposobu ustalenia pochodzenia dziecka polegającego na urodzeniu dziecka przez transseksualnego mężczyznę. We wskazanym orzeczeniu sąd apelacyjny przyznał bowiem prymat pochodzeniu genetycznemu dziecka, czyniąc przez to zadość fundamentalnej zasadzie systemu rejestracji ksiąg stanu cywilnego (tj. zasadzie prawdy obiektywnej)⁵⁸.

Niektórzy autorzy nie podzielili takiego sposobu argumentacji, wskazując dość jednoznacznie, że wyrok sądu apelacyjnego zasługuje na krytykę, jako sprzeczny z zasadą dobra dziecka (stygmatazujący dziecko), niekonsekwentny, a także daleki od realiów występujących w rozpatrywanej sprawie. Przede wszystkim podkreślono, że metrykalna zmiana płci zobowiązuje organy państwowe do adekwatnego odzwierciedlenia tejże płci we wszelkich dokumentach odnoszących się do tej osoby. A zatem organy państwowe nie mogą dokonywać arbitralnego wyboru polegającego na tym, że raz traktują osobę transseksualną jako mężczyznę (w zakresie jego płci metrykalnej), innym razem jako kobietę (w zakresie rodzicielstwa tej osoby). Równocześnie podkreślono, że osoba, której dotyczyła sprawa, była już formalnie ojcem wobec dziecka, ponieważ wcześniej uznała inne dziecko pozamałżeńskie swej faktycznej partnerki. W rezultacie wyrok sądu apelacyjnego spowodował, iż ta sama osoba występowała wobec każdej z córek w różnych rolach społecznych oraz prawnych (tj. wobec jednej córki jako prawna matka, wobec drugiej córki jako prawny ojciec). Podniesiono także, że umieszczenie w akcie urodzenia dziecka imienia męskiego w rubryce „matka dziecka” sprzeczne jest z fundamentalną zasadą dobra dziecka, a przez to prowadzi do jego stygmatazacji. Jak bowiem podkreślono, dziecko posługujące się skróconym odpisem aktu urodzenia albo odpisem zupełnym ze wzmianką dodatkową, czy też wystawionym na tej podstawie dowodem osobistym, będzie narażone na konieczność stałego ujawniania faktu, że jego matką jest transseksualny mężczyzna. W związku z tym, zdaniem tej części doktryny, właściwe byłoby w analizowanym przypadku ujawnienie transmężczyzny jako ojca dziecka, zgodnie z aktualną płcią metrykalną, wykazaniu prawdy genetycznej miałyby zaś służyć odpowiednie wzmianki dodatkowe⁵⁹.

Przedstawione rozbieżności w doktrynie świadczą dobitnie o złożoności analizowanego zagadnienia. Należy bowiem wskazać, że w europejskich systemach prawnych dominuje stanowisko opowiadające się za potrzebą ochrony prawdy obiektywnej (genetycznej), która przejawia się w tym, że status transseksualnego rodzica jest ustalany na podstawie faktycznej

⁵⁸ Tak O. Kuśmirek, F. Sztandera, *Prawne aspekty...*, s. 280 i 285.

⁵⁹ Szerzej np. M. Boratyńska, *Glosa do postanowienia...*, s. 140–151, M. Szeroczyńska, *Między dobrem dziecka...*, s. 191–193. Wątpliwości rodzi również sama wykładnia art. 61⁹ k.r.o., wedle którego aby daną osobę uznać za matkę, musi ona spełniać łącznie dwie przesłanki, tj. być kobietą oraz urodzić określone dziecko. Do kwestii spornych należy z kolei pytanie, jak traktować sytuacje, kiedy określona osoba spełnia wyłącznie jedną ze wskazanych przesłanek. Szerzej M. Michałkiewicz-Kądziela, *Prawo do tożsamości człowieka w prawie polskim i międzynarodowym*, Warszawa 2020, s. 264–269. Warto zauważyć, że wpisanie osoby transseksualnej wedle nowej (męskiej) płci metrykalnej w rubryce „ojciec dziecka” również może stygmatazować dziecko, jeżeli dopuścić równocześnie wpisanie biologicznego ojca dziecka w rubryce „ojciec dziecka”, ponieważ dziecko miałyby wówczas dwóch „ojców”.

płci przypisanej rodzicowi w chwili jego urodzenia. Trudno jednak odmawiać w zupełności racji tym autorom, którzy podnoszą, że w opisanej sytuacji może zachodzić ryzyko stygmatyzacji dziecka. Problem w tym, że określanie płci rodzica na podstawie aktualnej tożsamości metrykalnej wiąże się z ryzykiem, że drugi rodzic o tej samej płci metrykalnej wystąpi o ustalenie pochodzenia dziecka, co stanowić będzie istotną trudność formalną wobec braku rodzicielstwa jednopłciowego w obowiązującym systemie prawnym. Można sobie przecież wyobrazić sytuację, kiedy w akcie urodzenia jako ojciec dziecka figurować będzie transmężczyzna, podczas gdy z powodztwem o sądowe ustalenie ojcostwa wystąpi inny mężczyzna będący rzeczywistym ojcem dziecka. Prezentowane trudności po raz kolejny dowodzą wagi poruszanego zagadnienia i w zasadzie stanowią powód do szerszej debaty naukowej, ponieważ zagadnienie rodzicielstwa osób transpłciowych stanowi jeden z najbardziej drażliwych tematów w kontekście ogólnej problematyki dotyczącej sytuacji prawnej osób transseksualnych w polskim systemie prawnym.

* * *

Zgodnie z utrwalonym stanowiskiem w judykaturze Sądu Najwyższego warunkiem koniecznym dokonania prawnej zmiany płci (obok wymogu rozwiązania małżeństwa) jest wykazanie przez osobę transseksualną **trwałości poczucia przynależności do płci**, z którą taka osoba się identyfikuje⁶⁰. W praktyce jednak sądy prezentują bardzo niejednolite podejście co do tego, jakie kryteria powinny przesądzać o trwałym poczuciu przynależności do określonej płci⁶¹. Najczęściej po uzyskaniu diagnozy medycznej od lekarza specjalisty osoba transseksualna rozpoczyna terapię hormonalną, a w przypadku kobiety – przechodzi dodatkowo chirurgiczny zabieg usunięcia piersi (mastektomii). Do dalszych etapów chirurgicznej korekty płci (tj. sterylizacyjnej oraz genitalnej) dochodzi w praktyce dopiero po przeprowadzeniu prawnej zmiany płci. Wynika to z faktu, że lekarze nie chcą narażać się na ewentualną odpowiedzialność karną w przypadku zakwalifikowania chirurgicznej zmiany płci jako czynu karalnego polegającego na ciężkim uszczerbku na zdrowiu⁶². Oznacza to, że zgodnie z obowiązującą obecnie praktyką osoby transseksualne mogą po dokonaniu prawnej zmiany

⁶⁰ Por. przywołane już wcześniej postanowienie SN z 22.03.1991 r., III CRN 28/91, LEX nr 519375.

⁶¹ M. Adamczewska-Stachura, P. Pilch [w:] A. Bodnar (red.), *Postępowania w sprawach o ustalenie płci. Przewodnik dla sędziów i pełnomocników*, Warszawa 2020, s. 35.

⁶² A. Śledzińska-Simon, *Prawna sytuacja osób* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych...*, s. 164–165; R. Grzejszczak, *Transpłciowość w świetle badań* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Warszawa 2013, s. 22. Por. także K. Rozental, *O zmianie płci metrykalnej de lege ferenda*, PiP 1991, nr 10, s. 71; P. Daniluk, *Stan wyższej konieczności jako okoliczność wyłączająca bezprawność „chirurgicznej zmiany płci”*, PiP 2008, nr 1, s. 96; J. Warylewski, *O duszy uwięzionej w obcym ciele. Dopuszczalność chirurgicznej zmiany płci w świetle prawa karnego*, „Gazeta Sądowa” 2000, nr 7–8, s. 57; C. Gromadzki, *Poczucie przynależności do danej płci jako kryterium przy zmianie oznaczenia płci w akcie urodzenia transseksualistów*, „Przegląd Sądowy” 1997, nr 10, s. 84 i n.

płci zachować zdolności rozrodcze, a następnie mieć dzieci, choć z dotychczasowego dorobku judykatury wynika, że sytuacje takie zdarzają się w Polsce niezwykle rzadko.

* * *

Należy podkreślić, że w przeszłości podejmowano już próby uregulowania problematyki prawnych aspektów zmiany płci. Ustawa z 10.09.2015 r. o uzgodnieniu płci⁶³ nie została podpisana przez Prezydenta RP, który jednocześnie skierował wniosek do Sejmu o ponowne jej rozpatrzenie oraz głosowanie. Z uwagi jednak na zasadę dyskontynuacji związanej z końcem prac ówczesnej kadencji Sejmu ustawa nie została ostatecznie przyjęta⁶⁴.

Zarzuty formułowane w uzasadnieniu weta prezydenta polegały m.in na tym, że projekt ustawy przewidywał zmianę płci na podstawie prywatnych odczuć osoby zainteresowanej, co w konsekwencji mogłoby prowadzić do rozmycia pojęcia płciowości w polskim porządku prawnym⁶⁵. Wprawdzie projektowana ustawa wymagała przedstawienia dwóch orzeczeń od lekarzy specjalistów, bądź też lekarza oraz psychologa o kwalifikacjach określonych w ustawie⁶⁶, niemniej jednak projekt nie stwarzał **żadnych dodatkowych wymogów co do wyglądu zewnętrznego**. Nie wprowadzał zatem konieczności przeprowadzenia zabiegów chirurgicznych, drobnych zabiegów kosmetycznych ani nawet stosowanej obecnie w praktyce terapii hormonalnej. Takie uregulowanie, zdaniem Prezydenta, stwarzać mogło ryzyko obchodzenia przepisów dotyczących zakazu zawierania w Polsce małżeństw jednopłciowych⁶⁷, pozwalało dokonywać wielokrotnej zmiany płci osobie zainteresowanej, a poza tym mogło sprawić, że ustawa obejmowałaby nie tylko osoby cierpiące na transseksualizm, lecz także wszystkie inne osoby, które z różnych względów kwestionowałyby zasadność dotychczasowych wpisów metrykalnych.

⁶³ Sejm VII kadencji RP, druk sejmowy nr 1469.

⁶⁴ J.M. Łukasiewicz [w:] J.M. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, s. 52; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, s. 562; K. Urbanowicz, M. Bętkowska, *Prawne aspekty zmiany płci – uwagi na gruncie prawa polskiego oraz wybranych krajów europejskich*, „Medyczna Wokanda” 2018, nr 10, s. 106 i n.

⁶⁵ Druk sejmowy nr 3978, . Por. także: *Analiza poselskiego projektu ustawy o uzgodnieniu płci*, Ordo Iuris, 20.09.2016, <https://ordoiuris.pl/rodzina-i-malzenstwo/analiza-poselskiego-projektu-ustawy-o-uzgodnieniu-plci> (dostęp: 7.07.2021). Odmienne: M. Boratyńska, *Ustawa o uzgodnieniu płci a przygody transseksualistów w próżni legislacyjnej*, „Prawo i Medycyna” 2015, nr 3, s. 53–83. W uwagach do projektu ustawy Sąd Najwyższy wskazał, że wątpliwości budzi sam tytuł ustawy, tj. sformułowanie „uzgodnienie płci”, a nie np. „zmiana oznaczenia płci”. Wątpliwości wzbudził również termin „płeć metrykalna”. Wprawdzie termin taki jest stosowany w literaturze, lecz w ustawie bardziej uzasadnionym byłoby użycie terminu „płeć określona w akcie urodzenia” bądź też „płeć wpisana do aktu urodzenia”. Zamiast postępowania przed sądem zaproponowano powołanie komisji „ekspertckiej”, od której ewentualnie przewidziane byłoby odwołanie się do sądu. Samo oświadczenie wnioskodawcy nie powinno ograniczać się do stwierdzenia odmiennej tożsamości płciowej, lecz wyrażać powinno ponadto wolę do realizowania nowej roli społecznej do końca życia wnioskodawcy. Źródło: Sąd Najwyższy, *Opinia o projekcie ustawy o uzgodnieniu płci*, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/791E3D511161E1AAC1257BE9002D56E3/%24File/1469-002.pdfhtml> (dostęp: 21.06.2021).

⁶⁶ Por. art. 5 ust. 2 projektowanej ustawy.

⁶⁷ Projekt wprowadzał jednak wymóg rozwiązania dotychczasowego małżeństwa. Szerzej: M. Subkowski, *Istnienie małżeństwa i jego ustanie a postępowanie w sprawie zmiany płci według aktualnego stanu prawnego oraz w świetle projektu ustawy o uzgodnieniu płci*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 2, s. 9.

Wskazano, że projektowane kryterium uproszczonej procedury prawnej zmiany płci, bez uwzględnienia innych okoliczności prawnych oraz biologicznych, jest rozwiązaniem wyabstrahowanym w stosunku do obowiązującego obecnie prawa. Stan cywilny nie należy bowiem do zakresu samookreślenia się człowieka, lecz jest wyznaczany przez przepisy bezwzględnie obowiązujące i nie może być przedmiotem swobodnej decyzji zainteresowanego⁶⁸.

Kancelaria Prezydenta zwróciła również uwagę, że wniosek o zmianę płci, według projektu ustawy, mógłby być złożony przez osobę, która posiada już dzieci. Przypomniano przy tym, że Sąd Najwyższy w uwagach zgłoszonych do projektu ustawy stwierdził wprawdzie, że funkcjonujący obecnie model sądowej zmiany płci nie wymaga bezdzietności, niemniej jednak model ten preferuje ową bezdzietność jako istotną zasadę⁶⁹.

Zastrzeżenia wzbudziła także rola sądu podejmującego rozstrzygnięcie w zakresie „uzgodnienia płci”, ponieważ zgodnie z projektem ustawy sąd mógł ograniczyć postępowanie dowodowe do dowodów z dokumentów załączonych do wniosku (tj. dwóch opinii ekspertów) i dowodu z przesłuchania wnioskodawcy⁷⁰. W uzasadnieniu Kancelarii Prezydenta wskazano, że orzeczenia wydane na podstawie takich dowodów mogą nie być bezstronne, ponieważ opinie wyżej wskazanych specjalistów, jako dokumenty prywatne, nie mają formalnego waloru opinii biegłych sądowych⁷¹.

* * *

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, że transseksualizm odnosi się do wielu szczególnie istotnych wartości uregulowanych w Konstytucji RP z 1997 r. Oczywiście ustawa zasadnicza w żadnym miejscu nie posługuje się pojęciem transseksualizmu, osoby transpłciowej czy też sformułowaniem: „prawna zmiana płci”. Ponadto samo pojęcie płci zostało użyte w Konstytucji RP tylko jeden raz. Zgodnie bowiem z treścią art. 233 ust. 2 wspomnianej ustawy „Niedopuszczalne jest ograniczenie wolności i praw człowieka i obywatela wyłącznie z powodu (...) płci”⁷². Nie oznacza to jednak wcale, że polski prawodawca nie przykładła wagi do dychotomicznego podziału płci. Jest wręcz przeciwnie, ponieważ w treści art. 33 ust. 1

⁶⁸ Sejm VII kadencji RP, druk nr 3978.

⁶⁹ Źródło: Sąd Najwyższy, Opinia o projekcie ustawy o uzgodnieniu płci.

⁷⁰ Sejm VII kadencji RP, druk nr 3978.

⁷¹ Sejm VII kadencji RP, druk nr 3978.

⁷² M. Kijowski, K. Szpyt, *Konstytucyjny kontekst transseksualizmu* [w:] A.M. Kłonkowska, K. Bojarska (red.), *Psychospołeczne, prawne i medyczne aspekty transpłciowości*, Gdańsk 2014, s. 131–132. Wprawdzie art. 233 Konstytucji RP odnosi się do stanów nadzwyczajnych, niemniej jednak można przyjąć, że chronione w tym przepisie wartości powinny być tym bardziej chronione w czasach pokoju i normalnego funkcjonowania państwa. Zob. jednak uwagi M. Florczak-Wątor [w:] P. Tuleja (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2021, LEX el./2021, art. 233 Konstytucji RP, teza 4; B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2019, Legalis el./2019, art. 233 Konstytucji RP, teza 1. Krytycznie co do samego sformułowania przepisu zob. K. Complak [w:] M. Haczekowska (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2014, LEX el./2014, art. 233 Konstytucji RP, teza 1–4.

i 2 oraz art. 18 Konstytucji RP mowa jest o danej osobie jako o mężczyźnie lub kobiecie⁷³. W rezultacie, w kontekście problematyki odnoszącej się do transseksualizmu, aktualne staje się pytanie, jakie znaczenie przypisywać konstytucyjnemu pojęciu płci. Chodzi przy tym o to, czy płeć stanowi kategorię wyłącznie biologiczną, czy też w przypadku rozbieżności płci biologicznej z płcią prawną za płeć należy uznawać wyłącznie konwencjonalne określenie płci.

Zasygnalizowane powyżej zagadnienie staje się szczególnie istotne w przypadku konieczności zachowania różności płci małżonków w świetle art. 18 Konstytucji RP⁷⁴. Jak się wydaje, o możliwości zawarcia małżeństwa powinna decydować formalna różność płci, a więc tzw. płeć metrykalna. A zatem możliwe jest zawarcie małżeństwa po dokonaniu prawnej zmiany płci, jeżeli tylko pomiędzy nupturientami zachodzi różność płci metrykalnej. Ten sam warunek przesądza o niedopuszczalności metrykalnej zmiany płci w trakcie trwania małżeństwa. Wydaje się bowiem, że dokonanie takiej zmiany w opisywanym przypadku jest niemożliwe, ponieważ metrykalna zmiana płci prowadziłaby do obejścia przepisów o różności płci małżonków, co stanowiłoby naruszenie fundamentalnej zasad prawa konstytucyjnego oraz polskiego prawa rodzinnego.

W doktrynie słusznie się podnosi, że polska ustawa zasadnicza operuje pojęciami nad wyraz pojemnymi, takimi jak: „każdy”, „wszyscy”, „człowiek” (art. 30 oraz 31 ust. 1 i 2, jak też art. 32 ust 1 i 2 Konstytucji RP). Przyjęcie takiej ogólnej formuły pozwala objąć zakresem wymienionych regulacji osoby transseksualne, które zmagają się ze wskazanym wcześniej problemem dysforii płciowej. Bez znaczenia jest przy tym, czy osoby takie poddały się zabiegowi chirurgicznej zmiany płci. Do tego szczególne znaczenie należy przypisywać art. 47 Konstytucji RP, zgodnie z którym „każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym”⁷⁵. Wskazana regulacja bezpośrednio dotyczy takich kwestii jak obowiązujący obecnie wymóg rozwiązania małżeństwa przed dokonaniem prawnej zmiany płci czy też kwestii rodzicielstwa osób transpłciowych w sytuacji urodzenia dziecka przed lub po dokonaniu prawnej zmiany płci.

Ze względu na fakt, że polska doktryna oraz judykatura nie wypracowała wyczerpującego katalogu działań stanowiących naruszenie prywatności oraz sfery życia rodzinnego i osobistego, do niezwykle trudnych zagadnień należy pytanie, w jakich przypadkach następuje wyżej wskazane naruszenie, szczególnie wtedy, gdy ochrona tych sfer po stronie osoby

⁷³ M. Kijowski, K. Szpyt, *Konstytucyjny kontekst transseksualizmu*, s. 131–132. Zob. także M. Garlicki, M. Zubik [w:] M. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, tom II, Warszawa 2016, LEX el./2016, art. 33 Konstytucji RP, teza 6; W. Borysiak [w:] M. Safjan, M. Bosek (red.), *Konstytucja RP*, tom 1, *Komentarz do art. 1–86*, Warszawa 2016, Legalis el./2016, art. 33 Konstytucji RP, teza VI, B, 2.

⁷⁴ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, LEX el./2013, art. 18 Konstytucji RP.

⁷⁵ M. Kijowski, K. Szpyt, *Konstytucyjny kontekst transseksualizmu*, s. 135.

transseksualnej stoi w konflikcie ze sferą osób bliskich takiej osoby (m.in. w przypadku dzieci osoby transseksualnej). Zagadnienie to zostanie omówione szerzej w dalszej części pracy.

* * *

Na gruncie prawa unijnego problematyka transseksualizmu wiąże się przede wszystkim z zagadnieniem niedyskryminacji. Do sfery tej w przypadku prawa pierwotnego odnosi się przepis art. 8⁷⁶, 10⁷⁷ oraz 18⁷⁸ Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, natomiast w zakresie prawa wtórnego należy wymienić m.in.:

- dyrektywę Rady 2000/43/WE z 29.06.2000 r.⁷⁹ – wprowadzającą zasadę równego traktowania bez względu na pochodzenie rasowe i etniczne;
- dyrektywę Rady 2000/78/WE z 27.11.2000 r.⁸⁰ ustanawiającą ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy;
- dyrektywę Rady 2004/113/WE z 13.12.2004 r.⁸¹ wprowadzającą w życie zasadę równego traktowania mężczyzn i kobiet w zakresie dostępu do towarów i usług oraz dostarczania towarów i usług;
- dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2006/54/WE z 5.07.2006 r.⁸² w sprawie wprowadzenia w życie zasady równości szans oraz równego traktowania kobiet i mężczyzn w dziedzinie zatrudnienia i pracy.

* * *

Szczególną rolę odgrywa również orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, w tym trzy znane powszechnie sprawy odnoszące się bezpośrednio do problematyki transseksualizmu, tj.⁸³:

⁷⁶ „We wszystkich swoich działaniach Unia zmierza do zniesienia nierówności oraz wspierania równości mężczyzn i kobiet”.

⁷⁷ „Przy określaniu i realizacji swoich polityk i działań Unia dąży do zwalczania wszelkiej dyskryminacji ze względu na płeć, rasę lub pochodzenie etniczne, religię lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną”.

⁷⁸ „W zakresie zastosowania Traktatów i bez uszczerbku dla postanowień szczególnych, które one przewidują, zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na przynależność państwową. Parlament Europejski i Rada, stanowiąc zgodnie ze zwykłą procedurą ustawodawczą, mogą przyjąć wszelkie przepisy w celu zakazania takiej dyskryminacji”.

⁷⁹ Dz.Urz. WE L 180, s. 22.

⁸⁰ Dz.Urz. WE L 303, s. 16.

⁸¹ Dz.Urz. UE L 373, s. 37.

⁸² Dz.Urz. UE L 204, s. 23 (wersja preredagowana).

⁸³ Szerzej K. Osajda, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości dotyczące transseksualizmu* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych. Rozwiązania modelowe a sytuacja w Polsce*, Warszawa 2010, s. 119–130; tenże, *Orzecznictwo ETS dotyczące transseksualizmu*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 9, s. 36–40; A. Pudło, *Niedyskryminacja osób transseksualnych...*, s. 79–86.

- sprawa P. przeciwko S. i Cornwall County Council⁸⁴, w której TSUE uznał, że w świetle dyrektywy Rady 76/207/WE⁸⁵ niedopuszczalne było zwolnienie pracownika ze względu na dokonaną uprzednio chirurgiczną zmianę płci;
- sprawa K.B. przeciwko National Health Service Pensions Agency⁸⁶, w której TSUE uznał wprawdzie, że brak prawa do „renty wdowiej” w przypadku osób, które pozostawały w związku pozamałżeńskim, nie mógł stanowić przejawów dyskryminacji, jako że wszystkie pary żyjące w konkubinacie nie mogły skorzystać z takiego świadczenia zgodnie z analizowanym porządkiem prawnym, niemniej jednak w rozpatrywanym przypadku dyskryminujące było pozbawienie kobiety prawa do zmiany płci metrykalnej (z żeńskiej na męską) po przebytych zabiegu chirurgicznej zmiany płci, co z kolei wiązało się z brakiem możliwości poślubienia innej kobiety wobec ówczesnego zakazu zawierania małżeństw jednopłciowych;
- sprawa S.M. Richards przeciwko Secretary of State for Work and Pensions⁸⁷, w której TSUE uznał, że w świetle dyrektywy 79/7/EWG⁸⁸ dyskryminujące było odmówienie prawa do emerytury w przypadku osiągnięcia wieku przewidzianego dla kobiet, jeżeli osoba transseksualna przeszła chirurgiczną zmianę płci (z mężczyzny na kobietę), lecz metrykalnie pozostała mężczyzną z uwagi na brak przepisów przewidujących metrykalną zmianę płci.

* * *

Zagadnienie transseksualizmu można także obserwować w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Początkowo przyjmowano, że problematyka prawnej zmiany płci stanowi wewnętrzną sprawę poszczególnych państw, a więc krajowych porządków prawnych, by następnie objąć wszystkich transseksualistów takim samym standardem ochrony, powołując się na argument stabilności międzynarodowej⁸⁹. Dla lepszego zrozumienia ewolucji orzecznictwa ETPCz w zakresie problematyki prawnej transseksualizmu warto przytoczyć kilka istotnych z tego punktu widzenia spraw⁹⁰:

⁸⁴ Zob. wyrok TSUE z 30.03.1996 r. w sprawie C-13/94 P. przeciwko S. i Cornwall County Council.

⁸⁵ Dz.Urz. WE L Nr 39 z 1976, s. 40.

⁸⁶ Zob. wyrok TSUE z 7.01.2004 r. w sprawie C-117/01 K.B. przeciwko National Health Service Pensions Agency.

⁸⁷ Zob. wyrok TSUE z 27.04.2006 r. w sprawie C-423/04 S.M. Richards przeciwko Secretary of State for Work and Pensions.

⁸⁸ Dz.Urz. WE L z 1979 r., Nr 6, s. 24.

⁸⁹ Szerzej K. Osajda, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące transseksualizmu*, s. 99–118; tenże, *Orzecznictwo ETPCz dotyczące transseksualizmu*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 5, 35–41.

⁹⁰ Por. także sprawa X przeciwko Niemcom, skarga nr 6699/74 oraz sprawa Van Oosterwijck przeciwko Belgii, wyrok ETPCz z 6.11.1980 r. 7654/76. Szerzej K. Osajda, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące transseksualizmu*, s. 99–101. Zob. także sprawa X, Y, Z przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, gdzie ETPCz nie dopatrzył się przejawów dyskryminacji w przypadku niezarejestrowania osoby transseksualnej jako ojca dziecka w akcie urodzenia tego dziecka, jeżeli osoba transseksualna, urodzona

- sprawa Rees przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, w której ETPCz wskazał, że brak w krajowym porządku prawnym możliwości przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci jest możliwy z uwagi na margines swobody, jaki posiadają poszczególne państwa w zakresie regulowania badanej w sprawie materii; brak takich regulacji może wynikać z konieczności zachowania równowagi pomiędzy prawem transseksualisty a prawami innych podmiotów do znajomości (prawdziwych) akt stanu cywilnego i zaufania do nich⁹¹;
- sprawa Cossey przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, w której ETPCz podtrzymał stanowisko wyrażone we wskazanej powyżej sprawie⁹²;
- sprawa B przeciwko Francji, w której ETPCz dostrzegł istotne różnice między systemem prawa angielskiego (przewidującym trwałość danych zarejestrowanych w chwili urodzenia) a systemem prawa francuskiego (akcentującym aktualność danych zarejestrowanych w aktach stanu cywilnego w stosunku do rzeczywistego stanu), co z kolei stało się podstawą do stwierdzenia naruszenia art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁹³ (EKPCz) przez Francję poprzez brak regulacji przewidujących metrykalną zmianę płci we francuskich aktach stanu cywilnego⁹⁴;
- sprawa Sheffield and Horsham przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, w której ETPCz uznał, że w przypadku braku możliwości metrykalnej zmiany płci osoby transseksualnej, która przeszła chirurgiczną zmianę płci, okoliczności narażające tę osobę na konieczność ujawniania swej poprzedniej płci są na tyle wyjątkowe, rzadkie i uzasadnione, że trudno dopatrzeć się w analizowanym przypadku naruszenia prawa do życia prywatnego, a przez to naruszenia zasady niedyskryminacji⁹⁵;
- sprawa Christine Goodwin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu okazała się przełomowa, ponieważ ETPCz dopatrył się przejawów dyskryminacji w żądaniu od osoby transseksualnej konieczności osiągnięcia wieku emerytalnego wymaganego dla mężczyzny ze względu na fakt, że osoba ta urodziła się mężczyzną, podczas gdy krajowy porządek prawny nie dawał możliwości tej osobie dokonania metrykalnej zmiany płci

jako mężczyzna, wyraziła zgodę na zapłodnienie swej partnerki nasieniem anonimowego dawcy. Trybunał wskazał, że nieujawnienie ojcostwa osoby transseksualnej może być łagodzone np. możliwością sporządzenia testamentu lub uzyskaniem odpowiedzialności rodzicielskiej pomimo braku prawnego pokrewieństwa z dzieckiem. Podkreślił także, że sytuacja dziecka w analizowanym przypadku nie różni się od sytuacji innych dzieci, w których aktach urodzenia, z jakichkolwiek powodów nie zostało ujawnione ojcostwo, co przesądza o braku dyskryminacji z uwagi na transseksualizm. Szerzej K. Osajda, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące transseksualizmu*, s. 106.

⁹¹ Wyrok ETPCz nr 9532/81 z 17.10.1986 r. LEX nr 81014, Szerzej K. Osajda, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące transseksualizmu*, s. 102. Por. także P. Pogodzińska, *Tożsamość płciowa w prawie międzynarodowym. Wybrane zagadnienia* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób...*, s. 139.

⁹² Wyrok ETPCz z 27.09.1990 r., 10843/84, LEX nr 81114.

⁹³ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.

⁹⁴ Wyrok ETPCz z 25.03.1992 r., 13343/87, LEX nr 8125. Szerzej K. Osajda, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące transseksualizmu*, s. 104.

⁹⁵ Wyrok ETPCz z 30.07.1998 r., 31-32/1997/815-816/1018-1019. Szerzej K. Osajda, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące transseksualizmu*, s. 107.

zgodnie z przeprowadzoną uprzednio chirurgiczną zmianą płci. Trybunał wskazał, że obecnie obserwowana jest międzynarodowa tendencja do socjalnej akceptacji osób wykazujących transseksualizm, a prowadzona przez Trybunał wykładnia winna reagować na dynamiczne zmiany, jakie obserwowane są we współczesnym społeczeństwie. W rezultacie podkreślono, że przepis art. 8 EKPCz nakłada na państwo wprowadzenie regulacji umożliwiających dokonanie metrykalnej zmiany płci, która odpowiadać powinna dokonanej uprzednio zmianie chirurgicznej oraz hormonalnej⁹⁶.

Warto w tym miejscu odnotować, że zgodnie z aktualną wersją Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych (ICD-10) **transseksualizm (F.64.0)** i **zaburzenia identyfikacji płciowej w dzieciństwie (F.64.2)** zakwalifikowano do rozdziału F – „zaburzenia psychiczne i behawioralne”⁹⁷. Trzeba jednak podkreślić, że od 1 stycznia 2022 r. obowiązywać będzie nowa wersja Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych (ICD-11), w której nie tylko zmieniono nomenklaturę, lecz także klasyfikację. Przede wszystkim wskazane kategorie zostały przyporządkowane do rozdziału HA – „stany związane ze zdrowiem seksualnym”, a poza tym, „transseksualizm” zastąpiono pojęciem **niezgodności płci w okresie dojrzewania lub dorosłości (HA60)**, podczas gdy „zaburzenia identyfikacji płciowej w dzieciństwie” zastąpiono pojęciem **niezgodności płci w dzieciństwie (HA61)**⁹⁸.

Z kolei w dotychczasowej klasyfikacji zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego (DSM-IV) wyróżniono kategorię „**zaburzenia tożsamości płciowej u młodzieży i dorosłych**” (302.85) oraz „**zaburzenia identyfikacji płciowej u dzieci**” (302.6)⁹⁹, które w aktualnej klasyfikacji (DSM-V) zostały zastąpione odpowiednio nowymi pojęciami tj. **dysforii płciowej u młodzieży i dorosłych [302.85 (F64.1)]** oraz **dysforii płciowej u dzieci [302.6 (F64.2)]**¹⁰⁰.

Przed przystąpieniem do analizy zagranicznych porządków prawnych należy jeszcze poczynić pewne wyjaśnienia terminologiczne. W literaturze przedmiotu powszechnie się

⁹⁶ Wyrok z 11.07.2002 r., 28957/95. Szerzej K. Osajda, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące transseksualizmu*, s. 108. Podobnie sprawa I. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, wyrok ETPCz z 11.07.2002 r., 25680/94, LEX nr 75472; sprawa Grant przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, wyrok ETPCz z 23.05.2006 r., 32570/03, LEX nr 180551; sprawa L. przeciwko Litwie, wyrok ETPCz z 11.09.2007 r., 27527/03, LEX nr 304637. Szerzej K. Osajda, *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące transseksualizmu*, s. 109–113.

⁹⁷ Treść ICD-10 (autorstwa World Health Organization – WHO) w języku polskim zob.: ICD-10. Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych, <https://stat.gov.pl/Klasyfikacje/doc/icd10/pdf/ICD10TomI.pdf> (dostęp: 21.07.2021). Z kolei transwestytyzm podwójnej roli oznaczono jako F.64.1, inne zaburzenia identyfikacji płciowej jako F.64.8, a zaburzenia identyfikacji płciowej nieokreślone jako F.64.9.

⁹⁸ Treść ICD-11 w języku angielskim: ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics, https://icd.who.int/browse11/l-m/en?fbclid=IwARo6NgEuYQEW_A9FSHpfZVp22Q5qZmPynEzMCZuhnH-HCqPCXIIrIhKSvE#/http%3a%2f%2fid.who.int%2fcd%2fentity%2f344733949 (dostęp: 21.07.2021).

⁹⁹ DSM-IV-TR: numerical listing of codes and diagnoses, BehaveNet, <https://www.behavenet.com/taxonomy/term/7257> (dostęp: 21.07.2021).

¹⁰⁰ Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, American Psychiatric Association, <http://repository.poltekkes-kaltim.ac.id/657/1/Diagnostic%20and%20statistical%20manual%20of%20mental%20disorders%20-%20DSM-5%20%28%20PDFDrive.com%20%29.pdf> (dostęp: 27.10.2021), J. Dolgin, *Psychiatry in the Courtroom: Relying on the American Psychiatric Association's Manuals to Resolve Disputes about Personal Status*, “Indiana Law Review” 2020, nr 3, s. 555.

przyjmuje, że pojęcie transmężczyzny oznacza biologiczną kobietę, która określa się jako mężczyzna, podczas gdy pojęcie transkobiety oznacza biologicznego mężczyznę, który określa się jako kobieta. Zdaniem autorów części piśmiennictwa takie nazewnictwo jest nieuzasadnione, ponieważ płeć stanowi kategorię biologiczną i „wszelkie zewnętrzne cechy płciowe (...) są pochodną kodu genetycznego”, co ma oznaczać, że „nie zmienia tego” żadne „terapię hormonalne ani operacje”¹⁰¹. Warto jednak pokreślić, że niniejsza praca odnosi się do zagadnień prawnych i w tym kontekście nie można tracić z pola widzenia faktu, że płeć jednostki stanowi kategorię prawną, która może być sprzeczna z występującą u jednostki płcią biologiczną. W rezultacie, na potrzeby niniejszej pracy, za transmężczyznę będzie uznawana osoba, która wskutek metrykalnej zmiany płci uzyskała prawny status mężczyzny, podczas gdy za transkobietę będzie uznawana osoba, która wskutek metrykalnej zmiany płci uzyskała prawny status kobiety.

Warto zauważyć, co zostało już wcześniej podkreślone, że pojęciem szerszym od transseksualizmu jest transpłciowość, kiedy dochodzi wprawdzie do rozbieżności między płcią ustaloną metrykalnie a własną percepcją płci, lecz równocześnie brak jest wewnętrznej potrzeby do przeprowadzenia chirurgicznej korekty płci. Dostrzegając rozróżnienie pomiędzy wskazanymi pojęciami, w niniejszym raporcie zwykle stosowano pojęcie transseksualizmu, ponieważ jest to bardziej skrajna postać transpłciowości i w niektórych analizowanych systemach prawnych wyłącznie taka forma umożliwia metrykalną zmianę płci.

¹⁰¹ Tak W. Siewierski, E. Sołtys, G. Szewczuk, K. Wiśniewska [w:] F.M. Furman (red.), *Transseksualizm z perspektywy zdrowotnej, społecznej i prawnej*, Warszawa 2020, s. 9.

II. Problematyka prawnej zmiany płci w Wielkiej Brytanii

1. Zagadnienia wprowadzające

Problematyka prawnej zmiany płci została uregulowana w Gender Recognition Act 2004 (zwany dalej GRA)¹⁰². Zgodnie z obowiązującymi regulacjami osoba zainteresowana zmianą płci powinna złożyć wniosek do **Gender Recognition Panel**¹⁰³ w celu uzyskania tzw. full gender recognition certificate, tj. pełnego certyfikatu, który stanowi formalne potwierdzenie nabycia nowej płci metrykalnej¹⁰⁴.

2. Procedura metrykalnej zmiany płci

2.1. Trzy tryby metrykalnej zmiany płci

Wyróżnia się trzy tryby uzyskania pełnego certyfikatu o prawnej zmianie płci:

- tryb standardowy,
- tryb alternatywny,
- oraz tryb zagraniczny, przewidziany dla osób, które przeszły już prawną zmianę płci za granicą w jednym z państw uznanych przez Wielką Brytanię¹⁰⁵.

¹⁰² Gender Recognition Act 2004, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/7/contents> (dostęp: 1.10.2021). Należy jednak zaznaczyć, że na jej obecny kształt wpływ miały m.in. Marriage (Same Sex Couples) Act 2013 (Schedule 5), Marriage and Civil Partnership (Scotland) Act 2014 (Part 4), jak też The Marriage (Same-sex Couples) and Civil Partnership (Opposite-sex Couples) (Northern Ireland) Regulations 2019. Na temat sytuacji prawnej osób transseksualnych przed wydaniem GRA por. J.K. Dziura, *Status osób transpłciowych w Wielkiej Brytanii. Gender Recognition Act i prawne konsekwencje jego wydania* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób...*, s. 82–85. Na temat ewolucji orzecznictwa przed wydaniem GRA por. S. Gilmore, *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in England and Wales* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015, s. 185–188, K. Standley, P. Davis, *Family Law*, London 2013, s. 41–44.

¹⁰³ Instytucja ta jest częścią „HQ Courts & Tribunal Service”.

¹⁰⁴ GRA posługuje się określeniem “the acquired gender”, tj. płeć nabyta. Por. np. sekcja 1(2), 2 (1)(b)(c), 3A (4) (a) (b) (c), 3C (4) (a) (b) (c), 3E (5) (a) (b) (c), 3E (5A) (a), 9 (1), 12, 15, 16, 18 (1), 19 (1), 20 (1), 22 (2) (b), 23 (1) (1), 23 (3) (a), 25 (1), 27 (4) (c).

¹⁰⁵ Dla zachowania aktualności opracowania w niniejszym raporcie uwzględniono również regulacje, które przeszły cały proces legislacyjny, lecz nie weszły jeszcze w życie. Por. <https://www.legislation.gov.uk/ssi/2021/23/schedule/made> (dostęp: 1.10.2021).

2.2. Standardowa procedura zmiany płci

Standardowa procedura jest dopuszczalna w przypadku spełnienia poniższych warunków:

- wnioskodawca ma ukończone 18 lat [sekcja 1 (1) GRA];
- u wnioskodawcy występuje zdiagnozowana dysforia płciowa polegająca na dyskomforcie odczuwanym przez wnioskodawcę z powodu niedopasowania jego tożsamości płciowej do płci przypisanej w chwili urodzenia [sekcja 2 (1) (a)];
- wnioskodawca żył w „nabytej płci” przez okres dwóch lat bezpośrednio poprzedzających złożenie wniosku [sekcja 2 (1) (b) GRA];
- i zamierza żyć wedle tej płci do końca życia [sekcja 2 (1) (c) GRA].

Wykazanie zdiagnozowanej dysforii płciowej następuje poprzez przedłożenie dwóch raportów medycznych. Jeden z nich powinien pochodzić od lekarza lub psychologa wykonującego praktykę lekarską w zakresie transseksualizmu, natomiast drugi może zostać sporządzony przez dowolnego lekarza¹⁰⁶ (zwykle jest to lekarz rodzinny)¹⁰⁷. Podkreśla się przy tym, że wszelkie informacje zawarte w raporcie muszą być bardzo szczegółowe i konkretne. Oznacza to, że zamiast ogólnego stwierdzenia, iż wnioskodawca stosował terapię hormonalną czy też przeszedł „operację zmiany płci”, lekarz powinien określić rodzaj i sposób dawkowania stosowanych u pacjenta leków czy też zakres przeprowadzanej u pacjenta operacji. Jeżeli w określonym przypadku nie została przeprowadzona medyczna operacja zmiany płci, wówczas raport powinien precyzyjnie określać przyczynę takiego stanu rzeczy. Może to być oczekiwanie na operację, przeciwwskazania medyczne do przeprowadzenia operacji zmiany płci czy też inny powód występujący po stronie wnioskodawcy¹⁰⁸.

Wykazanie, że wnioskodawca żył zgodnie z „płcią nabytą” przez okres dwóch lat przed dniem złożenia wniosku, realizuje się poprzez załączenie do tego wniosku dokumentów wskazujących na dokonaną w przeszłości zmianę imienia, nazwiska lub płci. Mogą to być¹⁰⁹:

- uwierzytelniona kopia paszportu;
- uwierzytelniona kopia prawa jazdy;
- rachunki za media lub inne dokumenty o charakterze urzędowym;
- wyciągi bankowe czy też inne posiadane przez wnioskodawcę dokumenty.

Ważne jest, aby przedłożone dokumenty obejmowały cały okres, którego dotyczą, a zatem przynajmniej jeden ze wskazanych dokumentów powinien odnosić się do początkowej daty

¹⁰⁶ Por. sekcja 3 GRA.

¹⁰⁷ Źródło: <https://www.ngalaw.co.uk/knowledge-centre/changing-your-legal-gender-in-the-uk> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁰⁸ Źródło: Obtaining Your Gender Recognition Certificate, Gires, 26.08.2014, <https://www.gires.org.uk/obtaining-your-gender-recognition-certificate/> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁰⁹ Źródło: Apply for a Gender Recognition Certificate, Gov.uk, <https://www.gov.uk/apply-gender-recognition-certificate/documents-you-must-provide> (dostęp: 1.10.2021).

okresu dwuletniego¹¹⁰. Na marginesie warto przy tym wskazać, że w przeciwieństwie do polskiego porządku prawnego w Wielkiej Brytanii możliwe jest dokonanie zmiany imienia, nazwiska lub płci w paszporcie, prawie jazdy lub w innej dokumentacji urzędowej lub prywatnej, bez uprzedniego dokonywania zmian w zakresie tzw. płci metrykalnej¹¹¹. W tym celu należy sporządzić specjalne oświadczenie o zmianie danych personalnych (*unenrolled deed poll*), które podpisane przez dwóch pełnoletnich świadków i poświadczone przez radcę prawnego bądź upoważnioną do tego agencję, może stanowić podstawę do zmiany określonych dokumentów (tj. paszportu, prawa jazdy itd.)¹¹². Alternatywnie możliwa jest również zmiana danych personalnych we wspomnianej dokumentacji za stosowną opłatą poprzez rejestrację w sądzie (Senior Courts of England & Wales in London), gdzie informacje o zmianie danych pozostają przez pięć lat w rejestrze sądu (*enrolled deed poll*), a następnie są przekazywane do publicznych zasobów archiwów narodowych (National Archives)¹¹³.

Zaprezentowane powyżej dwie alternatywne procedury zmiany danych personalnych w dokumentacji wnioskodawcy (np. w paszporcie, w prawie jazdy itd.) nie stanowią samodzielnej podstawy do metrykalnej zmiany płci. Jak już bowiem podkreślono, uzyskanie nowego aktu urodzenia możliwe jest wyłącznie na podstawie pełnego certyfikatu o zmianie płci. Należy jednak podkreślić, że w postępowaniu o uzyskanie takiego certyfikatu zwykle konieczne jest przedłożenie wyżej wspomnianych dokumentów¹¹⁴.

Warto podkreślić, że standardowa procedura zmiany płci przewidziana jest zarówno dla osób „wolnych”, jak też dla osób pozostających w związkach małżeńskich lub w zarejestrowanych związkach partnerskich¹¹⁵. Należy jednak zauważyć, że zmiana płci w Anglii, Walii oraz Irlandii Północnej pozwala kontynuować dotychczasowy związek małżeński lub partnerski, jeżeli tylko współmałżonek bądź partner osoby transseksualnej złożył **specjalne ustawowe**

¹¹⁰ Por. np. J. Coal, *Guide to UK Legal Gender Recognition. How to Get a Gender Recognition Certificate under The Gender Recognition Act 2004*, Nottingham 2015, s. 25.

¹¹¹ Źródło: Changing your gender (by deed poll), Deed Poll Office, <https://deedpolloffice.com/change-name/changing-your-gender> (dostęp: 1.10.2021).

¹¹² Źródło: Change your name by deed poll, Gov.uk, <https://www.gov.uk/change-name-deed-poll/make-an-adult-deed-poll> (dostęp: 1.10.2021); Frequently asked questions, Deed Pool Office, <https://deedpolloffice.com/change-name/frequently-asked-questions#who-can-act-as-my-witness> (dostęp: 1.10.2021 r.).

¹¹³ Źródło: Enrolling a name change in the Royal Courts of Justice, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/964986/loc019-adult-eng.pdf (dostęp: 1.10.2021). Zbliżona procedura obowiązuje oczywiście w Szkocji [por. National Records of Scotland, <https://www.nrscotland.gov.uk/registration/recordin-g-change-of-forename-and-surname-in-scotland> (dostęp: 1.10.2021); Changing your name, Citizens Advice Scotland, <https://www.citizensadvice.org.uk/scotland/family/birth-certificates-and-changing-your-name-s/changing-your-name-s/> (dostęp: 1.10.2021)], jak też w Irlandii Północnej [por. Changing a Name on a Birth Certificate in Northern Ireland, <https://www.ukdp.co.uk/name-change-birth-certificate-northern-ireland/> (dostęp: 1.10.2021)].

¹¹⁴ Źródło: Changing the name on your birth certificate, Deed Poll Office, <https://deedpolloffice.com/change-name/changing-your-birth-certificate> (dostęp: 1.10.2021).

¹¹⁵ Do 2014 roku małżeństwo, lub związek partnerski, musiało być rozwiązane przed uzyskaniem pełnego certyfikatu o zmianie płci. Por. sekcja 4 (2) (3) GRA przed zmianami dokonanymi w 2014 roku. Tekst sekcji 4 (2) (3) GRA przed zmianami zob.: Gender Recognition Act 2004, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/7/section/4/2005-12-05> (dostęp: 1.10.2021).

oświadczenie dalszej woli pozostawania w związku małżeńskim lub partnerskim¹¹⁶. Jest to rezultatem legalizacji jednopłciowych związków partnerskich¹¹⁷ oraz jednopłciowych związków małżeńskich w brytyjskim systemie prawnym¹¹⁸. W takiej sytuacji małżonkowie mogą uzyskać nowy akt małżeństwa, zaś partnerzy mogą uzyskać nowy akt potwierdzający rejestrację związku partnerskiego¹¹⁹.

Z kolei w przypadku braku chęci pozostawania przez jednego z małżonków lub partnerów w związku małżeńskim lub partnerskim osoba transseksualna uzyskuje **certyfikat tymczasowy**. W zależności od miejsca zarejestrowania małżeństwa lub związku partnerskiego różne są skutki posiadania takiego certyfikatu. W pewnym uproszczeniu można przyjąć, że przy małżeństwach i związkach partnerskich zarejestrowanych w Anglii, Walii oraz Irlandii Północnej certyfikat tymczasowy stanowi przesłankę do unieważnienia związku partnerskiego lub małżeńskiego w terminie do 6 miesięcy od uzyskania tymczasowego certyfikatu o zmianie płci. W takim przypadku uzyskanie pełnego certyfikatu jest możliwe dopiero po przeprowadzeniu procedury unieważnienia wspomnianego związku partnerskiego lub małżeńskiego¹²⁰.

Odmiennie kształtuje się sytuacja w przypadku małżeństwa i związku partnerskiego zarejestrowanego w Szkocji. Jeżeli małżonkowie¹²¹ lub partnerzy¹²² wyrazili zgodę na dalsze

¹¹⁶ Sekcja 4 (2) (b) i (c) GRA 2004, <https://www.gov.uk/apply-gender-recognition-certificate/if-youre-married-or-in-a-civil-partnership> (dostęp: 1.10.2021).

¹¹⁷ Nadmienić należy, że w Anglii i Walii związki partnerskie początkowo były dostępne tylko dla osób tej samej płci – Civil Partnership Act 2004. Jednak w 2018 r. Sąd Najwyższy orzekł, że dopuszczenie do związków partnerskich wyłącznie par tej samej płci jest niezgodne z Europejską Konwencją Praw Człowieka. W rezultacie w dniu 5 listopada 2019 roku parlament przyjął ustawę o związkach partnerskich, która weszła w życie w dniu 2 grudnia 2019 r. – Civil Partnership (Opposite-sex Couples) Regulations 2019. Por. J.M. Łukasiewicz, *Odpowiedzialność rodzicielska i pochodzenie dziecka w kontekście rejestracji urodzenia dziecka na gruncie angielskiego prawa*, „Metryka” 2021, nr 1, s. 7. Z kolei związki partnerskie w Irlandii Północnej stały się dostępne dla osób różnej płci w dniu 13 stycznia 2020 roku – [Marriage (Same-sex Couples) and Civil Partnership (Opposite-sex Couples) (Northern Ireland) Regulations 2019]. W tym samym czasie wprowadzono również w Irlandii Północnej związki partnerskie dla osób tej samej płci – Northern Ireland (Executive Formation etc.) Act 2019.

¹¹⁸ Małżeństwa jednopłciowe zostały wprowadzone w Anglii i Walii ustawą Marriage (Same Sex Couples) Act 2013. W Irlandii Północnej małżeństwa jednopłciowe wprowadzono The Marriage and Civil Partnership (Northern Ireland) Regulations 2020.

¹¹⁹ Tak Apply for a Gender Recognition Certificate, Gov.uk, <https://www.gov.uk/apply-gender-recognition-certificate/what-happens-next> (dostęp: 1.10.2021). Por. także The Gender Recognition Register (Marriage and Civil Partnership) Regulations 2015. Por. także sekcja 11A-11B i Schedule 3 GRA 2004. Co do aktu urodzenia por. sekcja 10 GRA 2004, Gender Recognition, s. 18, źródło: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/974817/Gender_recognition_V8.pdf (dostęp: 1.10.2021).

¹²⁰ W przypadku Anglii i Walii por. sekcja 12 (1) (g) i 13 (2A) Matrimonial Causes Act 1973, 50 (1) (d) i 51 (5) Civil Partnership Act 2004. W przypadku Irlandii Północnej por. sekcja 14 (g) i 16 (2A) The Matrimonial Causes (Northern Ireland) 1978, sekcja 175 (5) Civil Partnership Act 2004.

¹²¹ Sekcja 4 (3C) (a) GRA 2004, <https://www.gov.uk/apply-gender-recognition-certificate/if-youre-married-or-in-a-civil-partnership> (dostęp: 1.10.2021).

¹²² Sekcja 4 (3C) (c) dodany przez Schedule 2 sekcji 5 (4) (b) (ii) Civil Partnership (Scotland) Act 2020. Podkreślić należy, że do niedawna w Szkocji związki partnerskie dopuszczalne były jedynie dla osób tej samej płci. W związku z tym pierwotnie zmiana płci w związku partnerskim była możliwa wyłącznie w sytuacji równoczesnej zmiany płci przez drugiego z partnerów. Por. uchylona sekcja 4 (3C) (b) GRA 2004. Zmiany zostały dokonane dopiero przez Civil Partnership (Scotland) Act 2020 w zakresie Gender Recognition Act 2004, Marriage and Civil Partnership (Scotland) Act 2014 oraz Civil Partnership Act 2004. W rezultacie przed reformą osoby pozostające w homoseksualnym związku partnerskim mogły kontynuować swój związek jedynie, jeżeli oboje partnerzy złożyli wniosek o zmianę płci. W przeciwnym wypadku osoba żądająca zmiany płci

trwanie małżeństwa lub związku partnerskiego, wówczas dopuszczalne jest wydanie przez Gender Recognition Panel **pełnego certyfikatu o zmianie płci** z uwagi na fakt, że w Szkocji legalne są (podobnie jak w całej Wielkiej Brytanii) małżeństwa¹²³ i związki jedнопłciowe¹²⁴. W takiej sytuacji małżonkowie mogą uzyskać nowy akt małżeństwa, zaś partnerzy mogą uzyskać nowy akt potwierdzający rejestrację związku partnerskiego¹²⁵. Jeżeli brak jest zgody na kontynuowanie małżeństwa¹²⁶ lub związku partnerskiego¹²⁷, wówczas wydaje się **tymczasowy certyfikat o zmianie płci**. Na jego podstawie w ciągu 6 miesięcy można wystąpić do sądu okręgowego (*sheriff court*) o uzyskanie certyfikatu pełnego¹²⁸. Choć certyfikat wydany przez ww. sąd ma taki sam skutek jak certyfikat wydany przez Gender Recognition Panel, to jednak nie pozwala on na uzyskanie nowego aktu małżeństwa¹²⁹ lub kopii aktu poświadczającego rejestrację związku partnerskiego¹³⁰, pomimo dalszego utrzymania legalności samego małżeństwa lub związku partnerskiego¹³¹. Alternatywnie, do 6 miesięcy od wydania tymczasowego certyfikatu, można wystąpić z powództwem o rozwód¹³² lub rozwiązanie związku partnerskiego¹³³.

2.3. Alternatywna procedura zmiany płci

Należy wskazać, że przed 2014 rokiem (w przypadku Anglii, Walii i Szkocji) oraz przed 2020 rokiem (w przypadku Irlandii Północnej) przepisy GRA 2004 wymagały rozwiązania

uzyskiwała jedynie certyfikat tymczasowy stanowiący przesłankę do rozwiązania związku partnerskiego. Możliwe też było przekształcenie związku partnerskiego w heteroseksualny związek małżeński.

¹²³ Małżeństwa jedнопłciowe zostały wprowadzone w Szkocji ustawą Marriage and Civil Partnership (Scotland) Act 2014.

¹²⁴ Początkowo związki partnerskie zarezerwowane były w Szkocji wyłącznie dla par tej samej płci. Zob. sekcja Civil Partnership Act 2004. Dopiero niedawno rozszerzono związki partnerskie na osoby odmiennej płci. Zob. Civil Partnership (Scotland) Act 2020 oraz The Civil Partnership Between Persons of Different Sexes (Prescribed Bodies) (Scotland) Regulations 2021.

¹²⁵ The Gender Recognition (Marriage and Civil Partnership Registration) (Scotland) Regulations 2016. Por. także sekcja 11C, 11D GRA 2004. Co do aktu urodzenia por. sekcja 10 GRA 2004.

¹²⁶ Sekcja 4 (3D) (a) GRA 2004.

¹²⁷ Sekcja 4 (3D) (ba) GRA 2004 dodany przez Schedule 2 sekcji 5 (4) (c) (ii) Civil Partnership (Scotland) Act 2020.

¹²⁸ Sekcja 4E GRA 2004 zgodnie ze zmienioną treścią na mocy Schedule 2 sekcji 5 (7) Civil Partnership (Scotland) Act 2020. Tribunal Statistics Quarterly: January to March 2021, źródło: <https://www.gov.uk/government/statistics/tribunal-statistics-quarterly-january-to-march-2021> (dostęp 10.10.2021).

¹²⁹ *Guide to UK Legal Gender Recognition*, s. 41, *Marriage and Civil Partnership in Scotland*, s. 25, źródło: <https://www.slideshare.net/TomFrench3/marriage-and-civil-partnership-in-scotland> (dostęp: 1.10.2021 r.). W takiej sytuacji osoba posługuje się nowym aktem urodzenia oraz dotychczasowym aktem małżeństwa (dotychczasowe imię, nazwisko, płeć). Nadmienić jednak należy, że do końca 2014 r. w aktach małżeństwa znajdowały się sekcje: „Panna młoda”, „Pan młody”. Obecnie sekcje te są wypełniane na życzenie małżonków. Informacja udzielona przez The Equality Network znajdującą się w Edynburgu.

¹³⁰ Por. Schedule 3 GRA 2004. Informacja udzielona przez The Equality Network znajdującą się w Edynburgu.

¹³¹ Sekcja 11C (a) GRA 2004 (w stosunku do małżeństwa) i sekcja 11D GRA 2004 zgodnie ze zmienioną treścią na mocy Schedule 2 sekcji 5 (15) Civil Partnership (Scotland) Act 2020 (w stosunku do związku partnerskiego).

¹³² Sekcja 1 (1) (b) Divorce (Scotland) Act 1976.

¹³³ Sekcja 117 (2) (b) Civil Partnership Act 2004.

małżeństwa lub związku partnerskiego w przypadku złożenia wniosku o prawną zmianę płci¹³⁴. Przyjmując pewne uogólnienia, można wskazać, że osoby pozostające w takich związkach **mogły uzyskać jedynie tymczasowy certyfikat o zmianie płci**. Wynikało to z niedopuszczalności (w poprzednim stanie prawnym) małżeństw jedнопłciowych oraz związków partnerskich różнопłciowych. W konsekwencji takiego stanu rzeczy wiele osób (zainteresowanych kontynuowaniem swoich dotychczasowych związków małżeńskich lub partnerskich) podejmowało decyzję o rezygnacji z użycia dostępnych instrumentów prawnych pozwalających na metrykalną zmianę płci.

Po 2014 roku (w przypadku Anglii, Walii i Szkocji) oraz po 2020 roku (w przypadku Irlandii Północnej) wskazane przepisy uległy istotnym modyfikacjom. Umożliwiono bowiem uzyskanie pełnego certyfikatu o zmianie płci bez rozwiązywania małżeństwa lub związku partnerskiego, jeżeli małżonkowie lub partnerzy wyrazili chęć kontynuacji dotychczasowego małżeństwa lub związku partnerskiego w stosownym oświadczeniu. W zależności od rozpatrywanego okresu i systemu prawnego różne były zasady złożenia takiego oświadczenia. Dla przykładu z chwilą zalegalizowania związków małżeńskich homoseksualnych dopuszczalne stało się przekształcenie małżeństwa heteroseksualnego w małżeństwo homoseksualne. Z kolei do momentu obowiązywania przepisów dopuszczających wyłącznie związki partnerskie homoseksualne utrzymanie związku partnerskiego było możliwe, o ile oboje partnerzy wystąpili o prawną zmianę płci. Oczywiście z czasem przepisy ulegały stopniowej liberalizacji, aż do chwili obecnej, kiedy to możliwe stało się utrzymanie każdego związku małżeńskiego, jak i każdego związku partnerskiego po dokonaniu prawnej zmiany płci, o ile uzyskano uprzednio zgodę współmałżonka lub partnera na kontynuowanie związku.

Ponieważ do czasu przeprowadzenia powyższych reform wiele osób transseksualnych rezygnowało z metrykalnej zmiany płci, gdyż osoby takie nie miały możliwości utrzymania dotychczasowego związku małżeńskiego lub zarejestrowanego związku partnerskiego, ustawodawca brytyjski zdecydował się na wprowadzenie alternatywnego trybu zmiany płci,

¹³⁴ Do 4.04.2005 r. sekcja 4 (2) (3) GRA 2004 wymagała rozwiązania małżeństwa dla uzyskania pełnego certyfikatu o zmianie płci (gdyż w prawie angielskim, walijskim i szkockim niedopuszczalne były w tym czasie małżeństwa jedнопłciowe, a prawo nie dopuszczało związków partnerskich jedнопłciowych i dwupłciowych). Od 5.12.2005 r. sekcja 4 (2) (3) GRA 2004 wymagała rozwiązania małżeństwa lub związku partnerskiego dla uzyskania pełnego certyfikatu o zmianie płci (związane to było z dopuszczeniem w prawie angielskim, walijskim i szkockim związków partnerskich jedнопłciowych). Od 10.12.2014 r. sekcja 4 (2) (3) GRA 2004 wymagała rozwiązania małżeństwa lub uzyskania akceptacji współmałżonka na kontynuowanie tego małżeństwa po uzyskaniu pełnego certyfikatu o zmianie płci (co związane było z dopuszczeniem małżeństw jedнопłciowych w Anglii oraz Walii), a ponadto wspomniana sekcja wymagała rozwiązania związku partnerskiego, o ile drugi partner nie złożył również wniosku o zmianę płci (wówczas zachowany był wymóg jednakowej płci partnerów). Ponadto 16.12.2014 dokonano pewnych korekt w omawianej sekcji 4 (2) (3) GRA 2004 (w związku z dopuszczeniem małżeństw jedнопłciowych w Szkocji). Od 2.12.2019 r. sekcja 4 (2) (3) GRA 2004 [po uwzględnieniu zmian Civil Partnership (Scotland) Act 2020] wymaga rozwiązania małżeństwa lub związku partnerskiego bądź też uzyskania akceptacji współmałżonka lub partnera na kontynuowanie małżeństwa lub związku partnerskiego po uzyskaniu pełnego certyfikatu o zmianie płci (co wiąże się z wprowadzeniem związków partnerskich różнопłciowych). Do 2020 roku wskazane przepisy nie odnosiły się do Irlandii Północnej. Zob. zmiana sekcji 25 GRA 2004 zgodnie z sekcją 45 The Marriage (Same-sex Couples) and Civil Partnership (Opposite-sex Couples) (Northern Ireland) Regulations 2019.

który podlegał złagodzonemu rygorom dowodowym w stosunku do trybu standardowego. Chodzi bowiem o to, że osoby transseksualne, które nie zmieniły dotąd płci (ze wskazanych powyżej względów), zostały uposażone w możliwość przeprowadzenia zmiany płci wedle odmiennych kryteriów (m.in. na podstawie jednego raportu medycznego, a nie dwóch, jak w przypadku zastosowania standardowej procedury zmiany płci)¹³⁵.

Alternatywna procedura zmiany płci jest dopuszczalna w przypadku spełnienia poniższych warunków¹³⁶:

- a) wnioskodawca mieszka w Anglii, Walii, Szkocji lub Irlandii Północnej (sekcja 3A (6) GRA 2004);
- b) wnioskodawca ma ukończone 18 lat (sekcja 3A (1) w zw. z sekcją 1 (1) GRA 2004);
- c) u wnioskodawcy występuje zdiagnozowana dysforia płciowa lub przeprowadzona została operacja chirurgiczna polegająca na zmianie cech płciowych (sekcja 3A (5) (a) (b) GRA);
- d) wnioskodawca znajduje się (albo był dzień przed złożeniem wniosku) w tzw. chronionym małżeństwie lub związku partnerskim zawartym lub zarejestrowanym wedle prawa Anglii, Walii, Szkocji lub Irlandii Północnej (sekcja 3A (3) i (8) (a) (b) GRA 2004);
- e) wnioskodawca znajdował się ww. sytuacji przez co najmniej 6 lat przed 10 grudnia 2014 roku (w przypadku Anglii i Walii) lub przez co najmniej 6 lat przed 16 grudnia 2014 roku (w przypadku Szkocji) lub przez co najmniej 6 lat przed 13 stycznia 2020 roku (w przypadku Irlandii Północnej) – (sekcja 3A (4) (a) i 3A (8) (c) GRA 2004)¹³⁷
- f) i zamierza żyć wedle tej płci do końca życia (sekcja 3A (4)(c) GRA).

Mając na względzie specyfikę sytuacji, w jakiej znajdują się osoby korzystające z alternatywnej procedury zmiany płci, należy wskazać, że tryb ten jest wykorzystywany zaledwie przez 1% wnioskodawców¹³⁸. W przeciwieństwie do procedury standardowej konieczność wykazania zdiagnozowanej dysforii płciowej lub przebytego zabiegu medycznej zmiany płci następuje poprzez przedłożenie jednego (a nie dwóch) raportów medycznych. Dostępne są przy tym dwa warianty. Zgodnie z pierwszym wnioskodawca przedkłada opinię wystawioną przez lekarza wykonującego praktykę lekarską w zakresie transseksualizmu. Zgodnie z drugim wariantem wnioskodawca może przedstawić opinię uzyskaną od psychologa

¹³⁵ *Guide to UK Legal Gender Recognition*, s. 15.

¹³⁶ Por. sekcja 3A-3F GRA 2004. Pewne odmienności występują przy alternatywnej procedurze prowadzonej w systemie szkockim. Por. sekcja 3C i 3 D GRA 2004.

¹³⁷ Por. także druk T465, źródło https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/852942/t465-eng.pdf (dostęp: 1.10.2021).

¹³⁸ C. Fairbairn, M. Gheera, D. Pyper, *Gender recognition reform: consultation and outcome*, Commons Library Briefing Paper, No 09079, 10 December 2020, s. 9, źródło: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9079/> (dostęp: 1.10.2021). Pełne wejście w życie Marriage (Same-Sex) Couples 2013 nastąpiło 10.12.2014 r., Marriage and Civil Partnership (Scotland) Act 2014 nastąpiło 16.12.2014 r., The Marriage (Same-sex Couples) and Civil Partnership (Opposite-sex Couples) (Northern Ireland) Regulations 2019 nastąpiło 13.01.2020 r.

wykonującego praktykę lekarską w zakresie transseksualizmu, albo może przedstawić opinię uzyskaną od zwykłego lekarza, który nie jest specjalistą w zakresie transseksualizmu (zwykle jest to lekarz rodzinny)¹³⁹.

2.4. Zagraniczna procedura zmiany płci

Procedura zagraniczna została przewidziana dla osób transseksualnych, które dokonały zmiany płci na terytorium innego państwa niż Wielka Brytania, a następnie domagają się prawnego uznania zmiany płci przez Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej¹⁴⁰. W takim przypadku należy załączyć do wniosku o pełny certyfikat uznania płci dowód wskazujący na prawną zmianę płci zgodnie z prawem miejsca dokonania prawnego uznania zmiany płci¹⁴¹. Oczywiście wskazana procedura dotyczy wyłącznie osób, które zmieniły płeć w jednym z uznanych przez Wielką Brytanię państw¹⁴². W innych przypadkach konieczne jest skorzystanie ze standardowej lub alternatywnej procedury zmiany płci¹⁴³. Warto jednak podkreślić, że w przypadku obywateli państw członkowskich UE nie jest konieczne składanie wniosku o pełny certyfikat zmiany płci¹⁴⁴, o ile taki obywatel nie posiada brytyjskiego aktu urodzenia bądź też brytyjskiego „aktu o przysposobieniu (adopcji)”¹⁴⁵.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Pozytywnym rezultatem postępowania prowadzonego w wyniku złożenia wniosku o prawną zmianę płci jest uzyskanie **pełnego certyfikatu** potwierdzającego przynależność do określonej płci. Zgodnie z sekcją 9 (1) GRA z chwilą uzyskania ww. certyfikatu osoba transseksualna nabywa prawnie nową płeć zgodnie z treścią określoną w certyfikacie¹⁴⁶. Jeżeli zatem np. mężczyzna dokona prawnej zmiany płci na żeńską, wówczas będzie traktowany jako kobieta

¹³⁹ Źródło: Obtaining Your Gender Recognition Certificate, Gires, 26.08.2014, <https://www.gires.org.uk/obtaining-your-gender-recognition-certificate/> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁴⁰ Szerzej K. Standley, P. Davis, *Family Law*, London 2013, s. 45-46.

¹⁴¹ Sekcja 3 (5) GRA 2004. Może być to zagraniczny nowy odpis akt urodzenia z załączonym dotychczasowym odpisem aktu urodzenia, bądź też orzeczenie sądu itd. *Guide to UK Legal Gender Recognition*, s. 26.

¹⁴² Sekcja 21 (1) GRA 2004. Por. również formularz T453 – *Application for a Gender Recognition Certificate (Overseas Legal Recognition Application)*. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/710998/t491-eng.pdf (dostęp: 1.10.2021).

¹⁴³ *Guide to UK Legal Gender Recognition*, s. 11.

¹⁴⁴ Sekcja 21 (6) GRA 2004.

¹⁴⁵ *Guide to UK Legal Gender Recognition*, s. 11. Nie jest jasne, jak ta reguła działa po dokonaniu brexitu.

¹⁴⁶ W dosłownym przekładzie: „Jeśli osobie wydano zaświadczenie o pełnym uznaniu płci, płeć tej osoby staje się dla wszystkich celów płcią nabytą (tak więc, jeśli płeć nabyta jest płcią męską, płeć tej osoby staje się płcią mężczyzny, a jeśli jest to płeć żeńska, płeć tej osoby staje się płcią kobiety)”.

zarówno w świetle ustawy o sprawach małżeńskich (*Matrimonial Causes Act 1973*)¹⁴⁷, ustawy o dyskryminacji płci (*Sex Discrimination Act 1975*), jak też w świetle prawa emerytalnego czy też prawa spadkowego¹⁴⁸. Do najistotniejszych skutków należy jednak zaliczyć uzyskanie nowego aktu urodzenia, który stanowi potwierdzenie metrykalnej zmiany płci. Równocześnie trzeba podkreślić, że zgodnie z sekcją 9 (2) GRA skuteczność certyfikatu jest wyłączona w stosunku do zdarzeń zaistniałych przed jego wydaniem. Wskutek tego można podać dla przykładu, że osoba transseksualna nadal widnieje w akcie urodzenia swego dziecka wedle płci ujawnionej w chwili sporządzenia tego aktu. Uzupełnieniem tej ogólnej reguły jest przepis sekcji 12 GRA, zgodnie z którym prawna zmiana płci przez osobę transseksualną nie ma wpływu na jej dotychczasowy status rodzica wobec dziecka.

Warto podkreślić, że obowiązujące obecnie prawo nie nakłada bezwzględnego wymogu poddania się operacji lub terapii hormonalnej przez osobę transpłciową składającą wniosek o prawną zmianę płci¹⁴⁹. Wobec takiego stanu rzeczy dopuszczalne są w zasadzie sytuacje, kiedy osoba posiadająca żeńskie narządy płciowe (i zdolność do rodzenia dzieci) funkcjonuje w świetle prawa jako mężczyzna, podczas gdy osoba posiadająca męskie narządy płciowe (oraz zdolność do płodzenia dzieci) funkcjonuje w świetle prawa jako kobieta¹⁵⁰. Oczywiście prawo brytyjskie nie dopuszcza prawnej zmiany płci na podstawie „samookreślenia” się wnioskodawcy¹⁵¹, niemniej jednak uzyskanie pełnego certyfikatu o prawnej zmianie płci jest możliwe (w pewnych przypadkach) bez utraty dotychczasowej zdolności do prokreacji. W rezultacie aktualne staje się pytanie, jaki status należy przypisać transpłciowemu rodzicowi w stosunku do dziecka urodzonego po dokonaniu prawnej zmiany płci. Można się zastanawiać, czy taki rodzic posiada status ojca lub matki wedle pierwotnej czy też wedle aktualnej płci metrykalnej.

¹⁴⁷ Warto jednak odnotować, że w przypadku wykrycia przez współmałżonka faktu zatajenia przed nim zmiany płci przez drugiego ze współmałżonków stanowi podstawę do unieważnienia małżeństwa. Por. sekcja 12 (1) (h) *Matrimonial Causes Act 1973*. Por. także S. Gilmore, L. Glennon, *Family Law*, Oxford 2014, s. 14.

¹⁴⁸ Jeśli zatem, przykładowo, spadek przypada na podstawie testamentu „najstarszej córce”, a mężczyzna, zmieniając płeć, stał się „najstarszą córką”, wówczas spadek będzie przypadał właśnie tej osobie na podstawie nabytej prawnie płci. Tak J. Dziura, *Brytyjski Gender Recognition Act jako modelowa regulacja praw osób transseksualnych (część III)*, źródło: <http://www.prawaczlowieka.uw.edu.pl/index.php?dok=3e6bf6c89ba8a8b8b-189f85975bofab42bdc6d4a-d3> (dostęp: 1.10.2021). Warto zaznaczyć, że prawo przewiduje pewne odstępstwa od generalnej zasady uznania płci osoby transseksualnej. Szerzej J. Dziura, *Status osób transpłciowych...*, s. 94.

¹⁴⁹ S. Gilmore, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 194 C. Fairbairn, M. Gheera, D. Pyper, *Gender recognition reform: consultation and outcome*, Commons Library Briefing Paper 2020, No 09079, 10 December 2020, s. 7, źródło: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9079/> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁵⁰ R. Sandland, *Feminism and the Gender Recognition Act 2004*, „Feminist Legal Studies” 2005, nr 1, s. 52, cyt. za K. Urbanowicz, M. Bętkowska, *Prawne aspekty zmiany płci - uwagi na gruncie prawa polskiego oraz wybranych krajów europejskich*, „Medyczna Wokanda” 2018, nr 10, s. 102.

¹⁵¹ Ma to o tyle istotne znaczenie, że niedawno została odrzucona propozycja nowelizacji ustawy o zmianie płci z 2004 roku, która polegać miała na tym, że metrykalna zmiana płci byłaby możliwa bez uprzedniej diagnozy lekarskiej. Źródło: *Government announces plans to reform process of changing legal gender*, Press release, Gov.uk, <https://www.gov.uk/government/news/government-announces-plans-to-reform-process-of-changing-legal-gender> (dostęp: 1.10.2021).

W kontekście powyżej zarysowanej wątpliwości należy wskazać, że w 2019 r. brytyjski High Court rozważał niezwykle interesujący przypadek, w którym to osoba o metrykalnej płci męskiej urodziła dziecko, domagając się następnie zarejestrowania jej w akcie urodzenia dziecka jako ojciec (lub rodzic) dziecka. Kluczowe w przedmiotowej sprawie okazało się ustalenie przez brytyjski Sąd Najwyższy definicji prawnej matki dziecka. Jak bowiem podkreślono, pozostawanie „matką” albo „ojcem” wobec dziecka niekoniecznie musi być związane z aktualną płcią metrykalną. Pozostawanie matką wobec dziecka to, zdaniem Sądu Najwyższego, status nadany osobie, która przechodzi fizyczny oraz biologiczny proces zajścia w ciążę, noszenia, jak też urodzenia dziecka. Historycznie rzecz ujmując, wiązało się to oczywiście z posiadaniem statusu kobiety, niemniej jednak w rozpatrywanej sprawie sędzia zdecydował, że definicja „matki” pozostaje taka sama. W konsekwencji ww. sąd przyjął, że metrykalny mężczyzna, który wskutek zachowania zdolności do prokreacji urodził dziecko, powinien być zarejestrowany w akcie urodzenia dziecka jako prawna matka dziecka¹⁵². Wskazane stanowisko zostało następnie podtrzymane przez Appeal Court w 2020 roku¹⁵³.

¹⁵² A.B. Frieder, *Trans Parenthood in an Era of Assisted Reproductive Technology: Approaches to Defining Motherhood*, „Harvard Human Rights Journal” 2021, nr 34, s. 155; S. Green, *Does the legal definition of a ‘mother’ suit modern society?*, źródło: https://www.familylaw.co.uk/news_and_comment/does-the-legal-definition-of-a-%27mother%27-suit-modern-society (dostęp: 1.10.2021).

¹⁵³ Źródło: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/04/McConnell-and-YY-judgment-Final.pdf> (dostęp: 1.10.2021). Zob. jednak rozważania S. Gilmore, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status ...*, s. 183, 200, 203.

III. Problematyka prawnej zmiany płci w Niemczech

1. Zagadnienia wprowadzające

Problematyka prawnej zmiany płci została uregulowana w 1980 roku w niemieckiej ustawie o zmianie imion i ustaleniu przynależności do danej płci w przypadkach uzasadnionych (dalej t.s.g.)¹⁵⁴. Na gruncie wskazanej ustawy wyróżnia się dwa rozwiązania, tj.:

- tryb „małej” procedury zmiany płci (*kleine Lösung*), który polega na metrykalnej zmianie imienia,
- tryb „dużej” procedury zmiany płci (*große Lösung*) pozwalający osobie transseksualnej na dokonanie pełnej zmiany płci, co oznacza, że obejmuje nie tylko metrykalną zmianę imienia, lecz również odnosi się do zmiany płci metrykalnej¹⁵⁵.

2. „Mały” tryb zmiany płci

W celu zastosowania „małej” procedury zmiany płci osoba transseksualna musi spełniać następujące warunki:

- odczuwanie braku przynależności do płci metrykalnej (§ 1 (1) 1 t.s.g.);
- przynajmniej trzyletnie pragnienie urzeczywistnienia płci, z którą osoba transpłciowa się identyfikuje (§ 1 (1) 1 t.s.g.);

¹⁵⁴ Ustawa z 10 września 1980 r. – Gesetz über die Änderung der Vornamen und die Feststellung der Geschlechtszugehörigkeit in besonderen Fällen (BGBl. I S. 1654), źródło: <https://www.gesetze-im-internet.de/tsg/BJNR016540980.html> (dostęp: 1.10.2021). Por. także przełomowy wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 11.11.1978 r., I BvR 16/72, BVerfGE 49, 286. Szerzej J.M. Szczęśny, *Sytuacja prawna osób transseksualnych w Niemczech* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób...*, s. 64–65. Por. także P. Ruczkowski, *Administracyjno-prawny tryb zmiany nazwiska w Niemczech (Öffentlich-rechtliche Namensänderung in Deutschland): wybrane zagadnienia proceduralne i materialnoprawne*, „Opolskie Studia Administracyjno-prawne” 2018, nr XVI, 1(4), s. 49 i n. Na temat poprzedniego stanu prawnego zob. np: M.S. Augstein, *Zum Transsexuellengesetz*, Das Standesamt 1981, nr 1, s. 10 i n., A. Spengler, *Transsexualität – eine Krankheit im Sinne der RVO*, Neue Juristische Wochenschrift 1978, nr 24, s. 1192; D. Giesen, *Arzthaftungsrecht. Die zivilrechtliche Verantwortlichkeit des Arztes im rechtsvergleichender Sicht*, Bielefeld 1981, s. 96–100; V. Sigusch, *Medizinischer Kommentar zum Transsexuellengesetz*, Neue Juristische Wochenschrift 1980, nr 50, s. 2740 i n.

¹⁵⁵ A. Dutta, *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in Germany* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015, s. 219; J.M. Szczęśny, *Sytuacja prawna...* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych...*, s. 66. Zmiana imienia następuje wyłącznie w przypadkach, gdy wcześniej nie dokonano „małej” zmiany płci.

- istnienie dużego prawdopodobieństwa, że poczucie przynależności do płci odmiennej nie ulegnie w przyszłości zmianie (§ 1 (1) 2 t.s.g.);
- wskazanie we wniosku imienia, które osoba transpłciowa pragnie używać dla wyrażenia płci, z którą się identyfikuje (§ 1 (2) t.s.g.).

Sądem właściwym do rozpoznania wniosku o „małą” zmianę płci jest sąd rejonowy (§ 2 (1) t.s.g.). Postępowanie opiera się na przepisach ustawy dotyczącej postępowania nieprocesowego w sprawach rodzinnych (§ 4 (1) t.s.g.)¹⁵⁶. W trakcie takiego postępowania sąd weryfikuje, czy wnioskodawca spełnia ustawowe warunki do przeprowadzenia „małej” procedury zmiany płci na podstawie dwóch opinii biegłych załączonych do wniosku (§ 4 (3) t.s.g.). Wymaga się przy tym, aby biegli ci byli ekspertami z zakresu transseksuologii, jak też, aby działali niezależnie od siebie.

W miejscu tym warto odnieść się do orzeczenia Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 1993 r., który uchylił dotychczasowy wymóg osiągnięcia przez wnioskodawcę wieku 25 lat w przypadku żądania „małej” procedury zmiany płci¹⁵⁷. Jak wskazał Federalny Sąd Konstytucyjny, dotychczasowy wymóg osiągnięcia **wieku 25 lat** naruszał zasadę równości wobec prawa [art. 3 (1) Konstytucji RFN]¹⁵⁸, a także uniemożliwiał młodym osobom dokonanie zmiany płci przed podjęciem kariery zawodowej¹⁵⁹. W rezultacie procedura „małej” zmiany płci nie jest obecnie uzależniona od wieku wnioskodawcy, choć w przypadku braku pełnoletności konieczna jest dodatkowa zgoda przedstawiciela ustawowego¹⁶⁰.

W kontekście „małej” procedury zmiany płci warto przywołać orzeczenie Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 2005 r.¹⁶¹, w którym to zakwestionowano fakt, że wspomniana procedura musi stanowić **fazę przejściową** w drodze do procedury „dużej” zmiany płci. Jak wskazano, niektóre osoby transpłciowe wcale nie muszą odczuwać potrzeby dokonywania chirurgicznej zmiany płci, jak też wcale nie muszą odczuwać potrzeby do przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci.

Na marginesie rozważań warto wskazać, że w przywołanym orzeczeniu Federalny Sąd Konstytucyjny poruszył jeszcze jedną niezwykle istotną kwestię. Mianowicie w orzeczeniu tym zakwestionowano fakt, że **osoby transpłciowe zawsze dążą do zawarcia związków heteroseksualnych**. Rozpatrywana przez Sąd sprawa dotyczyła bowiem metrykalnego mężczyzny, który utożsamiał się wprawdzie z płcią żeńską, lecz równocześnie wyrażał orientację homoseksualną, poddając się jedynie „małej” procedurze zmiany płci. Innymi słowy, osoba ta, pomimo pozostawania metrykalnym mężczyzną, po przyjęciu żeńskiego imienia, dążyła do

¹⁵⁶ Tak § 4 (1) t.s.g. Nie znajdują jednak zastosowania wskazane przepisy, jeżeli ustawa wskazuje inaczej.

¹⁵⁷ Wyrok z 26.01.1993 r., 1 BvL 38, 40, 43/92, BVerfGE 88, 87.

¹⁵⁸ Konstytucja RFN z 23.05.1949 r. – Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, źródło: <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁵⁹ A. Dutta, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 220.

¹⁶⁰ J.M. Szczęsny, *Sytuacja prawna...* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych...*, s. 68.

¹⁶¹ Wyrok z 6.12.2005 r., 1 BvL 3/03, BVerfGE 115, 1. J.M. Szczęsny, *Sytuacja prawna...* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych...*, s. 69.

stworzenia związku z inną kobietą (a nie z mężczyzną). Problem polegał jednak na tym, że w obowiązującym wówczas stanie prawnym zawarcie związku małżeńskiego – metrykalnie heteroseksualnego – czyniło procedurę „małej” zmiany płci *ex lege* wstecznie bezskuteczną¹⁶². Skoro osoba transseksualna zawierała (metrykalnie heteroseksualny) związek małżeński, to oznaczało, że osoba taka w sposób dorozumiany nadal identyfikowała się z poprzednią płcią. Federalny Sąd Konstytucyjny podważył zasadność takiego rozumowania, zwracając przy tym uwagę na fakt, że w rozpatrywanym przypadku osoba identyfikująca się z płcią żeńską w zasadzie nie mogła zawrzeć ani związku małżeńskiego (przewidzianego dla osób o metrykalnie różnej płci), ani związku partnerskiego (przewidzianego dla osób o tej samej płci metrykalnej)¹⁶³. Osoba transseksualna, w rozpatrywanym przypadku, nie posiadała więc żadnej możliwości prawnego zabezpieczenia swojego związku¹⁶⁴. W konsekwencji Federalny Sąd Konstytucyjny orzekł, że poprzednio obowiązujący § 7 (1) 3 t.s.g. nie może prowadzić do utraty nowego imienia, jeżeli metrykalny mężczyzna utożsamiający się z płcią żeńską (i posługujący się żeńskim imieniem po dokonaniu „małej” procedury zmiany płci) zawrze następnie związek małżeński z inną kobietą¹⁶⁵.

3. „Duży” tryb zmiany płci (zmiana płci metrykalnej)

W celu przeprowadzenia „dużej” procedury zmiany płci osoba transpłciowa musi spełniać następujące warunki:

- odczuwanie braku przynależności do płci metrykalnej (§ 8 (1) 1 w zw. z § 1 (1) 1 t.s.g.);
- przynajmniej trzyletnie pragnienie urzeczywistnienia płci, z którą osoba transpłciowa się identyfikuje (§ 8 (1) 1 w zw. z § 1 (1) 1 t.s.g.);
- istnienie dużego prawdopodobieństwa, że poczucie przynależności do innej płci nie ulegnie w przyszłości zmianie (§ 8 (1) 1 w zw. z § 1 (1) 2 t.s.g.);

¹⁶² Uchylony później § 7 (1) 3 t.s.g.

¹⁶³ A. Dutta, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 220.

¹⁶⁴ J.M. Szczęsny, *Sytuacja prawna...* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych...*, s. 69.

¹⁶⁵ Nadmienić wypada, że nadal obowiązuje jednak § 7 (1) 2 t.s.g. dotyczący bezskuteczności „małej” zmiany płci w przypadku urodzenia się dziecka lub uznania dziecka po dokonaniu „małej” zmiany płci. Ustawodawca dopuszcza przy tym w § 7 (3) t.s.g. możliwość powrotu do zmienionej płci metrykalnej na podstawie uzasadnionego wniosku złożonego do sądu przez wnioskodawcę (np. do urodzenia doszło wskutek gwałtu). Warto także wspomnieć o wyroku Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 18.07.2006 r., 1BvL 1 und 12/04; BVerfGE 116, 243, wskutek którego rozszerzono procedurę zmiany imion i zmiany przynależności płci nie tylko na Niemców i uchodźców, lecz także na osoby stale przebywające na terytorium Niemiec, których kraj pochodzenia nie ma porównywalnych regulacji prawnych. Jeżeli zatem kraj pochodzenia dopuszcza wyłącznie metrykalną zmianę płci, wówczas w Niemczech możliwa jest „mała” zmiana płci jako nieznaną w kraju pochodzenia. Z kolei w przypadku, gdy kraj pochodzenia dopuszcza jedynie odpowiednik „małej” zmiany płci, wówczas w Niemczech dopuszczalna jest „duża” zmiana płci. J.M. Szczęsny, *Sytuacja prawna...* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych...*, s. 70.

- wskazanie we wniosku imienia, którego osoba transpłciowa pragnie używać dla wyrażenia płci, z którą się identyfikuje. Nie jest to wymagane, jeżeli osoba transseksualna uzyskała uprzednio nowe imię wedle tzw. małej procedury zmiany płci (§ 8 (2) t.s.g.).

Sądem właściwym do rozpoznania wniosku o „dużą” zmianę płci jest sąd rejonowy. Podobnie jak przy „małej” procedurze zmiany płci postępowanie opiera się na przepisach ustawy dotyczących postępowania nieprocesowego w sprawach rodzinnych. W trakcie takiego postępowania sąd weryfikuje, czy wnioskodawca spełnia ustawowe warunki do przeprowadzenia „dużej” procedury zmiany płci na podstawie dwóch opinii biegłych załączonych do wniosku. Wymaga się przy tym, aby biegli ci byli ekspertami z zakresu transseksuologii, jak też aby działali niezależnie od siebie (§ 9 (3) t.s.g.).

W miejscu tym warto odnieść się do orzeczenia Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 1982 r., który uchylił dotychczasowy wymóg osiągnięcia przez wnioskodawcę **wieku 25 lat** w przypadku żądania „dużej” zmiany płci¹⁶⁶. Sprawa dotyczyła metrykalnego mężczyzny identyfikującego się z płcią żeńską, który w wieku 21 lat przeszedł chirurgiczną zmianę płci. Następnie osoba ta starała się dokonać metrykalnej zmiany płci, co było z góry skazane na niepowodzenie wobec ustawowego wymogu osiągnięcia wieku 25 lat.

Badając przedmiotową sprawę, Sąd Konstytucyjny zwrócił najpierw uwagę na fakt, że ustawowe ograniczenie wieku (przed którego osiągnięciem nie można było dokonać metrykalnej zmiany płci) służyć miało zaniechaniu podejmowania zbyt pochopnych decyzji, co do chirurgicznej zmiany płci. Następnie jednak ww. Sąd pokreślił, że taka regulacja jest przejawem dyskryminacji wobec osób, które przeszły już chirurgiczną zmianę płci, a nie osiągnęły ustawowego wieku. Osoby takie nie mogły bowiem żądać metrykalnej zmiany płci, nawet jeżeli spełniały wszystkie inne materialne przesłanki wymagane dla dokonania metrykalnej zmiany płci (np. przeszły chirurgiczną zmianę płci). Takie zróżnicowanie ze względu na wiek wnioskodawcy nie mogło zasługiwać na aprobatę, ponieważ nie spełniało celu legislacyjnego, do jakiego dążył prawodawca. Cel ten byłby osiągnięty tylko wtedy, gdyby oprócz ustawowego ograniczenia wieku przy metrykalnej zmianie płci ustawodawca wprowadził analogiczne ograniczenie wieku przy chirurgicznej zmianie płci¹⁶⁷.

Omawiając procedurę „dużej” zmiany płci, warto przywołać orzeczenie Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 2008 r.¹⁶⁸, w którym to zakwestionowano obowiązujący wówczas **wymóg rozwiązania małżeństwa lub związku partnerskiego** w przypadku zamiaru dokonania metrykalnej zmiany płci. Rozpatrywana przez Sąd sprawa dotyczyła mężczyzny identyfikującego się z płcią żeńską, który w 1952 roku (jako mężczyzna) zawarł małżeństwo z kobietą, a następnie w 2001 r. przeszedł procedurę „małej” zmiany płci. Rok później poddał się chirurgicznej zmianie płci i w 2005 r. złożył wniosek do sądu o przeprowadzenie „dużej” procedury,

¹⁶⁶ Wyrok z 16.03.1982 r., 1BvR 983/81; BVerfGE 60, 123.

¹⁶⁷ A. Dutta, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 212.

¹⁶⁸ Wyrok z 27.05.2008 r., 1BvL 10/05; BVerfGE 121, 175, J.M. Szczęsny, *Sytuacja prawna...* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych...*, s. 71.

polegającej na metrykalnej zmianie płci. Zgodnie jednak z obowiązującym wówczas prawem metrykalna zmiana płci wymagała uprzedniego rozwiązania małżeństwa.

Badając powyższą sprawę, sędziowie Federalnego Sądu Konstytucyjnego stwierdzili, że dotychczasowy wymóg rozvodu jest sprzeczny z generalnym prawem do ochrony życia osobistego, jak również jest sprzeczny z prawem do ochrony zawartego już wcześniej związku małżeńskiego¹⁶⁹. W konsekwencji najpierw Sąd Konstytucyjny zawiesił stosowanie ustawowego wymogu rozwiązania małżeństwa przez osobę domagającą się metrykalnej zmiany płci, a następnie niemiecki parlament dokonał nowelizacji w zakresie obowiązującego wówczas prawa poprzez uchylenie przepisu określającego ww. wymóg. W praktyce opisane zmiany oznaczały, że pomimo zakazu zawarcia homoseksualnego małżeństwa, dopuszczalne stało się powstanie takiego małżeństwa wskutek dokonania (późniejszej) metrykalnej zmiany płci.

Zarysowany powyżej problem nie jest obecnie istotny, ponieważ od 1 października 2017 roku na mocy ustawy wprowadzającej prawo do zawarcia małżeństwa przez osoby tej samej płci w Niemczech dopuszczalne są małżeństwa jedнопłciowe¹⁷⁰. Związki partnerskie, które zarejestrowano przed uchwaleniem powyżej wskazanej ustawy, zachowały oczywiście ważność, o ile partnerzy nie złożyli oświadczenia o przekształceniu takiego związku w związek małżeński¹⁷¹. Należy przy tym wskazać, że z chwilą wprowadzenia do niemieckiego systemu prawnego małżeństw jedнопłciowych związki partnerskie utraciły rację bytu. W konsekwencji nie ma już obecnie możliwości zawierania związków partnerskich jedнопłciowych, a jedynie przewidziane jest zawieranie małżeństw jedno- i dwupłciowych.

Należy wreszcie wspomnieć o wyroku Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 2011 r., kiedy to uznano dotychczasowy wymóg **trwałej bezpłodności** oraz wymóg dokonania **chirurgicznej zmiany płci** za niezgodny z konstytucją¹⁷².

4. Skutki metrykalnej zmiany płci

Postanowienie o zmianie płci metrykalnej jest skuteczne z chwilą jego uprawomocnienia, chyba że ustawa stanowi inaczej (§ 10 (1) t.s.g.). Przykładowo metrykalna zmiana płci nie wpływa na istniejące prawa do emerytury, renty czy też na prawo do innych tego typu

¹⁶⁹ Przepis art. 2 (1) u wz. z art. 1 ust 1 oraz art. 6 ust 1 Konstytucji RFN. J.M. Szczęsny, *Sytuacja prawna...* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych...*, s. 71.

¹⁷⁰ Ustawa z 20.07.2017 r. – Das Gesetz zur Einführung des Rechts auf Eheschließung für Personen gleichen Geschlechts (BGBl. I S. 2787), źródło: <https://www.buzer.de/gesetz/12739/index.htm> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁷¹ Tak § 20a ustawy z 16 lutego 2001 r. – Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft (BGBl. I S. 266), źródło: <https://www.gesetze-im-internet.de/lpartg/> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁷² Wyrok z 11.01.2011, BVerfGE 128, 109, co do § 8 (1) 3 i 4 t.s.g. Szerzej A. Dutta, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 214; M. Grünberger, *Die Reform des Transsexuellengesetzes: Großer Wurf oder kleine Schritte?* [w:] D. Groß, Ch. Neuschaefer-Rube, J. Steinmetzer (red.), *Transsexualität und Intersexualität. Medizinische, ethische, soziale und juristische Aspekte*, s. 81 i n. Por. także Press Release on Sterilisation requirement 1 BVR 3295 7, The Federal Constitutional Court, <https://tgeu.org/wp-content/uploads/2015/01/Germany-Engl-Press-Release-Court-on-Sterilisation-requirement-1-BVR-3295-7.pdf> (dostęp: 1.10.2021).

świadczeń okresowych (§ 12 (1) 1 t.s.g.). Istniejące małżeństwo lub związek partnerski trwa dalej. Również nie zmienia się dotychczasowy status ojca albo matki wskutek wydania postanowienia o „dużej” zmianie płci, i to zarówno w przypadku dzieci urodzonych przed, jak też po dokonaniu prawnej zmiany płci¹⁷³.

Warto w tym miejscu nadmienić, że w listopadzie 2017 roku wprowadzona została do niemieckiego porządku prawnego tzw. trzecia płeć. Dotychczas zarejestrowana w urzędzie stanu cywilnego płeć dziecka mogła być określona (na podstawie cech zewnętrznych) wyłącznie jako płeć męska albo płeć żeńska. W przypadku niejednoznaczności tych cech lekarze, rodzice lub położne, często przedwcześnie, podejmowali decyzje w zakresie ustalenia metrykalnej płci dziecka. Pod koniec 2013 roku wprowadzono jednak zmianę w przepisach ustawy o stanie cywilnym, która polegała na tym, że urzędnicy mogli się powstrzymać od rejestracji płci dziecka w akcie urodzenia dziecka¹⁷⁴. W rezultacie osoba o nieokreślonej płci mogła pozostawać w takim stanie aż do śmierci, lecz w każdej chwili możliwe było złożenie przez nią oświadczenia (do urzędu stanu cywilnego) o wskazaniu odpowiedniej płci. Następnie w 2017 roku ponownie zmieniono prawo, gdyż w świetle obecnie obowiązującego stanu prawnego „Jeżeli określenie płci dziecka, jako płci męskiej lub żeńskiej, jest niemożliwe, wówczas dopuszczalne jest odstąpienie od określania płci dziecka bądź też możliwe jest określenie płci jako tzw. płeć odmienna”¹⁷⁵.

W niemieckiej literaturze przedmiotu wskazuje się, że tzw. trzecia płeć rodzi wprawdzie wiele pytań oraz wątpliwości w niemieckim porządku prawnym (np. czy osoba taka może zawrzeć związek małżeński albo czy może zostać ojcem albo matką wobec dziecka), niemniej jednak wprowadzenie trzeciej kategorii płci zdejmuje z rodziców presję czasową co do konieczności szybkiej identyfikacji płci ich nowo narodzonego dziecka, którego biologiczne cechy płciowe nie są jednoznaczne¹⁷⁶.

¹⁷³ Tak § 11 t.s.g. A. Dutta, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 218. Takie stanowisko zostało wyrażone w niemieckiej judykaturze. Por. BGH XII ZB 459/16, źródło: https://lorenz.userweb.mwn.de/urteile/xiizb459_16.htm (dostęp: 1.10.2021), BGH XII ZB 660/11, źródło: <http://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&Datum=Aktuell&Sort=12288&Seite=1&nr=79598&pos=36&anz=534&Blank=1.pdf> (dostęp: 1.10.2021). Podobnie Entwurf eines Gesetzes zur Neuregelung der Änderung des Geschlechtseintrags, (from 08 May 2019), §20 Abs. 2. Zob. również Kammergericht, Beschluss vom 30. Oktober 2014, Az. 1 W 48/14, źródło: <https://www.lexika.de/familienrecht/personenstandssache-eintragung-eines-frau-zu-mann-transsexuellen-als-mutter-des-nach-aenderung-seines-personenstandsrechtlichen-geschlechts-geborenen-kindes/> (dostęp: 1.10.2021). Ponadto w akcie urodzenia dziecka odnotowywane jest poprzednie imię i nazwisko rodzica transpłciowego. Źródło: A.H. and others against Germany (Application no. 7246/20), Written comments, The European Court of Human Rights, 11.11.2020, https://ilga-europe.org/sites/default/files/AH%20v.%20Germany%20draft%20TPI%20_FINAL.pdf (dostęp: 1.10.2021).

¹⁷⁴ Poprzez dodanie § 22 (3) Personenstandsgesetz, źródło: https://www.gesetze-im-internet.de/pstg/inhalts_bersicht.html (dostęp: 1.10.2021).

¹⁷⁵ Por także A. Dutta, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 208.

¹⁷⁶ A. Dutta, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 208.

IV. Problematyka prawnej zmiany płci we Francji

1. Zagadnienia wstępne

Problematyka dotycząca metrykalnej zmiany płci została uregulowana w znowelizowanym art. 61 francuskiego kodeksu cywilnego (zwanego dalej franc.c.c.)¹⁷⁷. Warto przy tym zauważyć, że choć Francja, jako pierwszy kraj na świecie, zdecydowała się na zastąpienie „zaburzenia tożsamości płciowej”¹⁷⁸ neutralnym określeniem „dysforia płciowa” (już w 2009 r.), to jednak przez długi czas w kraju tym obowiązywały restrykcyjne przepisy wymagające od osób transseksualnych (domagających się prawnej zmiany płci) uprzedniego dokonania chirurgicznej zmiany płci oraz sterylizacji. Dopiero wskutek **nowelizacji prawa cywilnego w 2016 r.** dopuszczono metrykalną zmianę płci bez konieczności spełniania wskazanych powyżej wymogów formalnych¹⁷⁹.

2. Metrykalna zmiana płci

W celu dokonania metrykalnej zmiany płci osoba transpłciowa musi spełniać następujące warunki formalne:

¹⁷⁷ Przepis art. 61 francuskiego kodeksu cywilnego znowelizowany przez art. 56 ustawy z 18 listopada 2017 r., Loi n° 2016-1547 modernisation de la justice du XXIe siècle (JORF n° 0269 du 19 novembre 2016), źródło: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000033418805/> (dostęp: 1.10.2021). Zob. także dekret z 29 marca 2017 r., le décret N° 2017-450 relatif aux procédures de changement de prénom et de modification de la mention du sexe à l'état civil (JORF n°0077 du 31 mars 2017), źródło: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000034316416> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁷⁸ Określane jako zaburzenie F64.0. Co do poprzedniego stanu prawnego zob. np. J.P. Meningaud, M.A. Descamps, C. Herve, *Sex Reassignment Surgery In France: Analysis Of The Legal Framework And Current Procedures And Its Consequences For Transsexuals*, "Medicine and Law" 2000, nr 19 (4), s. 827-837. Zob. także E. Beaubatie, *Transfuges de sexe. Passer les frontières du genre*, Paris 2021.

¹⁷⁹ M.-X. Catto, *Changer de sexe à l'état civil depuis la loi du 18 novembre 2016 de modernisation de la justice du XXIe siècle*, "Cahiers Droit, Sciences & Technologies" 2019, nr 9, s. 107-129.

- pełnoletność a w przypadku małoletności (osoby pomiędzy 16 a 18 rokiem życia) uzyskanie pełnej zdolności do czynności prawnych w sytuacjach wskazanych przez prawo (art. 61-5 franc.c.c.¹⁸⁰)¹⁸¹;
- świadome i dobrowolne wyrażenie zgody przez wnioskodawcę na dokonanie zmian w aktach stanu cywilnego (art. 61-6 zd.2 franc.c.c.);
- wykazanie dowodów wskazujących na publiczne identyfikowanie się z odmienną płcią bądź też wykazanie dowodów wskazujących na identyfikowanie się z odmienną płcią w relacjach rodzinnych, służbowych oraz przyjacielskich, czy też uprzednie uzyskanie nowego imienia zgodnie z odmienną identyfikacją płciową (art. 61-5 franc.c.c.)¹⁸².

Wniosek o metrykalną zmianę płci składa się do sądu właściwego dla miejsca zamieszkania lub miejsca urodzenia wnioskodawcy¹⁸³. Nie wymaga się przy tym uprzedniego leczenia, sterylizacji, czy też przeprowadzenia zabiegu chirurgicznej zmiany płci¹⁸⁴. Po weryfikacji ustawowych przesłanek sąd wydaje orzeczenie stanowiące podstawę metrykalnej zmiany płci¹⁸⁵. Na mocy art. 61-7 franc.c.c. zmiana płci odnotowywana jest w terminie 15 dni od wydania orzeczenia na marginesie aktu urodzenia wnioskodawcy. Ponadto w przypadku uzyskania zgody małżonka lub dziecka dokonuje się zmiany (samego) imienia wnioskodawcy w związku ze zmianą płci w akcie małżeństwa bądź też w akcie urodzenia dziecka wnioskodawcy¹⁸⁶.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Zgodnie z treścią art. 61-8 franc.c.c. „metrykalna zmiana płci nie wpływa na zobowiązania zaciągnięte wobec osób trzecich oraz wszelkie oświadczenia wyrażone przed tą zmianą”.

¹⁸⁰ Ustawa z 15 marca 1803 r., Code civil (Version en vigueur au 4 août 2021), źródło: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006070721/> (dostęp: 1.10.2021), <https://codes.droit.org/PDF/Code%20civil.pdf> (dostęp: 1.10.2021 r.). Chodzi o tzw. wyemancypowanie osoby małoletniej, która osiągnęła 16 lat, na wniosek rodziców lub podmiotów wskazanych przez prawo.

¹⁸¹ Tak: *Only Adults? Good Practices in Legal Gender Recognition for Youth, A Report on the Current State of Laws and NGO Advocacy in Eight Countries in Europe, with a Focus on Rights of Young People*, November 2019, s. 45, źródło: https://www.iglyo.com/wp-content/uploads/2019/11/IGLYO_v3-1.pdf (dostęp: 1.10.2021).

¹⁸² C. Bernard-Xémard, *La loi du 18 novembre 2016: un grand pas pour les personnes transgenres?*, „Dr famille” 2017, nr 1, s. 30–31; M. Mesnil, *La démedicalisation du changement de sexe à l'état civil: une conception renouvelée du sexe et du genre*, „Journal de droit de la santé et de l'assurance maladie” 2017, nr 16, s. 65. Co do zmiany imienia i nazwiska por. art. 60 i 61 franc.c.c. Należy przedstawić więcej niż jeden dowód na potwierdzenie publicznego identyfikowania się z płcią odmienną. Źródło: *Changement de sexe*, Service-public.fr, 5.08.2021, <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F34826> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁸³ Przepis art. 61-6 zd. 1 franc.c.c.

¹⁸⁴ Przepis art. 61-6 zd.3 franc.c.c.

¹⁸⁵ Przepis art. 61-6 zd.4 franc.c.c.

¹⁸⁶ W akcie małżeństwa i w akcie urodzenia małżonka wzmianka odnosi się do zmiany imienia, a nie płci. Źródło: *Qu'est-ce qu'une mention marginale sur un acte d'état civil?*, <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F1429> (dostęp: 1.10.2021).

Ze względu na dokonaną w przeszłości liberalizację prawa rodzinnego (poprzez legalizację związków jedno- i dwupłciowych¹⁸⁷ oraz rozszerzenie instytucji małżeństwa na pary jednopłciowe¹⁸⁸) ewentualna zmiana płci przez jednego lub obu małżonków, bądź partnerów, nie ma w zasadzie żadnego wpływu na dalsze trwanie związku małżeńskiego lub partnerskiego¹⁸⁹. Ponadto prawna zmiana płci nie wpływa na dotychczasowe relacje rodzicielskie. A zatem każdy z rodziców zachowuje swój dotychczasowy status (ojca bądź też matki wobec dziecka) w zależności od płci genetycznej (tj. płci, jaka została przypisana rodzicowi w chwili jego urodzenia)¹⁹⁰. Wskazane zasady dotyczą również sytuacji, kiedy najpierw doszło do prawnej zmiany płci, a dopiero później doszło do powstania określonej relacji rodzicielstwa. Należy przez to rozumieć, że transseksualna kobieta, jako osoba płodząca dziecko, będzie postrzegana jako ojciec dziecka, podczas gdy transseksualny mężczyzna rodzący dziecko będzie traktowany jako matka dziecka¹⁹¹.

Warto jednak nadmienić, że w chwili publikacji niniejszego raportu Sąd Apelacyjny w Tuluzie w dniu 9 lutego 2022 r. wydał przełomowe orzeczenie, wedle którego transpłciowa kobieta posiadająca męskie narządy płciowe powinna być uznana za matkę wobec swego dziecka spłodzonego po dokonaniu prawnej zmiany płci¹⁹².

¹⁸⁷ Ustawa z 15.11.1999 r., Loi n° 99-944 relative au pacte civil de solidarite (JORF n° 265 du 15 novembre 1999) źródło: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000005628705/> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁸⁸ Ustawa z 17.05.2013 r., Loi n° 2013-404 ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe (JORF n° 0114 du 18 mai 2013), źródło: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000027414540> (dostęp: 1.10.2021).

¹⁸⁹ Szerzej np. C. Richards, *The Legal Recognition of Same-Sex Couples: The French Perspective*, "The International and Comparative Law Quarterly" 2002, nr 2 (51), s. 305-324.

¹⁹⁰ Tak: M. Brusorio-Aillaud, *Transsexualisme: comment désigner un père biologique, juridiquement femme, sur l'acte de naissance de son enfant?*, <https://www.actu-juridique.fr/civil/personnes-famille/transsexualisme-comment-designer-un-pere-biologique-juridiquement-femme-sur-lacte-de-naissance-de-son-enfant/> (dostęp: 1.10.2021); *Only Adults? Good Practices...*, s. 46.

¹⁹¹ Należy wskazać, że francuski sąd apelacyjny w Montpellier uznał, że transpłciowa kobieta może być „rodzicem biologicznym” swej córki, jednak Sąd Kasacyjny (najwyższy) uchylił to orzeczenie z powodu „braku takiego statusu w prawie francuskim”. Jak uznał wskazany sąd, osoba transpłciowa, która z mężczyzny zmieniła się w kobietę i po metrykalnej zmianie płci spłodziła potomka przy pomocy męskich gamet, nie może być wprawdzie pozbawiona prawa do uznania pochodzenia swojego dziecka, ale wyłącznie jako ojciec, nie zaś jako matka dziecka. Zob. wyrok z 16.09.2020 r. (18-50.080; 19-11.251) – Cour de Cassation – Première chambre civile – ECLI:FR:CCAS:2020:C100519, źródło: https://www.courdecassation.fr/jurisprudence_2/premiere_chambre_civile_568/519_16_45426.html (dostęp: 1.10.2021).

Zob. także M. Brusorio-Aillaud, *Transsexualisme: comment désigner un père biologique, juridiquement femme, sur l'acte de naissance de son enfant?*

¹⁹² *French court recognises transgender woman as the mother of her child*, źródło: https://www-rfi-fr.translate.google/en/france/20220210-french-court-recognises-transgender-woman-as-the-mother-of-her-child?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=op,sc (dostęp: 10.02.2022); *Une femme transgenre obtient d'être reconnue comme la mère de son enfant, conçu avant son opération*, źródło: <https://www.franceinter.fr/justice/une-femme-transgenre-obtient-d-etre-reconnue-comme-la-mere-de-son-enfant-concu-avant-son-operation> (dostęp: 10.02.2022).

V. Problematyka prawnej zmiany płci we Włoszech

1. Zagadnienia wstępne

Problematyka metrykalnej zmiany płci została uregulowana we Włoszech w ustawie zatytułowanej *Zasady dotyczące korygowania przypisanej płci* z 1982 r. (zwanej dalej n.m.r.a.s.)¹⁹³ oraz w **ustawie reformującej z 2011 r.** (zwanej dalej ustawą reformującą n.m.r.a.s.)¹⁹⁴. Jak wskazuje się w doktrynie, ustawa ta nie reguluje statusu prawnego osób transseksualnych, a jedynie odnosi się do warunków formalnych koniecznych do przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci¹⁹⁵.

2. Metrykalna zmiana płci

Stan prawny odnoszący się do procedury metrykalnej zmiany płci we Włoszech nie jest zbyt przejrzysty. W praktyce przyjmuje się, że dla przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci konieczne jest przejście trzech kolejnych etapów (tj. **psychologicznego, hormonalnego i sądowego**)¹⁹⁶. Pierwszy z nich kończy się uzyskaniem opinii psychologa stwierdzającej występowanie dysfornii płciowej u osoby transseksualnej. Podczas drugiego etapu osoba transseksualna przechodzi terapię hormonalną połączoną z testem realnego życia, przy czym cały proces leczenia odnotowywany jest w dokumentacji medycznej, koniecznej do rozpoczęcia etapu trzeciego, tj. postępowania przed sądem. Wreszcie ostatnim etapem jest

¹⁹³ Ustawa z 14.04.1982 r., *Norme in materia di rettificazione di attribuzione di sesso* (Gazz. Uff., 19 aprile 1982, no 106), źródło https://www.esteri.it/mae/doc/1164_1982.pdf (dostęp: 1.10.2021 r.). Na temat poprzedniego stanu prawnego zob. np. E. Garosi, *Under Construction: Becoming Trans in Italy*, "E-Pisteme" 2009, nr 2, s. 6-10; S. Voli, *(Trans)gender citizenship in Italy: a contradiction in terms? From the parliamentary debate about Law 164/1982 to the present*, "Modern Italy" 2018, nr 23, s. 203-209.

¹⁹⁴ Przepis art. 31 ustawy z 1.09.2011 r., *Disposizioni complementari al codice di procedura civile in materia di riduzione e semplificazione dei procedimenti civili di cognizione*, ai sensi dell'articolo 54 della legge 18 giugno 2009, n. 69. (11G0192), (Gazz. Uff., 21 settembre 2011, no 150), źródło: http://www.trevisolavora.it/guidastranieri/documenti/d.lgs_1_settembre_2011_n._150.pdf (dostęp: 1.10.2021).

¹⁹⁵ M.G. Cubeddu Wiedemann, *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in Italy* [w:] J.M. Scherpe (red.) *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015, s. 249.

¹⁹⁶ Wymienione etapy wynikają z praktyki i nie są bezpośrednio uregulowane w ustawie, por. także: *Changing gender in Italy: How to do? How much?*, Studio Piemonte, <https://studiopiemonte.com/en/changing-gender-in-italy/> (dostęp: 1.04.2021).

uzyskanie prawomocnego orzeczenia sądu o prawnej zmianie płci. Orzeczenie to stanowi podstawę do zmiany dotychczasowej dokumentacji (tj. dowodu osobistego, paszportu, prawa jazdy itd.) oraz stanowi podstawę do uzyskania nowego aktu urodzenia, a także jest podstawą do przeprowadzenia ewentualnej operacji chirurgicznej zmiany płci¹⁹⁷. W rezultacie można przyjąć następujące przesłanki konieczne do wszczęcia postępowania przed sądem¹⁹⁸:

- występowanie dysforii płciowej potwierdzonej w opinii wydanej przez psychologa;
- uzyskanie pozytywnej opinii medycznej wydanej przez endokrynologa;
- osiągnięcie 18. roku życia, ewentualnie uzyskanie ustawowej reprezentacji rodziców osoby małoletniej na zasadach ogólnych przewidzianych przez włoską procedurę cywilną¹⁹⁹.

Sądem właściwym przy tego typu postępowaniu jest sąd miejsca zamieszkania osoby żądającej prawnej zmiany płci. Konieczna jest przy tym reprezentacja adwokata i udział prokuratora, który wzywany jest na posiedzenie przez sąd z urzędu. W przypadku pozostawania osoby transseksualnej w związku małżeńskim na rozprawę wzywa się także współmałżonka oraz dzieci²⁰⁰.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu – o prawnej zmianie płci – uzyskuje się nowy akt urodzenia²⁰¹ oraz inne dokumenty (dowód osobisty, paszport, prawo jazdy)²⁰². Warto przy tym podkreślić, że chociaż orzeczenie takie nie ma mocy wstecznej²⁰³, to jednak ustawodawca

¹⁹⁷ Przepis art. 5 włoskiego kodeksu cywilnego zawiera ogólny zakaz trwałego naruszenia integralności cielesnej. Ustawa z 16.03.1942 r., (Gazz. Uff., 4 aprile 1942 no 79), źródło: <https://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2015/01/02/codice-civile> (dostęp: 1.10.2021). Zgodnie jednak z art. 31 ust. 4 ustawy reformującej n.m.r.a.s. chirurgiczna zmiana płci jest dokonywana za uprzednim zezwoleniem sądu. Warto również podkreślić, że przed 2015 rokiem najpierw sąd wydawał orzeczenie o chirurgicznej zmianie płci, a następnie dopiero orzeczenie o metrykalnej zmianie płci. Obecnie jednak orzeczenie zapada jedno i jeśli wnioskodawca chce dokonać chirurgicznej zmiany płci, wówczas sąd, orzekając o metrykalnej zmianie płci, jednocześnie udziela zezwolenia na dokonanie chirurgicznej zmiany płci. Por. Corte di Cassazione, Sentenza n. 15138/2015, źródło: <https://www.federalismi.it/ApplyOpenFilePDF.cfm?artid=30132&dpath=document&dfile=04082015110034.pdf&content=Corte%20Bdi%20Cassazione%20C%20B%20Sentenza%20n%20E%20B15138%20F2015%20C%20Bin%20tema%20Bdi%20Brettificazione%20del%20sesso%20B%20D%20Bstato%20B%20D%20documentazione%20B%20D%20B> (dostęp: 1.10.2021), Corte Costituzionale 221/2015, źródło: <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2015&numero=221> (dostęp: 1.10.2021). Zob. jednak w zakresie orzecznictwa niższych instancji np. Tribunale Di Trento Sentenza n. 3142/2017 RG, źródło: <http://schuster.pro/tribunale-di-trento-sentenza-21-marzo-2018-atti-nascita-figli-genitore-trans/> (dostęp: 1.10.2021). Zob. również orzecznictwo wskazane na stronie <https://www.filodiritto.com/e-possibile-la-rettifica-di-sesso-senza-intervento-chirurgico-demolitore> (1.10.2021).

¹⁹⁸ Co do narodowości wnioskodawcy por. szerzej M.G. Cubeddu Wiedemann, *The Legal Status ...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 251.

¹⁹⁹ Por. M.G. Cubeddu Wiedemann, *The Legal Status ...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 252.

²⁰⁰ Zob. art. 31 (2) – (3) ustawy reformującej n.m.r.a.s.

²⁰¹ Przepis art. 31 (5) ustawy reformującej n.m.r.a.s.

²⁰² M.G. Cubeddu Wiedemann, *The Legal Status ...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 255.

²⁰³ Przepis art. 4 (1) n.m.r.a.s. oraz art. 31 (6) rozporządzenia do n.m.r.a.s.

wyraźnie wskazał, że w przypadku dokonania prawnej zmiany płci dotychczasowe małżeństwo wygasa z mocy prawa²⁰⁴. Małżonkowie mogą jednak w trakcie postępowania sądowego o prawnym uznaniu płci złożyć deklarację, że chcą przekształcić swoje małżeństwo w zarejestrowany związek partnerski²⁰⁵.

W przypadku rodzicielstwa, z uwagi na brak mocy wstecznej orzeczenia o prawnej zmianie płci, rodzic zachowuje swój dotychczasowy status ojca albo matki i nie traci dotychczasowej władzy rodzicielskiej²⁰⁶. Trudno natomiast wskazać regulacje prawne we włoskim porządku prawnym, które odnosiłyby się bezpośrednio do problematyki rodzicielstwa zaistniałego po dokonaniu prawnej zmiany płci.

²⁰⁴ Przepis art. 4 (2) n.m.r.a.s.

²⁰⁵ Włoskie prawo zna jedynie małżeństwa osób o odmienniej płci oraz zarejestrowane związki partnerskie osób o tej samej płci. Zob. art. 107 włoskiego kodeksu cywilnego oraz ustawa z 20.05.2016 r., *Regolamentazione delle unioni civili tra persone dello stesso sesso e disciplina delle convivenze* (Gazz. Uff, 21 maggio 2016, no 76), źródło: <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2016/05/21/16G00082/sg> (dostęp: 1.10.2021). W praktyce małżonkowie po wydaniu orzeczenia o zmianie płci zgłaszają chęć przekształcenia małżeństwa w związek partnerski w lokalnym urzędzie gminy, zanim urząd otrzyma kopię orzeczenia o zmianie płci (zwykle do 30 dni). Nie jest to jednak kwestia bezpośrednio regulowana przez włoskie prawo. Natomiast praktyka włoska nie zna sytuacji odwrotnej, tj. przekształcenia związku partnerskiego w związek małżeński po dokonaniu metrykalnej zmiany płci.

²⁰⁶ M.G. Cubeddu Wiedemann, *The Legal Status ...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 258.

VI. Problematyka prawnej zmiany płci w Hiszpanii

1. Zagadnienia wstępne

Problematyka metrykalnej zmiany płci została uregulowana w hiszpańskiej ustawie z 2007 r. o sprostowaniu płci w rejestrze (zwana dalej r.m.s.p.)²⁰⁷. W literaturze przedmiotu wskazuje się przy tym, że wspomniana ustawa została przyjęta w okresie wielu innych liberalnych reform w zakresie prawa rodzinnego, w tym m.in. legalizacji małżeństw osób tej samej płci²⁰⁸ oraz ustanowienia przepisów znoszących większość przesłanek rozwodowych (tzw. rozwód na życzenie)²⁰⁹.

²⁰⁷ Ustawa 3/2007 z 15.03.2007 r., *reguladora de la rectificación registral de la mención relativa al sexo de las personas* (BOE-A-2007-5585), źródło: <https://www.boe.es/buscar/pdf/2007/BOE-A-2007-5585-consolidado.pdf> (dostęp: 1.10.2021). Na temat orzecznictwa przed uchwaleniem ustawy o sprostowaniu płci w rejestrze zob. J. Ferrer Riba, A. Lamarca Marquès, *The Legal Status of Transgender and Transsexual Persons in Spain* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015, s. 261–263. Przed uchwaleniem ustawy zmiana płci następowała w postępowaniu przed sądem. J.M. Díaz Fraile, *Identidad sexual y Registro Civil. Exégesis de la ley 3/2007, de 15 de marzo reguladora de la rectificación registral de la mención relativa al sexo de las personas* [w:] M.T. Areces Piñol (red.), *Estudios jurídicos sobre persona y familia*, Grenada 2009, s. 101, B. Sillero Crovetto, *Del derecho a la identidad de género al tratamiento integral de la transexualidad (Normativa estatal y autonómica)*, Boletín del Ministerio de Justicia 2014, nr 2170, s. 12. Szerzej J. Ferrer Riba, A. Lamarca Marquès, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 262 i 266. W starszej literaturze przedmiotu wyrażano pewne wątpliwości, co do stosowania terminu „sprostowanie” w przypadku dokonania zmiany płci, ponieważ „sprostowanie” dotyczy błędu dokonanego w chwili wpisu. M.P. Sánchez González, *La intersexualidad como problema jurídico* [w:] L. Díez Picazo, A. Cabanillas Sánchez, *Estudios Jurídicos en Homenaje al Profesor Luis Díez-Picazo*, Madryt 2003, s. 924; E. Arroyo i Amayuelas, *Sexo, identidad de género y transexualidad* [w:] S. Navas Navarro (red.), *Matrimonio homosexual y adopción. Perspectiva nacional e internacional*, Madryt 2006, s.161.

²⁰⁸ Małżonkowie homoseksualni mają również prawo do adopcji dzieci. Zob. art. 44 i art. 175 ust. 4 ustawy 13/2005 z 1 lipca 2005 r., *por la que se modifica el Código Civil en materia de derecho a contraer matrimonio* (BOE-A-2005-11364), źródło: <https://www.boe.es/boe/dias/2005/07/02/pdfs/A23632-23634.pdf> (dostęp: 1.10.2021).

²⁰⁹ Obecnie rozwód można orzec po upływie 3 miesięcy od zawarcia małżeństwa na żądanie jednego lub obu małżonków, bądź też bez zachowania wskazanego terminu, jeżeli istnieją przesłanki określone w ustawie (m.in. przemoc w rodzinie). Ustawa 15/2005 z 8 lipca 2005 r., *por la que se modifican el Código Civil y la Ley de Enjuiciamiento Civil en materia de separación y divorcio* (BOE-A-2005-11864), źródło: <https://www.boe.es/eli/es/l/2005/07/08/15/dof/spa/pdf> (dostęp: 1.10.2021).

2. Metrykalna zmiana płci

Zgodnie z art. 1 r.m.s.p. każda pełnoletnia²¹⁰ osoba posiadająca obywatelstwo²¹¹ hiszpańskie oraz „wystarczające” rozeznanie do wyrażenia samodzielnej woli²¹² może wystąpić o prawną zmianę płci, w tym również o zmianę imienia i nazwiska w taki sposób, aby zmienione imię i nazwisko było zgodne z nową płcią metrykalną.

W celu przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci osoba transspłciowa musi spełnić następujące warunki formalne:

- Istnieje u wnioskodawcy zdiagnozowana dysforia płciowa potwierdzona przez zarejestrowanego lub uznanego w Hiszpanii lekarza lub psychologa klinicznego. Opinia medyczna wystawiona przez ww. osobę powinna stwierdzać występowanie trwałego i utrzymującego się dysonansu między płcią pierwotnie zarejestrowaną a tożsamością płciową lub płcią psychofizyczną przy równoczesnym braku innych zaburzeń osobowości, które mogłyby mieć wpływ na zdiagnozowany u wnioskodawcy stan (art. 4.1 (a) r.m.s.p.).
- Podjęto u wnioskodawcy przynajmniej dwuletnie leczenie medyczne w celu dostosowania jej cech fizycznych do tych, które odpowiadają płci deklarowanej przez wnioskodawcę. Dowodem na wykazanie wskazanej powyżej okoliczności jest sprawozdanie lekarza, u którego prowadzone było leczenie, a przy jego braku, sprawozdanie wyspecjalizowanego lekarza biegłego w zakresie medycyny sądowej (art. 4.1. (b) r.m.s.p.)²¹³.

Nie jest przy tym konieczne, aby wnioskodawca został poddany chirurgicznej zmianie płci. Z kolei zabiegi medyczne, o których mowa w art. 4.1. (b) r.m.s.p., nie będą stanowiły obligatoryjnego warunku dla dokonania metrykalnej zmiany płci, jeżeli ze względów zdrowotnych lub z uwagi na wiek zainteresowanego nie będzie możliwe ich przeprowadzenie. Wskazaną okoliczność należy udowodnić poprzez zaświadczenie wystawione przez lekarza specjalistę w zakresie transseksuologii (art. 4.2. r.m.s.p.).

Mając na względzie powyżej zaprezentowane regulacje, należy stwierdzić, że metrykalna zmiany płci wymaga przedstawienia dwóch opinii lekarskich, z których jedna dotyczy

²¹⁰ Przewidziany w ustawie wymóg ukończenia 18. roku życia dotyczy płci metrykalnej. Natomiast możliwe jest podjęcie leczenia hormonalnego po ukończeniu 16. roku życia. Zob. ustawa 41/2002 z 14.11.2002 r., básica reguladora de la autonomía del paciente y de derechos y obligaciones en materia de información y documentación clínica (BOE-A-2002-22188), źródło: <https://www.boe.es/buscar/pdf/2002/BOE-A-2002-22188-consolidado.pdf> (dostęp: 1.10.2021). Szerzej zob. J. Ferrer Riba, *Befähigung transsexueller Minderjähriger zur Änderung des Geschlechtseintrages im spanischen Personenstandsregister*, FamRZ 2020, nr 18, s. 1457–1458.

²¹¹ Co do wymogu obywatelstwa zob. krytycznie J. Ferrer Riba, A. Lamarca Marquès, *The Legal Status* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 267–268.

²¹² Standard „wystarczającego rozeznania” występuje nawet w przypadku zdolności mniejszej niż pełna zdolność do czynności prawnych. Konieczne jest zatem, aby osoba domagająca się prawnej zmiany płci była w stanie zrozumieć znaczenie i konsekwencje prawne metrykalnej zmiany płci. J. Ferrer Riba, A. Lamarca Marquès, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 269.

²¹³ Należy nadmienić, że prezentowany przepis nie wymaga, aby leczenie miało określoną intensywność lub powodowało nieodwracalne skutki, ani też nie precyzuje, czy wnioskodawca lub działający w jego imieniu lekarz musi wykazać, że leczenie zakończyło się pełnym sukcesem. J. Ferrer Riba, A. Lamarca Marquès, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 270.

zdiagnozowanej dysforii płciowej, a druga – przeprowadzonego leczenia (bądź też zwolnienia z leczenia w przypadkach wskazanych w ustawie)²¹⁴.

Jak już wcześniej podkreślono, metrykalna zmiana płci pociąga za sobą konieczność zmiany imienia i nazwiska wnioskodawcy (art. 1 r.m.s.p.). Zgodnie bowiem z treścią art. 54 ustawy o rejestrze cywilnym, imię i nazwisko nie powinno wprowadzać w błąd co do płci²¹⁵. Ustawodawca hiszpański wprowadza jednak pewien wyjątek od tak przyjętej zasady, ponieważ na mocy art. 2.1 r.m.s.p. możliwe jest pozostawienie dotychczasowego imienia i nazwiska w przypadku metrykalnej zmiany płci, o ile takie imię i nazwisko jest neutralne, a więc zgodne z przepisami o rejestrze cywilnym.

Po spełnieniu przedstawionych powyżej warunków wnioskodawca powinien złożyć stosowny wniosek o metrykalną zmianę płci do urzędu stanu cywilnego swojego miejsca zamieszkania (art. 3 r.m.s.p.)²¹⁶.

Warto zauważyć, że przepisy analizowanej ustawy nie wprowadzają żadnych warunków odnoszących się do stanu rodzinnego wnioskodawcy. A zatem nie jest konieczne rozwiązanie dotychczasowego małżeństwa, jak też nie jest konieczne przejście zabiegu medycznego polegającego na sterylizacji. Brak wskazanych ograniczeń wynika z faktu, że hiszpańskie prawo rodzinne przewiduje instytucję małżeństwa zarówno dla osób hetero-, jak też homoseksualnych oraz przewiduje tzw. rodzicielstwo jednopłciowe. W rezultacie metrykalna zmiana płci nie może wpłynąć na formalne warunki dalszego trwania małżeństwa oraz rodzicielstwa.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Metrykalna zmiana płci nie tylko wpływa na możliwość posługiwania się nowym aktem urodzenia, lecz także kreuje po stronie wnioskodawcy normatywny obowiązek wystąpienia do odpowiedniego organu administracyjnego z wnioskiem o nowy dowód osobisty (art. 6.2. r.m.s.p.). Sama decyzja o metrykalnej zmianie płci ma charakter konstytutywny i jest skuteczna od dnia dokonania rejestracji (art. 5.1. r.m.s.p.). Nie wpływa zatem na dotychczasowy związek małżeński (gdyż ten jest dostępny zarówno dla osób homo- i heteroseksualnych)²¹⁷, jak też nie wpływa na dotychczasowe relacje rodzicielskie. Co więcej, nie stanowi przeszkody przy adopcji dziecka (gdyż tą może dokonać osoba samotna niezależnie od metrykalnej płci, jak również wspólnie małżonkowie, zarówno homo- i heteroseksualni),

²¹⁴ J. Ferrer Riba, A. Lamarca Marquès, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 272.

²¹⁵ Ustawa z 8.06.1957 r., *sobre el Registro Civil* (BOE-A-2011-12628), źródło: <https://www.boe.es/eli/es/l/2011/07/21/20/con> (dostęp: 1.10.2021).

²¹⁶ Co do procedury rozpatrywania wniosku oraz jego odwołania zob. J. Ferrer Riba, A. Lamarca Marquès, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 266; J.M. Díaz Fraile, *Identidad sexual y Registro...*, s. 88.

²¹⁷ Poza legalizacją małżeństw jednopłciowych większość regionów w Hiszpanii zalegalizowało wcześniej jednopłciowe związki partnerskie (Katalonia 1998 r., Aragonia 1999 r., Nawarra 2000 r., Walencja, Madryt, Baleary 2001 r., Andaluzja, Asturia 2002 r., Extremadura, Kraj Basków, Wyspy Kanaryjskie 2003 r.).

ani też nie stanowi przeszkody do podjęcia medycznie wspomaganą prokreacji (procedurę tę przewidziano bowiem dla homo i heteroseksualnych małżonków lub partnerów oraz „samotnej” kobiety przyjmującej rolę „samotnej” matki)²¹⁸.

Warto zauważyć, że w dniu 29 czerwca 2021 r. hiszpański rząd przyjął projekt ustawy o samostanowieniu, dzięki któremu każdy powyżej 14. roku życia będzie mógł zmienić swoją metrykalną płeć bez uprzedniej diagnozy lekarskiej czy też konieczności przejścia terapii hormonalnej²¹⁹. Projekt wzbudza wiele kontrowersji w środowiskach katolickich i feministycznych. Wskazuje się bowiem, że wyeliminowanie kategorii płci biologicznej poprzez wprowadzenie prawa do samostanowienia może spowodować brak możliwości gromadzenia rzetelnych danych statystycznych odzwierciedlających rzeczywistą sytuację kobiet i mężczyzn w hiszpańskim społeczeństwie, a przez to może sprawić, że walka z dyskryminacją kobiet polegającą na ich nierównym traktowaniu stanie się niemożliwa. Projekt jest obecnie procedowany w niższej izbie hiszpańskiego parlamentu²²⁰.

²¹⁸ J. Ferrer Riba, A. Lamarca Marquès, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 267 i 273–277.

²¹⁹ Anteproyecto de Ley para la igualdad Real y efectiva de las personas trans y para la garantía de los derechos LGTBI, źródło: <https://www.lamoncloa.gob.es/consejodeministros/Paginas/enlaces/290621-enlace-lgtbi.aspx> (dostęp: 1.10.2021).

²²⁰ Źródło: El Gobierno presenta la ley para la igualdad real y efectiva de las personas trans y para la garantía de los derechos LGTBI, La Moncloa, 29.06.2021, <https://www.lamoncloa.gob.es/consejodeministros/resumenes/Paginas/2021/290621-cministros.aspx> (dostęp: 1.10.2021 r.).

VII. Problematyka prawnej zmiany płci w Portugalii

1. Zagadnienia wprowadzające

Problematykę metrykalnej zmiany płci reguluje w Portugalii ustawa z 2018 r. o prawie do samostanowienia tożsamości i ekspresji płciowej oraz ochronie seksualnych cech każdej osoby fizycznej (zwana dalej d.a.d.i.)²²¹.

2. Metrykalna zmiana płci

Zgodnie z obowiązującymi obecnie przepisami prawa należy wskazać następujące przesłanki konieczne do przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci²²²:

- osiągnięcie 18. roku życia wraz z pełną zdolnością do czynności prawnych (art. 7 ust. 1 d.a.d.i.)²²³;
- w przypadku osób pomiędzy 16. a 18. rokiem życia konieczne jest działanie przez przedstawiciela ustawowego oraz uzyskanie opinii lekarskiej lub psychologicznej wedle wytycznych wskazanych w ustawie (art. 7 ust. 2 d.a.d.i.);
- posiadanie obywatelstwa portugalskiego (art. 7 ust. 1 i 2 d.a.d.i.).

Wniosek o metrykalną zmianę płci można złożyć w dowolnym urzędzie stanu cywilnego (art. 8 d.a.d.i.). Należy przy tym zauważyć, że portugalskie prawo nie wymaga poddania się procedurze medycznej zmiany płci (czy też chirurgicznej zmiany płci) ani też nie nakłada na wnioskodawcę jakiegokolwiek wymogu odbycia terapii hormonalnej (art. 9 ust. 2 d.a.d.i.). Podczas debat nad projektem ustawy sformułowano nawet stwierdzenie, że „nikt nie potrzebuje osoby trzeciej, aby wiedzieć, czy jest mężczyzną bądź kobietą”. Realizacja tego postulatu

²²¹ Ustawa z 7.07.2018 r., Direito à autodeterminação da identidade de género e expressão de género e à proteção das características sexuais de cada pessoa (38/2018), źródło: <https://dre.pt/pesquisa/-/search/115933863/details/maximized> (dostęp: 3.03.2021). Wskazana ustawa zastąpiła (poza art. 55) ustawę z 15.03.2011 r., Cria o procedimento de mudança de sexo e de nome próprio no registo civil e procede à décima sétima alteração ao Código do Registo Civil (7/2011), źródło: <https://dre.pt/web/guest/pesquisa/-/search/278187/details/normal?l=1> (dostęp: 1.10.2021).

²²² Wniosek ma być rozpatrzony w terminie 8 dni. Przepis art. 9 ust. 1 d.a.d.i.

²²³ Źródło: Mudança de sexo e de nome próprio, [justica.gov.pt](https://justica.gov.pt/Registos/Civil/Mudanca-de-sexo-e-de-nome-proprio), 25.07.2021, <https://justica.gov.pt/Registos/Civil/Mudanca-de-sexo-e-de-nome-proprio> (dostęp: 1.10.2021).

jest również widoczna w przypadku wnioskodawców między 16. a 18. rokiem życia. Osoby takie muszą bowiem przedłożyć zaświadczenie psychologiczne lub lekarskie, lecz zaświadczenie takie nie obejmuje diagnozy dotyczącej dysforii płciowej, a jedynie potwierdza zdolność małoletniego do samodzielnego i świadomego podejmowania decyzji w zakresie znaczenia oraz skutków prawnych metrykalnej zmiany płci²²⁴.

Oprócz przepisów o zakazie dyskryminacji²²⁵ analizowana ustawa zawiera również regulacje dotyczące osób interplciowych. Zgodnie z treścią art. 7 ust. 3 d.a.d.i. „osoba interseksualna może wnioskować o metrykalną zmianę płci dopiero od momentu, gdy ujawni się u niej określona tożsamość płciowa”. Dodatkowo w treści art. 5 d.a.d.i. portugalski prawodawca wskazuje, że „z wyjątkiem sytuacji zagrożenia zdrowia, chirurgiczne i farmakologiczne zabiegi medyczne oraz inne zabiegi lub interwencje powodujące zmiany w ciele lub w cechach płciowych osoby interseksualnej nie są przeprowadzane do momentu ostatecznego ustalenia u niej określonej tożsamości płciowej”.

Procedura zmiany płci ma charakter poufny, chyba że wyłączenia poufności żąda wnioskodawca, jego spadkobiercy, organy sądowe lub policja w zakresie prowadzonego dochodzenia karnego lub postępowania wyjaśniającego, czy też w przypadku wydania w tym zakresie odpowiedniego nakazu sądowego, o którym mowa w przepisach szczególnych (art. 6 ust. 2 d.a.d.i.).

Osoba, która dokonała metrykalnej zmiany płci, zobowiązana jest w terminie 30 dni dokonać niezbędnych zmian w celu uaktualnienia swoich dotychczasowych dokumentów tożsamości (art. 10 ust. 3 d.a.d.i.).

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Wprawdzie metrykalna zmiany płci sprawia, że określona osoba nabywa określoną tożsamość zgodnie z tożsamością ujawnioną na nowo w rejestrze stanu cywilnego (art. 10 ust. 2 d.a.d.i.), niemniej jednak metrykalna zmiana płci nie zmienia istniejących praw i obowiązków prawnych zaistniałych przed tak dokonaną zmianą (art. 10 ust. 1 d.a.d.i.). Przykładowo, ojciec dziecka będzie nadal wykonywał przysługującą mu dotychczas władzę rodzicielską nad małoletnim dzieckiem, jak również w dalszym ciągu będzie on figurował w akcie urodzenia dziecka jako ojciec dziecka. Podobnie metrykalna zmiana płci (wobec legalności małżeństw jedno- i dwupłciowych) nie wpłynie na dalszy byt zawartego wcześniej małżeństwa²²⁶.

²²⁴ Zgodnie z art. 4 d.a.d.i. „każdy ma prawo do zachowania swoich pierwotnych i wtórnych cech płciowych”.

²²⁵ Przepis art. 2 d.a.d.i.

²²⁶ Portugalia nie zna zarejestrowanych związków partnerskich jedno- lub dwupłciowych. Od 2010 r. dopuszczalne są natomiast małżeństwa jedнопłciowe. Ustawa z 31.05.2010 r., *Permite o casamento civil entre pessoas do mesmo sexo* (nr 9/2010), źródło: <https://dre.pt/web/guest/legislacao-consolidada/-/lc/73719181/201802192008/diploma?rp=indice> (dostęp: 1.10.2021).

VIII. Problematyka prawnej zmiany płci w Grecji

1. Zagadnienia wstępne

Problematykę metrykalnej zmiany płci reguluje w Grecji ustawa o prawnym uznaniu tożsamości płciowej (zwana dalej v.α.τ.φ.)²²⁷. W poprzednim stanie prawnym obowiązywała praktyka, w której podstawę do wydania nowych dokumentów tożsamości stanowiło przeprowadzenie pełnej operacji chirurgicznej zmiany płci. W dniu 20 lipca 2016 r. zapadło jednak orzeczenie sądu pokoju w Atenach, zgodnie z którym osoba zamierzająca dokonać metrykalnej zmiany płci nie może być zobowiązana do poddania się operacji. Wskazane orzeczenie stało się impulsem dla przyjęcia wyżej wskazanej ustawy²²⁸.

2. Metrykalna zmiana płci

W celu dokonania metrykalnej zmiany płci osoba transpłciowa musi spełniać następujące warunki formalne:

- osiągnięcie 18. roku życia oraz posiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 3 ust 1 v.α.τ.φ.); natomiast w przypadku osób, które osiągnęły 17. rok życia – uzyskanie zgody osób sprawujących władzę rodzicielską, a w przypadku osób, które ukończyły 15. rok życia – uzyskanie opinii komisji eksperckiej, o której mowa w ustawie (art. 3 ust. 2 v.α.τ.φ.)²²⁹;
- złożenie aktualnego odpisu aktu urodzenia (art. 4 ust 1 zd. 2 v.α.τ.φ.);

²²⁷ Ustawa z 10.10.2017 r. – Νόμος ν. 4491/2017 Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – Εθνικός Μηχανισμός Εκπόνησης, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και άλλες διατάξεις (ΦΕΚ Α' 152), źródło: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-nomothesia-genikou-endiapherontos/nomos-4491-2017-fek-152a-13-10-2017.html> (dostęp: 1.10.2021). Co do poprzedniego stanu prawnego por. także R. Kasapidou, Έμφυλη κατηγοριοποίηση, δικαστική ερμηνεία και επαναπροσδιορισμός φύλου στο ελληνικό νομικό πλαίσιο, „Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics” 2017, nr 1, s. 83–107.

²²⁸ Źródło: Greek Transgendered Support Association, <https://transgendersupportassociation.wordpress.com/2016/06/30/δελτιο-τυπου-ιστορική-νομολογία-του/> (dostęp: 1.10.2021).

²²⁹ Por. także K. Evaggelia, *The Greek Legislation on Transgender People's Rights, and the Educational Processes of the Youth's Socializing towards Gender-related Identity Choices*, „Asian Journal of Language, Literature and Culture Studies” 2020, nr 2(4), s. 4.

- osobiste oświadczenie przed sądem wyrażające zamiar dokonania metrykalnej zmiany płci (art. 4 ust. 2 zd. 1 v.α.τ.φ.);
- z uwagi na brak legalizacji małżeństw jednopłciowych warunkiem ustawowym do przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci jest niepozostawanie w związku małżeńskim²³⁰.

Po spełnieniu powyższych warunków następuje metrykalna zmiana płci na mocy prawomocnego orzeczenia sądu²³¹. Takie orzeczenie jest następnie rejestrowane w urzędzie stanu cywilnego, w którym sporządzono pierwotny akt urodzenia określonej osoby²³². Na podstawie nowego odpisu aktu urodzenia wszelkie organy odpowiedzialne za wydawanie innych dokumentów, w których wskazana jest tożsamość osoby fizycznej, zobowiązane są do wydania nowych dokumentów lub dokonania nowych wpisów ze sprostowaniem uwzględniającym nową płć, imię i nazwisko. W nowym akcie urodzenia, nowych dokumentach tożsamości oraz nowych rejestrach informacja o metrykalnej zmianie płci nie powinna być widoczna²³³. Zgodnie z art. 4 ust. 4 v.α.τ.φ nowy akt urodzenia może być zmieniony tylko raz we wskazanym powyżej trybie i na tych samych warunkach.

Należy podkreślić, że metrykalna zmiana płci nie została uzależniona od poddania się jakiegokolwiek wcześniejszej interwencji medycznej. Nie jest również wymagane jakiegokolwiek wcześniejsze badanie medyczne związane ze zdrowiem fizycznym lub zdrowiem psychicznym zainteresowanego²³⁴.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Zgodnie z treścią art. 5 ust. 1 v.α.τ.φ. z chwilą wpisu do rejestru metrykalna zmiana płci staje się skuteczna wobec osób trzecich. Prawa oraz obowiązki, które powstały przed tą zmianą, są kontynuowane. Utrzymany też zostaje numer identyfikacji podatkowej oraz numer ubezpieczenia społecznego. Ustawa określa także obowiązki organów administracyjnych w przypadku rejestracji osób urodzonych za granicą. Ponadto warto wskazać, że na mocy art. 5 ust. 2 v.α.τ.φ. metrykalna zmiana płci nie ma wpływu na istniejące relacje rodzicielskie. A zatem osoba posiadająca w przeszłości status ojca, bądź też matki, nadal utrzymuje swój dotychczasowy status wobec urodzonego wcześniej dziecka. Niejasne jest natomiast, jak kształtują się relacje rodzicielskie zaistniałe po dokonaniu prawnej zmiany płci ze względu na fakt, że problematyka ta nie została bezpośrednio uregulowana w greckim porządku prawnym.

²³⁰ Przepis art. 3 ust. 3 v.α.τ.φ. Należy wskazać, że w 2015 roku Grecja zalegalizowała jedno- i dwupłciowe związki partnerskie. Zob. ustawa z 23.12.2015 r., Σύμφωνο συμβίωσης, άσκηση δικαιωμάτων, ποινικές και άλλες διατάξεις (ΦΕΚ Α' 181/Α/24-12-2015).

²³¹ Przepis art. 4 ust. 1 zd. 1 v.α.τ.φ.

²³² Przepis art. 4 ust. 2 zd. 3 v.α.τ.φ.

²³³ Przepis art. 4 ust. 3 v.α.τ.φ.

²³⁴ Przepis art. 3 ust. 4 v.α.τ.φ.

IX. Problematyka prawnej zmiany płci w Niderlandach (Holandii)

1. Zagadnienia wstępne

W Holandii (która w 2010 roku zmieniła nazwę na Niderlandy) istnieją liberalne przepisy w zakresie metrykalnej zmiany płci. Do kwestii tej odnoszą się przepisy art. 28 do art. 28c niderlandzkiego kodeksu cywilnego (zwanego dalej n.b.w.)²³⁵.

2. Metrykalna zmiana płci

Zgodnie z obowiązującymi obecnie przepisami należy wskazać następujące przesłanki konieczne do przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci:

- osiągnięcie 16. roku życia (art. 28 ust. 1 n.b.w.)²³⁶;
- przekonanie o przynależności do płci odmiennej niż płeć ujawniona w akcie urodzenia (art. 28 ust. 1 n.b.w.);
- potwierdzenie udzielone przez biegłego o słuszności przekonania wnioskodawcy o przynależności do płci odmiennej niż płeć ujawniona w akcie urodzenia²³⁷; wskazane potwierdzenie nie może być wydane później niż sześć miesięcy przed datą złożenia wniosku (art. 28a ust. 1 i 2 n.b.w.);
- posiadanie niderlandzkiego aktu urodzenia, a w przypadku jego braku spełnienie innych wymogów określonych przez ustawę²³⁸.

Należy wskazać, że przepisy niderlandzkiego prawa cywilnego nie wymagają uprzedniego przeprowadzenia testu realnego życia, zabiegu chirurgicznej zmiany płci czy też sterylizacji.

²³⁵ Niderlandzki kodeks cywilny (nieuwe Burgerlijk Wetboek), Staatsblad, 2011 nr 272, Źródło: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0002656/2021-01-01> (dostęp: 1.10.2021). Warto podkreślić, że w 2013 roku zniesiono wymóg sterylizacji oraz medycznej interwencji chirurgicznej. Ponadto zastąpiono dotychczasowe postępowanie sądowe dotyczące prawnej zmiany płci na postępowanie administracyjne. W. Pintens, *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in Belgium and the Netherlands* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015, s. 113; C. Gommers, S. Jansen, *Transseksualiteit in Nederland* [w:] G.T' Sjoen, M. Van Trotsenburg, L. Gijs (red.), *Transgenderzorg*, Leuven 2013, s. 251 i n.

²³⁶ Małoletni, który ukończył lat 16, występuje samodzielnie we własnym imieniu. Por. art. 28 ust. 4 n.b.w.

²³⁷ Biegły może odmówić wydania potwierdzenia, jeżeli posiada uzasadnione wątpliwości dotyczące słuszności wyrażonego przez wnioskodawcę przekonania.

²³⁸ Obowiązuje prawo holenderskie, a nie prawo krajowe wnioskodawcy. Tak W. Pintens, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 118.

Oświadczenie wnioskodawcy stanowi podstawę do sporządzenia nowego aktu urodzenia ujawniającego nową płć²³⁹, jak również stanowi podstawę do zmiany dotychczasowego imienia i nazwiska²⁴⁰.

Możliwość metrykalnej zmiany płci przewidziana jest dla osób posiadających obywatelstwo niderlandzkie, bądź też dla cudzoziemców zamieszkujących na terytorium Niderlandów przy równoczesnym posiadaniu zezwolenia na pobyt w kraju przez okres minimum roku przed złożeniem wniosku²⁴¹.

W niderlandzkim systemie prawnym nie ma warunku rozwiązania małżeństwa. Wynika to z faktu, że w 1998 roku zalegalizowano tam związki partnerskie osób tej samej i odmiennej płci²⁴², natomiast w 2000 roku Holandia, jako pierwszy kraj na świecie, dopuściła małżeństwa osób tej samej płci²⁴³. W rezultacie płć małżonków i partnerów nie ma wpływu na dalszy byt związku małżeńskiego lub zarejestrowanego związku partnerskiego. Należy równocześnie zaznaczyć, że zmiana płci może prowadzić do faktycznego rozpadu pożycia małżeńskiego, co daje podstawy do orzeczenia rozvodu pomiędzy małżonkami.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Metrykalna zmiana płci wywołuje konstytutywne skutki *ex nunc* (art. 28c ust. 1 n.b.w.)²⁴⁴. Stanowi też podstawę do zmiany innych dokumentów, takich jak np. dowód osobisty, paszport, prawo jazdy itd. Na marginesie należy wskazać, że Niderlandy rozważają obecnie rezygnację z określania płci w dowodach osobistych (na wzór niemiecki). Takie rozwiązanie tłumaczone jest ochroną osób trans- i interseksualnych, choć z drugiej strony część osób trans- i interseksualnych deklaruje dumę z posiadania własnego oznaczenia płci w dowodzie

²³⁹ Przepis art. 28b ust. 1 n.b.w.

²⁴⁰ Przepis art. 28b ust. 2 n.b.w.

²⁴¹ Przepis art. 28 ust. 3 n.b.w.

²⁴² Ustawa z 17.12.1997 r., Wet van 17 december 1997 tot aanpassing van wetgeving aan de invoering van het geregistreerd partnerschap in Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek (Aanpassingswet geregistreerd partnerschap) (Staatsblad 1997-660), źródło: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0009190/1999-09-01> (dostęp: 1.10.2021).

²⁴³ Ustawa z 21.12.2000 r., Wet van 21 december 2000 tot wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek in verband met de openstelling van het huwelijk voor personen van hetzelfde geslacht (Wet openstelling huwelijk) (Staatsblad 2001, 9), źródło: https://www.eerstekamer.nl/behandeling/20010111/publicatie_wet/document3/f=/w26672st.pdf (dostęp: 1.10.2021). Por. także K. Waaldijk, *Small change, how the road to same-sex marriage got paved in the Netherlands* [w:] R. Wintemute, M. Andenaes (red.), *Legal Recognition of Same-Sex Partnerships. A Study of National, European and International Law*, Oxford 2001, s. 437 i n., N.G. Maxwell, *Opening Civil Marriage to Same-Gender Couples: A Netherlands-United States Comparison*, "Arizona Journal of International and Comparative Law" 2001, nr 18, s. 141-207; C. Waaldijk (red.), *More and more together: Legal family formats for same-sex and different-sex couples in European countries – Comparative analysis of data in the LawsAndFamilies Database*, 2017, nr 75, raport dostępny na stronie: <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2941039/view> (dostęp: 1.10.2021).

²⁴⁴ W. Pintens, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 121.

osobistym. Dodać bowiem trzeba, że niderlandzki system prawny dopuszcza obok płci męskiej (M) i żeńskiej (V) płć obojnaczą (X).

Zmiana płci nie wpływa na dotychczasowe relacje rodzicielskie. Oznacza to, że przykładowo, ojciec dziecka po zmianie płci nadal zachowuje status ojca wobec dziecka i będzie on w dalszym ciągu wykonywać przysługującą mu władzę rodzicielską nad dzieckiem²⁴⁵. Podobne reguły znajdują zastosowanie w przypadku zaistnienia rodzicielstwa po dokonaniu metrykalnej zmiany płci. Taki rodzic traktowany będzie wedle dotychczasowej płci metrykalnej²⁴⁶.

²⁴⁵ Zob. art. 28c ust. 2 n.b.w.

²⁴⁶ Zob. art. 28c ust. 3 n.b.w.

X. Problematyka prawnej zmiany płci w Danii

1. Zagadnienia wstępne

Prawną zmianę płci umożliwia w Danii znowelizowana w 2014 roku ustawa o centralnym rejestrze osób (zwana dalej c.p.r.)²⁴⁷. Wskazana ustawa przyjmuje bardzo liberalne rozwiązania, polegające na możliwości samookreślenia się wnioskodawcy w trybie administracyjnej procedury zmiany płci.

2. Metrykalna zmiana płci

Procedurę administracyjnej zmiany płci należy rozpocząć od złożenia pisemnego wniosku do Centralnego Rejestru Osób celem uzyskania nowego numeru ewidencyjnego, stanowiącego odpowiednik PESEL, w którym ostatnia cyfra numeru odzwierciedla płeć osoby zarejestrowanej²⁴⁸. Wnioskodawca musi spełniać następujące warunki wskazane przez ustawę:

- osiągnięcie 18. roku życia (art. 3 § 6 c.p.r.);
- wyrażone we wniosku pragnienie zmiany płci (art. 3 § 6 c.p.r.);
- potwierdzenie złożonego wniosku po upływie 6 miesięcy od daty jego złożenia (art. 3 § 6 c.p.r.).

²⁴⁷ Ustawa z 9.01.2013 r., Lov om Det Centrale Personregister (LBK nr 1297), źródło: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/1297> (dostęp: 1.10.2021). Por. także https://www.ft.dk/RIPdf/samling/20131/lovforslag/L182/20131_L182_som_vedtaget.pdf (dostęp: 12.04.2021 r.). Na temat stanu prawnego przed nowelizacją (m.in. wymogu sterylizacji) por. N. Videbæk Munkholm, *Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in Denmark* [w:] J.M. Scherpe (red.), *Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015, s. 149 i 153. W debacie publicznej dominowały dwa podejścia dotyczące podstaw prawnej zmiany płci. Pierwsze wskazywało na prawo dorosłej osoby do podejmowania samodzielnej decyzji w zakresie własnego ciała; drugie zakładało, że natura determinuje płeć i wszelkie zmiany prawne nie są w związku z tym dopuszczalne. Szerzej N. Videbæk Munkholm, *Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s.156. W przypadku pierwszego podejścia wyróżniano model deklaracji (samo oświadczenie zainteresowanego jako wystarczająca przesłanka do prawnej zmiany płci), model oceny (uzyskanie dodatkowej oceny psychiatry) lub model diagnozy (wydanej przez seksuologa i stwierdzającej transseksualizm). W Danii ostatecznie przyjęto model deklaracji. N. Videbæk Munkholm, *Legal Status* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s.159.

²⁴⁸ Płeć żeńska oznaczona jest cyfrą parzystą, płeć męska zaś – cyfrą nieparzystą.

Po spełnieniu powyższych przesłanek duński urząd nadaje nowy numer osobowy w drodze decyzji administracyjnej²⁴⁹. Następnie osoba transpłciowa dokonuje zmiany swojego imienia w celu dostosowania się do wymogów określonych przez ustawę o nazwiskach oraz podejmuje dodatkowe czynności związane ze zmianą innych dokumentów (w tym aktu urodzenia, paszportu, prawa jazdy).

Nadmienić należy, że wniosek nie jest w żaden sposób badany czy też zatwierdzany przez psychiatrę bądź też seksuologa. Nie jest też wymagane dostosowanie się do nowej płci poprzez tzw. test realnego życia, choć sześciomiesięczny okres, po którym należy potwierdzić złożenie wniosku o prawną zmianę płci, stanowi czas, kiedy wnioskodawca może mentalnie przygotować się do nowej roli społecznej, w jakiej będzie w przyszłości żył.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Ze względu na liberalizację prawa małżeńskiego w 2012 r., od kiedy to związki małżeńskie stały się dostępne dla par jedno- i dwupłciowych, ewentualna zmiana prawna płci przez jednego lub obu małżonków nie ma w zasadzie żadnego wpływu na dalsze trwanie małżeństwa²⁵⁰.

W przypadku określania statusu ojca oraz matki wobec dziecka decydujące znaczenie ma płeć biologiczna, i to niezależnie od ustalonej później „nowej” płci metrykalnej (prawnej). Oznacza to, że ojciec zachowuje swój dotychczasowy status ojca wobec dziecka i tak samo matka dziecka zachowuje swój dotychczasowy status matki wobec dziecka, niezależnie od ewentualnej zmiany płci metrykalnej (prawnej)²⁵¹. Wskazane reguły są również widoczne w przypadku powstania rodzicielstwa po dokonaniu formalnej zmiany płci. Chodzi bowiem o to, że ojcem dziecka może zostać metrykalna kobieta, o ile tylko zachowała zdolność wytwarzania nasienia, natomiast matką dziecka może zostać metrykalny mężczyzna, jeżeli tylko zachował zdolność do rodzenia dzieci²⁵².

²⁴⁹ Równocześnie wnioskodawca uzyskuje nową Narodową Kartę Zdrowia. Szerzej N. Videbæk Munkholm, *Legal Status* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 166.

²⁵⁰ W Danii jednopłciowe związki partnerskie zostały dopuszczone ustawą z 7 czerwca 1989 r., Lov om registreret partnerskab (LBK nr 821), źródło: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/lov-om-registreret-partnerskab-7-juni-1989/> (dostęp: 1.10.2021). Od 2012 roku nie jest jednak możliwe zawieranie związków partnerskich wobec rozszerzenia instytucji małżeństwa na związki jednopłciowe. Zob. ustawa z 12.06.2012 r., Lov om ændring af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, lov om ægteskabets retsvirkninger og retsplejeloven og om ophævelse af lov om registreret partnerskab (LBK nr 532), <https://www.retsinformation.dk/eli/ft/201115Loo857> (dostęp: 1.10.2021).

²⁵¹ N. Videbæk Munkholm, *Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 171. Zob. ustawa z 23.12.2015 r., Bekendtgørelse af børneloven (LBK nr 1817), ustawa zwana dalej będzie b.a.b., źródło: <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=173272> (dostęp: 1.10.2021).

²⁵² N. Videbæk Munkholm, *Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 147 i 171. Zob. także § 2 ustawy z 15.06.2014 r., Lov om ændring af sundhedsloven og lov om assisteret reproduktion i forbindelse med behandling, diagnostik og forskning, mv., (LBK nr 744), co do ustawy lov om assisteret reproduktion i forbindelse med behandling, diagnostik og forskning mv (zwanej dalej a.r.f.m.b.d.f.), źródło: <https://www>.

XI. Problematyka prawnej zmiany płci w Finlandii

1. Zagadnienia wstępne

Problematykę administracyjnej zmiany płci reguluje w Finlandii odrębna ustawa (zwana dalej l.t.s.v.)²⁵³. Należy jednak wskazać, że obecnie trwa szeroko zakrojona kampania w celu reformy obowiązującego prawa. Reforma ta miałaby polegać na zniesieniu obowiązku sterylizacji, a także wprowadzeniu modelu samostanowienia określanego jako „prawa do bycia” sobą, co przejawiałoby się w możliwości złożenia stosownego oświadczenia o przynależności do określonej płci, które to oświadczenie mogłaby złożyć każda osoba interseksualna, jak również każda osoba transpłciowa²⁵⁴.

retsinformation.dk/eli/lta/2014/744 (dostęp: 1.10.2021). Można wyróżnić następujące konfiguracje: 1) matką dziecka będzie prawny mężczyzna, jeżeli urodził dziecko; 2) ojcem dziecka będzie prawna kobieta, jeżeli wyraziła na to zgodę i była dawcą nasienia; 3) ojcem dziecka będzie prawna kobieta pozostająca w związku małżeńskim z matką dziecka, jeżeli nadal posiada zdolność zapłodnienia; 4) ojcem dziecka będzie prawna kobieta niepozostająca w związku małżeńskim z matką dziecka, jeżeli nadal posiada zdolność zapłodnienia i wyraziła na to zgodę; 5) ojcem dziecka będzie prawna kobieta niepozostająca w związku małżeńskim z matką dziecka, jeżeli nadal posiada zdolność zapłodnienia i wyraziła na to zgodę, a do zapłodnienia użyto nasienia anonimowego dawcy; 6) współmatką dziecka będzie prawny mężczyzna pozostający w związku małżeńskim z matką dziecka, jeżeli nadal posiada zdolność rodzenia dzieci, a do zapłodnienia użyto nasienia anonimowego dawcy; 7) współmatką dziecka będzie prawny mężczyzna niepozostający w związku małżeńskim z matką dziecka, jeżeli nadal posiada zdolność rodzenia dzieci i równocześnie wyraził zgodę na współmacierzyństwo, a zapłodnienie nastąpiło przy użyciu nasienia anonimowego dawcy. Szerzej N. Videbæk Munkholm, *Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 171. Por. także § 1, 2, 27 -27 c b.a.b. oraz art. 2. a.r.f.m.b.d.f). Nadmienić wypada, że surogacja komercyjna w Danii nie jest dopuszczalna (§ 31 b.a.b.). Dozwolona jest natomiast surogacja niekomercyjna, ale tylko wtedy, gdy surogatka używa własnych jaj i jest gotowa oddać dziecko do adopcji. Pojęcie współojcostwa nie istnieje obecnie w ustawie, ale jest możliwe m.in. w przypadkach adopcji pasierba (adoptionslovens § 5) lub wspólnej adopcji. Raport: *Kønsneutralitet I Børne- Og Ægteskabslovgivningen – En Juridisk Udredning*, s. 19, źródło: https://panbloggen.files.wordpress.com/2013/02/koensneutralitet_i_boerne-_og_aegteskabslovgivningen_-_en_juridisk_udredning.pdf (dostęp: 4.04.2021); M. Evertsson, E. Jaspers, Y. Moberg, *Parentalization of Same-Sex Couples: Family Formation and Leave Rights in Five Northern European Countries* [w:] R. Nieuwenhuis, W. Van Lancker (red.), *The Palgrave Handbook of Family Policy*, Cham 2020, s. 404.

²⁵³ Ustawa z 28.06.2002 r., Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (563/2002), źródło: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2002/20020563> (dostęp: 1.10.2021).

²⁵⁴ Prawo do bycia – „oikeus olla”, źródło: <https://www.kansalaisaloite.fi/fi/aloite/8320> (dostęp: 1.10.2021).

2. Prawna zmiana płci

Procedurę administracyjnej zmiany płci należy rozpocząć od złożenia pisemnego wniosku do Agencji Informacji Cyfrowej i Rejestru Ludności Fińskiej celem uzyskania nowego numeru ewidencyjnego, którego ostatnia cyfra odzwierciedla płeć osoby zarejestrowanej²⁵⁵. Wnioskodawca musi spełniać następujące warunki wskazane przez fińskiego prawodawcę:

- osiągnięcie 18. roku życia (§ 1 pkt 2 l.t.s.v.);
- przedłożenie raportu medycznego potwierdzającego:
 - długotrwałe odczuwanie przynależności do odmiennej płci (§ 1 ust. 1 l.t.s.v.);
 - przyjęcie przez pewien czas zachowania wskazującego na odmienną płeć (§ 1 ust. 1 l.t.s.v.);
 - dokonanie zabiegu sterylizacji lub wykazanie braku możliwości posiadania dzieci (§ 1 ust. 1 l.t.s.v.)²⁵⁶;
- uzyskanie zgody partnera na przekształcenie związku partnerskiego w małżeństwo w przypadku pozostawania w zarejestrowanym związku partnerskim (*in fine* § 1 l.t.s.v.);
- posiadanie obywatelstwa Finlandii lub zamieszkiwanie na terenie Finlandii (§ 1 ust. 3 l.t.s.v.).

W Finlandii nie prowadzi się rejestru aktów stanu cywilnego w ścisłym tego słowa znaczeniu²⁵⁷. Organ ewidencyjny dokonuje rejestracji swych obywateli poprzez przypisanie im odpowiedniego numeru ewidencyjnego, choć same zdarzenia wpływające na stan cywilny tych obywateli podlegają zawsze rejestracji. W rezultacie można przyjąć, że wyciąg uzyskany z fińskiego rejestru ewidencyjnego może stanowić odpowiednik polskiego odpisu aktu stanu cywilnego²⁵⁸.

3. Skutki prawnej zmiany płci

Legalność małżeństw jedno- i dwupłciowych powoduje, że prawna zmiana płci jest w zasadzie prawnie obojętna, jeżeli spojrzeć na problem w kontekście dalszego trwania małżeństwa²⁵⁹.

²⁵⁵ Zob. „Väestötietojärjestelmä”. Szerzej J. Repo, *Governing Juridical Sex: Gender Recognition and the Biopolitics of Trans Sterilization in Finland*, „Politics & Gender” 2019, nr 1, s. 83–106.

²⁵⁶ Szerze raport: Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytykset. Työryhmän loppuraportti. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön raportteja ja muistioita, Helsinki 2015, s. 22–25.

²⁵⁷ Źródło: <https://dvv.fi/en/individuals> (dostęp: 1.10.2021).

²⁵⁸ Szerzej: P. Kasprzyk, *Opinia prawna w przedmiocie dokonania transkrypcji dokumentu stanu cywilnego ze wzmianką o rozwodzie przez kierownika usc lub jego zastępcę oraz regulacją art. 105 ust. 3 ustawy z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego*, Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego, „Opinie i Analizy” 2017, nr 17, s. 4.

²⁵⁹ Ustawa z 20.02.2018 r., *Laki avioliittolain muuttamisesta (156/2015)*, źródło: <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150156> (dostęp: 1.10.2021).

Jedynie w przypadku związku partnerskiego, który dostępny jest wyłącznie w wariacie jednopłciowym, w przypadku zgody partnera na dokonanie prawnej zmiany płci przez drugiego partnera taki związek przekształca się w różnopłciowy związek małżeński. Wskazuje się ponadto, że prawna zmiana płci jest neutralna w zakresie dotychczasowych relacji rodzicielskich. A zatem każdy z rodziców zachowuje swój dotychczasowy status (ojca bądź też matki wobec dziecka) w zależności od płci genetycznej, tj. płci, jaka została rodzicowi przypisana w chwili jego urodzenia. Wskazane zasady dotyczą również sytuacji, kiedy najpierw doszło do prawnej zmiany płci, a następnie doszło do powstania określonej relacji rodzicielstwa²⁶⁰. Należy przez to rozumieć, że w zasadzie transmężczyzna rodzący dziecko będzie traktowany jako matka dziecka, a transkobieta, jako „posiadaczka” nasienia, będzie postrzegana jako ojciec prawny dziecka.

²⁶⁰ Zob. fińskie prawo macierzyńskie i fińskie prawo ojcowskie, tj. ustawa z 20.04.2018 r., Äitiyslaki (253/2018) <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2018/20180253> (dostęp: 1.10.2021), ustawa z 13.01.2015 r., Isyyslaki (11/2015) www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20150011#L7P39 (dostęp: 1.10.2021). Zgodnie ze wskazanym prawem macierzyństwo determinuje akt urodzenia, a nie tożsamość osoby rodzącej.

XII. Problematyka prawnej zmiany płci w Norwegii

1. Zagadnienia wstępne

Problematykę administracyjnej zmiany płci reguluje w Norwegii odrębna ustawa o prawnej zmianie płci (zwana dalej l.o.e.a.j.k.)²⁶¹. Należy przy tym zauważyć, że wskazana ustawa jest bardzo liberalna, gdyż przyznaje osobom transpłciowym prawo do samookreślenia swojej płci poprzez oświadczenie złożone do organu podatkowego bez szczególnych ograniczeń wiekowych, obligatoryjnego okresu do namysłu czy też uprzedniej interwencji medycznej bądź zgody jakiegokolwiek specjalisty, tj. lekarza, psychologa lub psychiatry.

2. Prawna zmiana płci

Procedurę administracyjnej zmiany płci należy rozpocząć od złożenia pisemnego wniosku do Norweskiej Administracji Podatkowej, pełniącej równocześnie funkcję krajowego rejestru ludności²⁶². Wnioskodawca musi spełnić następujące warunki wskazane przez ustawę:

- osiągnięcie 16. roku życia; dzieci od 6. do 16. roku życia mogą złożyć wniosek razem z osobą lub osobami sprawującymi władzę rodzicielską, przy czym jeżeli rodzice sprawują wspólną władzę rodzicielską, a wniosek składany jest tylko przez jednego z nich, wówczas prawna zmiana płci może być dokonana, o ile jest to zgodne z dobrem małoletniego dziecka; z kolei w przypadku dzieci do 6. roku życia wniosek składa osoba lub osoby sprawujące władzę rodzicielską wraz z dokumentacją medyczną dotyczącą

²⁶¹ Ustawa z 17.06.2016 r., Lov om endring av juridisk kjønn (LOV-2016-06-17-46), źródło: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2016-06-17-46> (dostęp: 1.10.2021). Szerzej: A. Syse, *Nye regler om kjønnsskifte — et paradigmeskifte*, Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål 2015, nr 4, s. 273-275; T. Frantzen, *Forslag til ny lov om endring av kjønn — kommentar til lederartikkelen i FAB nr. 4 2015*, Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål 2016, nr 1, s. 94-97; M. Halvorsen, *Om lov om endring av juridisk kjønn*, "Lov og Rett" 2018, nr 08, s. 457-473; L.A.S. Arnesen, *Lov om endring av juridisk kjønn - Lovkommentar*, Oslo 2020, s. 19 i n. Zob. także: A. Sørli, *Legal Gender Meets Reality: A Socio-Legal Children's Perspective* [w:] A. Hellum (red.), *Human Rights, Sexual Orientation, and Gender Identity*, London - New York 2017, s. 353.

²⁶² Źródło: Changing gender, The Norwegian Tax Administration, <https://www.skatteetaten.no/en/forms/changing-gender/> (dostęp: 1.10.2021 r.), zob. także § 1-2 l.o.e.a.j.k. W pewnych przypadkach ustawa jednak wskazuje inny organ właściwy do składania wniosku aniżeli norweskimi organ podatkowy zob. § 5 zd. 3 l.o.e.a.j.k.

zdrowia dziecka oraz po wysłuchaniu i odpowiednim poinformowaniu dziecka (§ 4 l.o.e.a.j.k.);

- figurowanie w rejestrze ludności i zamieszkiwanie na terytorium Norwegii (§ 2. l.o.e.a.j.k.); w przypadku obywateli norweskich zamieszkujących za granicą stosuje się odrębne przepisy o prawnej zmianie płci²⁶³.

Po spełnieniu powyższych warunków organ podatkowy zmienia numer ewidencyjny znajdujący się w rejestrze. Następnie na wniosek zainteresowanego (za pośrednictwem Departamentu Policji) zostaje wydany nowy paszport i dowód osobisty²⁶⁴. Nie wydaje się natomiast nowego odpisu aktu urodzenia, ponieważ podobnie jak w fińskim systemie prawnym, Norwegia nie prowadzi rejestru aktów stanu cywilnego w ścisłym tego słowa znaczeniu. Oczywiście rejestracji podlegają zdarzenia wpływające na stan cywilny obywateli Norwegii, lecz dokumentem potwierdzającym stan cywilny jest wyciąg z rejestru ewidencji.

3. Skutki prawnej zmiany płci

Ze względu na liberalizację prawa małżeńskiego w 2009 r., od kiedy to związki małżeńskie stały się dostępne dla par jedno- i dwupłciowych, ewentualna zmiana prawna płci przez jednego lub obu małżonków nie ma w zasadzie żadnego wpływu na dalsze trwanie małżeństwa²⁶⁵. Ponadto prawna zmiana płci nie wpływa na dotychczasowe relacje rodzicielskie. A zatem każdy z rodziców zachowuje swój dotychczasowy status (ojca bądź też matki wobec dziecka) w zależności od płci genetycznej, tj. płci, jaka została rodzicowi przypisana w chwili jego urodzenia²⁶⁶. Wskazane zasady dotyczą również sytuacji, kiedy najpierw doszło do prawnej zmiany płci, a następnie doszło do powstania określonej relacji rodzicielstwa. Należy przez to rozumieć, że transkobieta – płodząca dziecko – będzie postrzegana jako ojciec dziecka, podczas gdy transmężczyzna, rodzący dziecko, będzie traktowany jako matka dziecka²⁶⁷.

²⁶³ Rozporządzenie z 12.12.2016 r., Forskrift om endring av juridisk kjønn for norske statsborgere bosatt i utlandet (FOR-2016-12-12-1565), źródło: <https://lovdata.no/dokument/LTI/forskrift/2016-12-12-1565> (dostęp: 1.10.2021).

²⁶⁴ Źródło: Om pass og ID-kort, Politiet, <https://www.politiet.no/tjenester/pass-og-id-kort/om-pass-og-id-kort/> (dostęp: 1.10.2021); Endring av juridisk kjønn, Helse Norge, <https://www.helsenorge.no/rettigheter/endring-av-juridisk-kjonn/> (dostęp: 1.10.2021).

²⁶⁵ W Norwegii jednopłciowe związki partnerskie zostały dopuszczone ustawą z 30.04.1993 r., Lov om registrert partnerskap (LOV-1993-04-30-40), źródło: <https://www.w3.org/People/howcome/lover/partnerskap.info.html> (dostęp: 1.10.2021). Od 2009 roku nie jest jednak możliwe zawieranie związków partnerskich wobec rozszerzenia instytucji małżeństwa na związki jednopłciowe. Por. ustawa z 27 czerwca 2008 r. Lov om endringer i ekteskapsloven, barnelova, adopsjonsloven, bioteknologiloven mv. (felles ekteskapslov for heterofile og homofile par) (LOV-2008-06-27-53), źródło: <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2008-06-27-53> (dostęp: 1.10.2021).

²⁶⁶ Zob. § 6 l.o.e.a.j.k.

²⁶⁷ Szerzej: A. Sørli, *Governing (trans)parenthood: The tenacious hold of biological connection and heterosexuality* [w:] D. Otto (red.), *Queering International Law: Possibilities, Alliances, Complicities, Risks*, New York 2017, s. 171-190.

XIII. Problematyka prawnej zmiany płci w Szwecji

1. Zagadnienia wstępne

Problematykę administracyjnej zmiany płci w Szwecji reguluje znowelizowana (w 2013 roku) ustawa z 1972 r. o ustalaniu przynależności płciowej (zwana dalej l.o.f.a.k.)²⁶⁸. Należy przy tym wskazać, że wprawdzie Szwecja była pierwszym krajem na świecie regulującym prawną problematykę zmiany płci²⁶⁹, niemniej jednak obecnie pojawiają się głosy, iż ustawa ta nie jest zgodna z aktualnymi potrzebami społecznymi, standardami międzynarodowymi oraz tendencjami w innych krajach Europy Zachodniej. W rezultacie obecnie trwają prace legislacyjne dotyczące wprowadzenia możliwości „samostanowienia” w zakresie administracyjnej zmiany płci, jak również obniżenia dolnej granicy wieku w zakresie możliwości dokonania chirurgicznej zmiany płci.

2. Prawna zmiana płci

Procedurę administracyjnej zmiany płci należy rozpocząć od złożenia pisemnego wniosku do Szwedzkiej Komisji Prawnej ds. Zdrowia i Opieki Społecznej celem uzyskania nowego numeru ewidencyjnego stanowiącego odpowiednik PESEL. Ostatnia cyfra tego numeru oznacza płeć osoby zarejestrowanej²⁷⁰. Wnioskodawca musi spełnić następujące warunki wskazane przez ustawę:

- osiągnięcie 18. roku życia (§ 1 pkt 4 l.o.f.a.k.);

²⁶⁸ Ustawa z 21.04.1972 r., Lag om fastställande av könstillhörighet i vissa fall (1972:119), źródło: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1972119-om-faststallande-av_sfs-1972-119 (dostęp: 1.10.2021). Por. nowelizacja z 12 kwietnia 2012 r., Ändrad könstillhörighet (2011/12:142), źródło: <https://lagen.nu/prop/2011/12:142#sid1-text> (dostęp: 1.10.2021).

²⁶⁹ J. Enryd, *Föräldraskap för transpersoner*, Lund 2019, s. 9, źródło: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8976977&fileId=8984803> (dostęp: 18.04.2021); M. Szeroczyńska, *Przykładowe regulacje uzgodnienia płci metrykalnej osób transpłciowych w prawie obcym* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Warszawa 2013, s. 120. Zob. także M. Evertsson, E. Jaspers, Y. Moberg, *Parentalization of Same-Sex Couples...* [w:] R. Nieuwenhuis, W. Van Lancker (red.), *The Palgrave Handbook...*, s. 397–428; A. Malmquist, K. Nieminen, *Negotiating who gives birth and the influence of fear of childbirth: Lesbians, bisexual women and transgender people in parenting relationships*, „Women and Birth” 2021, nr 34, s. 262–270.

²⁷⁰ Przepis § 5 l.o.f.a.k.

- długotrwałe odczuwanie przynależności do odmiennej płci (§ 1 ust. 1 l.o.f.a.k.);
- przyjęcie przez pewien czas zachowania wskazującego na odmienną płć (§ 1 ust. 2 l.o.f.a.k.);
- istnienie wysokiego prawdopodobieństwa co do dalszego życia zgodnie z płcią zadeklarowaną (§ 1 ust. 3 l.o.f.a.k.).

Po spełnieniu powyższych warunków Komisja upoważnia urząd podatkowy do wydania nowego numeru ewidencyjnego wraz z nowym dokumentem tożsamości. Z kolei na wniosek zainteresowanego (za pośrednictwem Departamentu Policji) następuje wydanie nowego paszportu²⁷¹. Nie wydaje się natomiast nowego odpisu aktu urodzenia, ponieważ podobnie jak w fińskim i norweskim systemie prawnym, Szwecja nie prowadzi rejestru aktów stanu cywilnego w ścisłym tego słowa znaczeniu. Oczywiście rejestracji podlegają zdarzenia wpływające na stan cywilny obywateli Szwecji, lecz dokumentem potwierdzającym stan cywilny jest wyciąg z rejestru ewidencji.

Warto podkreślić, że obecnie nie jest wymagana sterylizacja w celu dokonania administracyjnej zmiany płci²⁷². Niejasne jest natomiast, w jaki sposób wnioskodawca powinien wykazać przesłankę długotrwałej przynależności do odmiennej płci. Ponadto ustawa wskazuje, że poza szczególnie uzasadnionymi przypadkami nie można dokonać chirurgicznej zmiany płci polegającej na usunięciu gonad męskich albo żeńskich przed osiągnięciem dwudziestego trzeciego roku życia²⁷³. W rezultacie administracyjna zmiana płci może wyprzedzać chirurgiczną zmianę płci połączoną ze sterylizacją²⁷⁴.

3. Skutki prawnej zmiany płci

Ze względu na liberalizację prawa małżeńskiego w 2009 r., od kiedy to związki małżeńskie stały się dostępne dla par jedno- i dwupłciowych, ewentualna zmiana prawna płci

²⁷¹ J. Garland, *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in Sweden* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015, s. 291.

²⁷² Przepis § 1 zd. 3 l.o.f.a.k. w poprzednim brzmieniu wymagał sterylizacji, źródło: <https://lagen.nu/1972:119/konsolidering/2009:411> (dostęp: 1.10.2021). Warto zauważyć, że Szwecja przyznała odszkodowania osobom, które wskutek obligatoryjnego wymogu sterylizacji utraciły zdolność do prokreacji (w latach 1972-2013). Źródło: Sveriges Riksdag: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/statlig-ersattning-till-personer-som-har-fatt_H50364 (dostęp: 1.10.2021), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/statlig-ersattning-till-personer-som-har-fatt_H501SoU19 (dostęp: 1.10.2021); Regeringskansliet: <https://www.regeringen.se/press-meddelanden/2017/11/ersattning-till-transpersoner-som-drabbats-av-steriliseringskrav/> (dostęp: 1.10.2021 r.), <https://www.regeringen.se/4afeb9/globalassets/regeringen/bilder/socialdepartementet/fokhalsa-och-sjukvard/prop-2017-1864.pdf> (dostęp: 1.10.2021); Kammarkollegiet: <https://www.kammarkollegiet.se/om-oss/vara-gifter/fortattning-over-vara-datab/statlig-ersattning-till-transpersoner-som-omfattats-av-steriliseringskrav> (dostęp: 1.10.2021.).

²⁷³ Tak § 4a zd.3 l.o.f.a.k.

²⁷⁴ Ustawa przewiduje odrębny tryb administracyjnej zmiany płci dla osób, którym przy porodzie przypisano określoną płć, pomimo braku jednoznacznych cech wskazujących na taką kwalifikację (przepis § 2 l.o.f.a.k.).

przez jednego lub obu małżonków nie ma w zasadzie żadnego wpływu na dalsze trwanie małżeństwa²⁷⁵.

Warto zauważyć, że istniejący niegdyś wymóg przeprowadzenia sterylizacji (jako konieczny warunek dla dokonania prawnej zmiany płci) był związany z dostrzeganą wówczas koniecznością zachowania porządku prawnego odnoszącego się do sposobu rozumienia rodzicielstwa w ujęciu prawnym²⁷⁶. Chodziło bowiem o to, aby poprzez sterylizację uniknąć sytuacji, kiedy osoba transseksualna staje się rodzicem wobec dziecka urodzonego po dokonaniu prawnej zmiany płci. Dostrzec jednak trzeba, że od 2013 roku szwedzki prawodawca nie wymaga przeprowadzenia sterylizacji w celu dokonania prawnej zmiany płci. Stanowi to odzwierciedlenie nowej aksjologii, wedle której państwo nie może wymagać od określonej kategorii osób pozbawienia się zdolności do reprodukcji. Stawianie takiego ultimatum, gdzie osoby transseksualne albo zostaną wysterylizowane, albo ich prawdziwa tożsamość płciowa nie zostanie uwzględniona przez obowiązujący system prawny, stanowi działanie okrutne i rażące w świetle podstawowej autonomii jednostki do decydowania o swoim ciele, seksualności oraz reprodukcji.

Należy zauważyć, że europejskie systemy prawne, w których zniesiony został ww. wymóg, określają rodzicielstwo transseksualnych osób niezależnie od płci prawnej, a więc na podstawie płci przypisanej rodzicowi po jego urodzeniu. W rezultacie transmężczyzna rodzący dziecko jest w tych systemach traktowany jako matka dziecka, podczas gdy transkobieta, jako "posiadaczka" nasienia, jest postrzegana jako prawny ojciec dziecka. W przypadku Szwecji przyjęto zupełnie inne rozwiązanie. Z dniem 1 stycznia 2019 roku zaczęły bowiem obowiązywać nowe przepisy odnoszące się do problematyki rodzicielstwa osób transpłciowych²⁷⁷. Na mocy wspomnianych przepisów nie tylko zerwano z wymogiem genetycznego związku jednego z rodziców korzystających ze wspomaganej prokreacji, lecz także określono, że w przypadku rodziców po administracyjnej zmianie płci rodzic uzyskuje status ojca albo matki w zależności od aktualnie przypisanej płci w znaczeniu prawnym²⁷⁸.

Ponieważ przyjęte przez szwedzkiego prawodawcę rozwiązania w zakresie rodzicielstwa osób transpłciowych stanowią całkowite *novum* na tle innych europejskich systemów

²⁷⁵ W Szwecji jednopłciowe związki partnerskie zostały dopuszczone ustawą z 23.06.1994 r., Lag om registrerat partnerskap (1994:1117), źródło: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19941117-om-registrerat-partnerskap_sfs-1994-1117 (dostęp: 1.10.2021). Od 2009 roku nie jest jednak możliwe zawieranie związków partnerskich wobec rozszerzenia instytucji małżeństwa na związki jednopłciowe. Por. ustawa z 2.04.2009 r., Lag om upphävande av lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap (2009:260), źródło: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2009260-om-upphavande-av-lagen-19941117_sfs-2009-260 (dostęp: 1.10.2021).

²⁷⁶ Por. uwagi J. Gunnarsson Payne, T. Erbenius, *Conceptions of transgender parenthood in fertility care and family planning in Sweden: from reproductive rights to concrete practices*, "Anthropology & Medicine" 2018, nr 3, s. 329; J. Garland, *The Legal Status ...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 307.

²⁷⁷ Źródło: *Modernare regler om assisterad befruktning och föräldraskap*, Regerigskansliet, 20.03.2018, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2018/03/prop.-201718155/> (dostęp: 1.10.2021).

²⁷⁸ Źródło: *Sweden recognises trans parenthood*, TGEU, 9.03.2019, <https://tgeu.org/sweden-recognises-trans-parenthood/> (dostęp: 1.10.2021 r.).

prawnych, dlatego też wskazana problematyka zostanie omówiona (w pewnym uproszeniu) na przykładach zawartych w poniżej zamieszczonej tabeli²⁷⁹.

Tabela 1.

RODZICIELSTWO OSÓB TRANSPŁCIOWYCH WEDLE PRAWA SZWEDZKIEGO		
M – mężczyzna; K – kobieta; K_(M) – prawna kobieta (genetycznie mężczyzna); M_(K) – prawny mężczyzna (genetycznie kobieta) ²⁸⁰		
RODZIC RODZĄCY	DRUGI RODZIC	SPOSÓB USTALENIA POCHODZENIA
M_(K)	K lub K_(M)	M_(K) – Zgodnie z rozdz. 1 § 10 i 11 szwedzkiego kodeksu rodzinnego (zwanego dalej för.balk.) ²⁸¹ jeżeli mężczyzna urodzi dziecko, wówczas poza wyjątkami wskazanymi w ustawie należy go traktować jako ojca dziecka ²⁸² . K lub K_(M) ²⁸³ – Jeżeli drugim rodzicem, który nie rodzi dziecka, jest kobieta (która wcześniej zmieniła płeć lub nigdy nie zmieniła płci metrykalnej), wówczas na mocy rozdz. 1 § 14 för.balk. można ją uznać za matkę dziecka, jeżeli tylko kobieta ta spełnia warunki określone w rozdz. 1 § 4, 5 lub 8 för.balk. ²⁸⁴ . Macierzyństwo takiej kobiety jest więc ustalane na podstawie przepisów o uznaniu ojcostwa, sądowego ustalenia ojcostwa, bądź też wskutek wyrażenia zgody na zastosowanie wspomaganą prokreacji ²⁸⁵ .

²⁷⁹ W poniższej tabeli nie uwzględniono zmian dokonanych ustawą z 1.07.2021 r., Lag om ändring i föräldrabalken (2021:783), która wchodzi w życie z dniem 1.01.2022 r., źródło: Svensk författningssamling, <https://svenskförfattningssamling.se/doc/2021783.html> (dostęp: 1.10.2021). Przyjęta ustawa nie zmienia jednak znacząco prezentowanych reguł poza przypadkami, które zostaną w odpowiednim miejscu wyraźnie zasygnalizowane.

²⁸⁰ Zob. także Faderskap 2020, Skatteverket, <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2020.9/330255.html> (dostęp: 1.10.2021 r.). W tabeli nie uwzględniono przypadku dwóch osób posiadających gamety męskie z uwagi na brak regulacji w zakresie surrogacji w szwedzkim systemie prawnym.

²⁸¹ Ustawa z 10.06.1949 r, Föräldrabalk (1949:381), źródło: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/foraldrabalk-1949381_sfs-1949-381 (dostęp: 1.10.2021).

²⁸² Warto zauważyć, że transmężczyzna otrzymuje wyłączną opiekę nad dzieckiem od chwili urodzenia dziecka, jeżeli nie pozostaje on w związku małżeńskim. Do takiego transmężczyzny posiadającego status ojca stosowane są jednak przepisy o macierzyństwie.

²⁸³ Jak się wydaje, nie ma znaczenia, czy prawna kobieta stała się drugą matką wskutek stosunku płciowego z rodzicem, który rodzi dziecko (rozdział 1 § 5 för.balk.), czy też wskutek zgody na wspomaganą prokreację z użyciem własnego nasienia (rozdział 1 § 5 i § 8 för.balk.) lub cudzego nasienia (rozdział 1 § 8 för.balk.). Należy jednak zaznaczyć, że zgoda na wspomaganą prokreację przy użyciu własnego lub obcego nasienia może być wyrażona wyłącznie przez konkubenta lub współmałżonka osoby, która rodzi dziecko. Na marginesie warto wskazać, że szwedzkie prawo przyznaje dziecku prawo do poznania swojego genetycznego rodzica, który był dawcą gamet. W rezultacie nie ma w Szwecji anonimowych dawców nasienia. Problemem praktycznym są natomiast przypadki skorzystania z anonimowego dawcy nasienia za granicą.

²⁸⁴ Rozdz. 1 § 5 för.balk. dotyczy sądowego ustalenia ojcostwa, rozdział 1 § 4 dotyczy uznania ojcostwa, natomiast rozdział 1 § 8 för.balk. dotyczy „potwierdzenia ojcostwa wskutek zastosowania wspomaganą prokreacji”. Nadmienić również należy, że zgodnie z rozdz. 1 § 14 för.balk. w przypadku ustalania macierzyństwa kobiety będącej drugim rodzicem dziecka urodzonego przez mężczyznę transseksualnego, do kobiety takiej (posiadającej status drugiej matki dziecka) znajdują zastosowanie przepisy dotyczące ustalenia ojcostwa z tym zastrzeżeniem, że tam, gdzie mowa jest o ojcu dziecka, zamiast pojęcia ojca należy stosować pojęcie matki. Przepisy te znajdują zastosowanie nie tylko w przypadku transkobiety, lecz także ciskobiety.

²⁸⁵ Zgodę na wspomaganą prokreację może wyrazić wyłącznie osoba pozostająca z matką rodzącą dziecko w związku konkubentem lub małżeńskim.

		<p>Wskazane reguły są również aktualne w przypadku pozostawania w związku małżeńskim z mężczyzną, który urodził dziecko, ponieważ wyłączone jest tu domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki (por. rozdz. 1 § 14 för.balk.)²⁸⁶. Nadmienić jednak należy, że od 1 stycznia 2022 r. zacznie obowiązywać rozdz. 1 § 11a för.balk., który przewiduje we wskazanym powyżej przypadku ustalenie pochodzenia dziecka na podstawie przepisów o domniemaniu pochodzenia dziecka od męża matki²⁸⁷.</p> <p>W opisanej sytuacji dziecko ma ojca oraz matkę²⁸⁸.</p>
M_(K)	M lub M_(K)	<p>M_(K) – Zgodnie z rozdz. 1 § 10 i 11 szwedzkiego kodeksu rodzinnego (zwanego dalej för.balk.) jeżeli mężczyzna urodzi dziecko, wówczas poza wyjątkami wskazanymi w ustawie należy go traktować jako ojca dziecka²⁸⁹.</p> <p>M lub M_(K) – Jeżeli drugim rodzicem, który nie rodzi dziecka, jest mężczyzna (który wcześniej zmienił płeć lub nigdy nie zmienił płci metrykalnej), wówczas na mocy rozdz. 1 § 13 för.balk. można go uznać za ojca dziecka, jeżeli tylko mężczyzna ten spełnia warunki określone w rozdz. 1 § 4, 5 lub 8 för.balk. Ojcostwo takiego mężczyzny jest więc ustalane na podstawie przepisów o uznaniu ojcostwa, sądowego ustalenia ojcostwa, bądź też wskutek wyrażenia zgody na zastosowanie wspomaganą prokreacji. Wskazane reguły są również aktualne w przypadku pozostawania w związku małżeńskim z mężczyzną, który urodził dziecko, ponieważ wyłączone jest tu domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki (por. rozdz. 1 § 13 för.balk.). Nadmienić jednak należy, że od 1 stycznia 2022 r. zacznie obowiązywać rozdz. 1 § 11a för.balk., który przewiduje we wskazanym powyżej przypadku ustalenie pochodzenia dziecka na podstawie przepisów o domniemaniu pochodzenia dziecka od męża matki.</p> <p>W opisanej sytuacji dziecko ma dwóch ojców²⁹⁰.</p>

²⁸⁶ Co do wyłączenia domniemania por. <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2020.9/330255.html> (dostęp: 1.10.2021), <https://www.mfof.se/faderskap-och-foraldraskap/mfof-informerar/mfof-informerar-20192---socialnamndens-utredning-och-faststallande-av-foraldraskap-vid-andrad-konstillhorighet.html> (dostęp: 1.10.2021).

²⁸⁷ Obowiązujące od 1.01.2022 r. zmiany mają wprowadzić równość małżeństw w zakresie domniemania pochodzenia dziecka niezależnie od tożsamości płciowej lub orientacji seksualnej małżonków. Każdy, kto jest w związku małżeńskim z osobą, która urodziła dziecko, zostanie automatycznie uznany za drugiego rodzica dziecka. Przyjęte domniemanie może być jednak unieważnione, jeżeli poczęcie nastąpiło w drodze inseminacji domowej lub wspomaganego rozrodu za granicą z wykorzystaniem nasienia anonimowego dawcy, co sprawia, że dzieci mogą stracić jednego z rodziców i będą zmuszeni do adopcji „własnego” dziecka. Takie rozwiązanie wydaje się wysoce niefortunne. Szerzej: *Äntligen slut på diskriminering i föräldrabalken!*, RFSL, 22.06.2021, <https://www.rfsl.se/verksamhet/foralder/rfsl-antligen-slut-pa-diskriminering-i-foraldrabalken/> (dostęp: 1.10.2021); *Samkönade pars föräldraskap ska erkännas i Sverige*, RFSL, 22.06.2021, <https://www.rfsl.se/verksamhet/foralder/samkonade-pars-foraldraskap-ska-erkannas-i-sverige/> (dostęp: 1.10.2021).

²⁸⁸ Zob. także *Faderskap 2020*, Skatteverket, <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2020.9/330255.html> (dostęp: 1.10.2021).

²⁸⁹ Do takiego mężczyzny posiadającego status ojca stosowane są jednak przepisy o macierzyństwie.

²⁹⁰ Zob. także *Faderskap 2020*, Skatteverket, <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2020.9/330255.html> (dostęp: 1.10.2021).

K	M_(K)	<p>K – Jeżeli kobieta urodzi dziecko, przyjmuje się, że jest ona matką dziecka na zasadach ogólnych (<i>mater semper certa est</i>).</p> <p>M_(K) – Jeżeli drugim rodzicem, który nie rodzi dziecka, jest prawny mężczyzna (który uprzednio zmienił płeć metrykalną), wówczas na mocy rozdz. 1 § 13 för.balk. może on zostać uznany za ojca dziecka, jeżeli tylko spełnia warunki z rozdziału 1 § 4, 5 lub 8 för.balk. Ojcostwo takiego mężczyzny jest więc ustalane na podstawie przepisów o uznaniu ojcostwa, sądowego ustalenia ojcostwa bądź też wskutek wyrażenia zgody na zastosowanie wspomaganej prokreacji. Wskazane reguły są również aktualne w przypadku pozostawania w związku małżeńskim z mężczyzną, który urodził dziecko, ponieważ wyłączone jest tu domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki. Nadmienić jednak należy, że od 1 stycznia 2022 r. zacznie obowiązywać rozdz. 1 § 11a för.balk., który przewiduje we wskazanym powyżej przypadku ustalenie pochodzenia dziecka na podstawie przepisów o domniemaniu pochodzenia dziecka od męża matki.</p> <p>W opisanej sytuacji dziecko ma ojca i matkę</p>
K	K_(M)	<p>K – Jeżeli kobieta urodzi dziecko, przyjmuje się, że jest ona matką dziecka na zasadach ogólnych.</p> <p>K_(M) – Jeżeli drugim rodzicem, który nie rodzi dziecka, jest prawna kobieta (która uprzednio zmieniła płeć metrykalną), wówczas na mocy rozdz. 1 § 14 för.balk. można ją uznać za matkę dziecka, jeżeli tylko spełnia warunki rozdziału 1 § 4, 5 lub § 8 för.balk. Macierzyństwo takiej kobiety jest więc ustalane na podstawie przepisów o uznaniu ojcostwa, sądowego ustalenia ojcostwa, bądź też wskutek wyrażenia zgody na zastosowanie wspomaganej prokreacji. Wskazane reguły są również aktualne w przypadku pozostawania w związku małżeńskim z mężczyzną, który urodził dziecko, ponieważ wyłączone jest tu domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki. Nadmienić jednak należy, że od 1 stycznia 2022 r. zacznie obowiązywać rozdz. 1 § 11a för.balk., który przewiduje we wskazanym powyżej przypadku ustalenie pochodzenia dziecka na podstawie przepisów o domniemaniu pochodzenia dziecka od męża matki.</p> <p>W opisanym przypadku dziecko ma dwie matki (tzw. macierzyństwo dzielone).</p>
	M_(K)	<p>M_(K) – W niektórych przypadkach pochodzenie dziecka nie jest ustalane wedle powyższych zasad. Chodzi o przypadek, kiedy dziecko urodzi się samotnemu trans-mężczyźnie i jest prawdopodobne, że urodziło się ono w wyniku wspomaganego rozrodu w szwedzkiej służbie zdrowia lub we właściwej instytucji za granicą, w której dziecko ma prawo do uzyskania informacji o dawcy nasienia (rozdział 1 § 12 för.balk.)²⁹¹. W takich przypadkach rodzący mężczyzna staje się zwykle jedynym prawnym rodzicem dziecka. Jednak nic nie stoi na przeszkodzie, aby mężczyzna, który oddał nasienie, potwierdził swoje pokrewieństwo prawne.</p>
<p>W przypadku osób, które miały dzieci przed zmianą płci, przyjmuje się, że w zakresie rodzicielstwa nowa płeć musi odzwierciedlać nabytą przez rodzica płeć prawną. A zatem przykładowo kobieta, która zmieniła płeć na męską, będzie po tej zmianie zarejestrowana jako ojciec swego dziecka, a nie matka²⁹².</p>		

Źródło: Opracowanie własne.

²⁹¹ Zgodnie ze szwedzkim prawem dziecko ma prawo do poznania tożsamości dawcy nasienia.

²⁹² Źródło: Faderskap 2020, Skatteverket, <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2020.9/330255.html> (dostęp: 1.10.2021). Wskazana reguła nie jest bezpośrednio uregulowana przez prawo, ale szwedzki urząd podatkowy zajął stanowisko prawne wskazujące na konieczność prawnej zmiany płci rodzica, który miał już wcześniej dziecko. Por. Skatteverket PM 160530.

XIV. Problematyka prawnej zmiany płci w Czechach

1. Zagadnienia wstępne

Problematyka prawnej zmiany płci została uregulowana w czeskiej ustawie o świadczeniach zdrowotnych (dalej s.z.s.)²⁹³, choć istotne znaczenie mają przy tym również regulacje czeskiej ustawy o rejestrach, imieniu i nazwisku (dalej m.j.p.)²⁹⁴ oraz przepisy nowego kodeksu cywilnego z 2014 r. (dalej č.k.c.)²⁹⁵.

Warto zauważyć, że transseksualność objęta jest systemem ochrony zdrowia publicznego, a wnioski o medyczną zmianę płci jest rozpatrywany przez komisję ekspertów działającą przy czeskim Ministerstwie Zdrowia²⁹⁶. Zanim jednak dojdzie do złożenia wniosku, osoba transseksualna musi funkcjonować wedle płci przeciwnej przez okres roku, a następnie przez kolejny rok prowadzona jest wobec takiej osoby odpowiednia terapia hormonalna²⁹⁷. W rezultacie po upływie dwóch lat możliwe staje się złożenie wniosku do komisji eksperckiej, a w przypadku jego pozytywnego rozpatrzenia komisja wydaje opinię kwalifikującą osobę transseksualną do chirurgicznej zmiany płci.

²⁹³ Ustawa z 16.11.2011 r., zákon o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů (zákon č. 373/2011 Sb.), zdroj <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-373> (dostup: 1.10.2021). Na temat dotychczasowych regulacji por. B. Havelková, *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in The Czech Republic* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015, s. 127 i n.

²⁹⁴ Ustawa z 2.08.2000 r., zákon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů (zákon č. 301/2000 Sb.), zdroj <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-301> (dostup: 1.10.2021).

²⁹⁵ Ustawa z 3.02.2012, zákon občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (zákon č. 89/2012 Sb.), zdroj <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#cast1> (dostup: 1.10.2021). Ocena nowych regulacji kodeksu cywilnego w kontekście problematyki zmiany płci por. V. Pospíšil, *Podmínky změny pohlaví dle občanského zákoníku a veřejnoprávní úpravy z pohledu práva na rovné zacházení* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017 – Days Of Law 2017, Část VI, Translidé nejen v rodinném právu*, Brno 2018, s. 67–78.

²⁹⁶ Za niektóre zabiegi musi zapłacić prywatnie pacjent, np. „zabiegi kosmetyczne” towarzyszące zmianie płci, takie jak np. depilacja, powiększanie piersi czy terapia głosowa. Z. Králíčková, *The Civil Status of Transsexual and Transgender People in The Czech Republic*, „The Lawyer Quarterly” 2018, nr 4, s. 508.

²⁹⁷ Z. Králíčková, *The Civil Status...*, s. 505; V. Pospíšil, *Podmínky změny...* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017...*, s. 72. Por. także wydane przez Ministerstwo Zdrowia Doporučený postup při provádění chirurgických zákroků směřujících ke změně pohlaví u transsexuálních pacientů [tłum.: zalecana procedura postępowania w przypadku interwencji chirurgicznych mających na celu zmianę płci u pacjentów transseksualnych] nr. 29991/2012, zdroj: <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/6865/36193/V%C4%9Bstn%C3%ADk%20MZ%20%C4%8CR%208-2012.pdf> (dostup: 1.10.2021).

2. Warunki chirurgicznej zmiany płci

Osoba transseksualna musi spełniać następujące warunki celem uzyskania zgody na medyczną zmianę płci:

- ukończenie 18. roku życia (§ 21 (3) s.z.s.)²⁹⁸;
- złożenie pisemnego wniosku o zmianę płci (§ 21 (3) (a) s.z.s.) wraz z opinią lekarza specjalisty w zakresie seksuologii lub transseksuologii (§22 (3) s.z.s.);
- uzyskanie pozytywnej opinii zespołu ekspertów (§ 21 (3) (b) s.z.s.);
- jednoznaczne stwierdzenie zaburzeń identyfikacji płciowej (§ 21 (2) (a) s.z.s.);
- niepozostawanie w związku małżeńskim lub zarejestrowanym związku partnerskim (§ 21 (2) (b) s.z.s.);
- wykazanie zdolności do stałego życia jako osoba płci przeciwnej (§ 21 (2) (a) s.z.s.).

Przechodząc do zagadnień szczegółowych, należy na wstępie wskazać, że zgodnie z § 21 (1) s.z.s. „dla celów niniejszej ustawy zmiana płci pacjentów transseksualnych oznacza przeprowadzenie procedur medycznych mających na celu zmianę płci poprzez zabieg chirurgiczny, przy jednoczesnym zahamowaniu zdolności rozrodczych”, gdzie „pacjent transseksualny to osoba, u której występuje utrzymująca się niezgodność między płcią fizyczną i psychiczną²⁹⁹”.

Odnosząc się do konieczności uzyskania pozytywnej opinii ekspertów, należy wskazać, że komitet ekspertów tworzą:

- a) zatrudniony przez Ministerstwo Zdrowia ekspert medyczny,
- b) seksuolog,
- c) psychiatra,
- d) psycholog kliniczny,
- e) lekarz posiadający specjalistyczne kompetencje w zakresie endokrynologii i diabetologii,
- f) lekarz posiadający specjalistyczne kompetencje w dziedzinie urologii lub ginekologii i położnictwa,
- g) a także prawnik posiadający wiedzę z zakresu prawa medycznego³⁰⁰.

Ekspert wchodzący w skład komisji rozpatrującej wniosek nie może pozostawać w bezpośrednim stosunku pracy z podmiotem leczniczym, w którym leczył się pacjent, jak też nie może być lekarzem prowadzącym dotychczasowy proces leczenia pacjenta. Podkreślić do tego wypada, że na posiedzenie zespołu wzywany jest lekarz oraz jego pacjent, przy czym lekarz nie może być obecny podczas przesłuchania pacjenta przez zespół orzekający. Po naradzie komisja ekspercka zajmuje stanowisko w sprawie, które będzie pozytywne, jeżeli zalecenie

²⁹⁸ W przypadku wnioskodawcy o ograniczonej zdolności do czynności prawnych por. § 21 (4) s.z.s.

²⁹⁹ Niezgodność ta określana jest dalej w ustawie jako „zaburzenie tożsamości płciowej”.

³⁰⁰ Tak § 22 (1) s.z.s.

chirurgicznej interwencji medycznej zostanie zaakceptowane przez wszystkich członków zespołu³⁰¹.

Jak już wcześniej podkreślono, warunkiem medycznej zmiany płci jest konieczność rozwiązania dotychczasowego małżeństwa lub zarejestrowanego związku partnerskiego, w którym pozostaje osoba transseksualna domagająca się chirurgicznej zmiany płci. Uzasadnieniem takiej reguły jest fakt, że wedle obowiązującego obecnie prawa małżeństwo stanowi związek mężczyzny i kobiety³⁰², podczas gdy zarejestrowany związek partnerski dostępny jest wyłącznie dla pary jednopłciowej³⁰³. Wobec tego zmiana płci przez jednego z małżonków naruszałaby zasadę różności płciowej, ponieważ wskutek takiej transformacji małżeństwo dotąd różnopłciowe przekształcałoby się w zakazane małżeństwo jednopłciowe. Z kolei zmiana płci przez jednego z partnerów prowadziłaby do przekształcenia związku partnerskiego osób o tej samej płci w zakazany związek partnerski osób o odmiennej płci³⁰⁴. W rezultacie ustawodawca nakłada na osobę transseksualną wymóg rozwiązania dotychczasowego małżeństwa bądź związku partnerskiego. Należy jednak wskazać, że w przypadku niedochowania tego wymogu przepis § 29 (2) č.k.c. stanowi, że „[z]miana płci nie ma wpływu na stan cywilny”, jak też „sytuację osobistą oraz majątkową osoby, która zmieniła płeć”, jednakże „małżeństwo lub zarejestrowany związek partnerski ulega rozwiązaniu”. Oznacza to, że w praktyce konieczne jest zakończenie dotychczasowego związku małżeńskiego lub partnerskiego, zaś w przypadku niedochowania tego warunku po przeprowadzeniu chirurgicznej zmiany płci następuje *ex lege* ustanie dotychczasowego związku małżeńskiego lub związku partnerskiego³⁰⁵. Prowadzi to również do uruchomienia postępowania cywilnego w zakresie praw i obowiązków majątkowych oraz dalszej władzy rodzicielskiej nad wspólnym małoletnim dzieckiem³⁰⁶. W piśmiennictwie czeskim postuluje się jednak wprowadzenie możliwości przekształcenia małżeństwa w związek partnerski lub odwrotnie – związku partnerskiego w związek małżeński – w sytuacji

³⁰¹ B. Havelková, *The Legal Status* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 137. Por. § 22 (4-7) s.z.s.

³⁰² Por. art. 655 č.k.c.

³⁰³ Por. przepisy ustawy z 26 stycznia 2006, zákon o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů (zákon č. 115/2006 Sb.), źródło: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-115> (dostęp: 1.10.2021). Obecnie rozważane jest przededefiniowanie małżeństwa jako związku dwóch dorosłych osób. Por. szerzej Z. Králíčková, *The Civil Status of Trans Persons in the Czech Republic* [w:] I.C. Jaramillo, L. Carlson (red.), *Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law. Trans Rights and Wrongs. A Comparative Study of Legal Reform Concerning Trans Persons*, Cham 2021, s. 77–96.

³⁰⁴ B. Havelková, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 126; Z. Králíčková, *The Civil Status...*, s. 503.

³⁰⁵ Do takiej sytuacji dojdzie w przypadku dokonania zmiany płci za granicą. E. Dobrovolná, *Změna pohlaví* [w:] P. Lavický (red.), *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654)*, Praha 2014, s. 191; por. także uzasadnienie do czeskiego kodeksu cywilnego, źródło: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf> (dostęp: 10.10.2021 r.).

³⁰⁶ Szerzej R. Šínová, I. Zajíčková, *Změna pohlaví v kontextu civilně procesního práva* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017...*, s. 118 i n. Co do dalszych relacji majątkowych pomiędzy rozwiedzionymi małżonkami po zmianie płci przez jednego z nich por. J. Psutka, *K vlivu změny pohlaví na majetkové vztahy* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017...*, s. 78–87.

złożenia zgodnego oświadczenia obu małżonków lub partnerów o kontynuowaniu ww. związku pomimo chirurgicznej oraz metrykalnej zmiany płci³⁰⁷.

Jak już wcześniej podkreślono, uzyskanie zgody na medyczną zmianę płci jest uwarunkowane uprzednim rocznym funkcjonowaniem (w życiu społecznym) przez osobę transseksualną wedle płci, z którą osoba taka się identyfikuje. Pod nadzorem lekarza specjalisty osoba transseksualna przechodzi „test realnego życia”, co oznacza, że bez prawnej i medycznej zmiany płci osoba taka przyjmuje określoną rolę społeczną polegającą na zewnętrznym utożsamianiu się z nową (odmienną) płcią. W literaturze przedmiotu wskazuje się przy tym, że „test realnego życia” stanowi najtrudniejszy okres dla osoby transseksualnej, ponieważ zwykle właśnie w tym okresie osoba identyfikująca się z nową (odmienną) płcią jest najbardziej dyskryminowana i spotyka się z negatywnymi reakcjami polegającymi na niechęci oraz nienawiści³⁰⁸. Warto również wskazać, że na tym etapie nie jest wprawdzie jeszcze możliwa zmiana imienia i nazwiska wedle przyjętej płci, niemniej jednak zgodnie z § 72 (5) (a) m.j.p. dopuszczalne jest przyjęcie „neutralnego” imienia lub nazwiska³⁰⁹.

3. Metrykalna zmiana płci

Po dokonaniu chirurgicznej zmiany płci oraz sterylizacji możliwe jest przeprowadzenie metrykalnej zmiany płci³¹⁰. Zgodnie z treścią § 17a m.j.p. placówka medyczna w terminie 3 dni od przeprowadzenia medycznej zmiany płci informuje urząd stanu cywilnego celem wystawienia przez ten urząd nowego aktu urodzenia. Modyfikacji podlega również dotychczasowy numer ewidencyjny, stanowiący odpowiednik PESEL³¹¹, a ponadto możliwe jest dokonanie zmian w zakresie innych urzędowych dokumentów (jak np. paszport)³¹².

Zgodnie z treścią § 72 (5) (b) m.j.p. „na podstawie wniosku osoby fizycznej i potwierdzenia ze strony podmiotu leczniczego o przeprowadzonej zmianie płci, urząd stanu cywilnego dokonuje zmiany imienia i nazwiska (...) na inne imię i nazwisko odpowiadające zmienionej chirurgicznie płci”. W przypadku „gdy osoba fizyczna nie wystąpi o zmianę imienia i nazwiska

³⁰⁷ V. Pospíšil, *Podmínky změny...* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017...*, s. 76.

³⁰⁸ V. Pospíšil, *Podmínky změny...* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017...*, s. 72.

³⁰⁹ Por. także B. Havelková, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 138.

³¹⁰ Zgodnie z § 29 (1) č.k.c. „zmiana płci następuje w wyniku interwencji chirurgicznej z jednoczesnym wyłączeniem funkcji rozrodczych i przekształceniem narządów płciowych. Za datę zmiany płci uważa się datę określoną w zaświadczeniu wydanym przez podmiot świadczący opiekę zdrowotną”. Krytycznie co do konieczności zmiany płci oraz sterylizacji por. B. Havelková, *The Legal Status...* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status...*, s. 126. Na temat prawa do równego traktowania por. także K. Suda, *Transgender, rovné zacházení a veřejná ochránkyň práva* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017...* s. 106-117.

³¹¹ Przepis art. § 17 (2) (d) ustawy z 12.04.2000 r., zákon o evidenci obyvatel a rodných číslech a o změně některých zákonů (zákon o evidenci obyvatel) (Zákon č. 133/2000 Sb.), zdroj: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-133> (dostup: 1.10.2021).

³¹² Ustawa z 1.07.2021 r., Zákon o občanských průkazech, (zákon č. 269/2021 Sb.), zdroj: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2021-269> (dostup: 10.10.2021).

po chirurgicznej zmianie płci”, wówczas „urząd stanu cywilnego odmienia z urzędu nazwisko znajdujące się w akcie urodzenia osoby transseksualnej zgodnie z zasadami gramatyki czeskiej i w formie odpowiadającej nowej płci”. Urząd „nie wpisuje natomiast zmienionego imienia do aktu urodzenia samodzielnie, lecz zawiadamia o tym sąd”.

4. Skutki metrykalnej zmiany płci

Na gruncie czeskiego kodeksu cywilnego do cech określających osobę fizyczną można zaliczyć: imię i nazwisko (§77 č.k.c.), zdolność prawną (§ 15(1) č.k.c.), zdolność do czynności prawnych (§ 15(2) č.k.c.), miejsce zamieszkania lub pobytu (art. 80 č.k.c.), a także status rodzinny oraz płeć. Zgodnie z treścią § 29 (2) č.k.c. „zmiana płci nie wpływa na stan cywilny”, jak też „sytuację osobistą oraz majątkową osoby, która zmieniła płeć”, jednakże „małżeństwo lub zarejestrowany związek partnerski ulega rozwiązaniu”. Z kolei „w zakresie praw i obowiązków mężczyzny i kobiety względem ich wspólnego dziecka oraz w zakresie kwestii majątkowych odpowiednie zastosowanie znajdują przepisy określające sytuację byłych małżonków po rozwodzie”.

XV. Problematyka prawnej zmiany płci na Słowacji

1. Zagadnienia wprowadzające

Problematyka dotycząca zmiany płci nie została uregulowana na Słowacji w odrębnej ustawie. Do zagadnienia tego odnosi się jednak ustawa o imieniu i nazwisku z 1993 r. (zwana dalej z.o.m.p.)³¹³ oraz ustawa o rejestrach z 1994 r.³¹⁴ (zwana dalej z.o.m.) wraz z wydanym do niej rozporządzeniem³¹⁵.

2. Metrykalna zmiana płci

Brak odrębnej regulacji w zakresie procedury prowadzącej do metrykalnej zmiany płci sprawia, że wiele kwestii dotyczących tego zagadnienia podlega regułom wypracowanym przez praktykę. W konsekwencji to słowaccy lekarze decydują o możliwości metrykalnej zmiany płci, gdyż dla przeprowadzenia takiej zmiany konieczne jest uprzednie przedłożenie w urzędzie specjalistycznej opinii lekarskiej (§ 26 z.o.m.)³¹⁶. Powołując się na rozporządzenie Ministra Zdrowia z 1981 r.³¹⁷, placówki medyczne (tj. poradnie seksuologiczne) zwykle skłonne są wydawać tego typu opinie jedynie po stwierdzeniu chirurgicznego usunięcia narządów rodnych z równoczesnym przeprowadzeniem sterylizacji³¹⁸.

³¹³ Ustawa z 24.09.1993 r., zákon o mene a priezvisku (zákon č. 300/1993 Z. z.), źródło: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1993/300/> (dostęp: 1.10.2021).

³¹⁴ Ustawa z 27.05.1994 r., zákon o matrikách (zákon č. 154/1994 Z. z.), źródło: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1994/154/> (dostęp: 1.10.2021).

³¹⁵ Rozporządzenie z 20.10.1994 r., vyhláška, ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona Národnej rady Slovenskej republiky o matrikách (Vyhláška č. 302/1994 Z. z.), źródło: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1994-302> (dostęp: 26.03.2021). Co do zmiany płci por. także § 5 ust. 6, § 7 ust. 13 i § 11 ust. 11 ustawy z 8.11.2005 r., zákon o brannej povinnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon č. 570/2005 Z. z.), źródło: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-570> (dostęp: 1.10.2021).

³¹⁶ T. Borec, *Práva lesbič, gejev, bisexuálnych, transrodových a intersexuálnych ľudí Východiskový materiál do Celostátnej stratégie ochrany a podpory ľudských práv v Slovenskej republike*, s. 8, źródło: https://www.mzv.sk/documents/10182/184563/08_strategia_prava_LGBTI.pdf (dostęp: 1.10.2021).

³¹⁷ Liečebné zákroky u intersexuálov, transsexuálov, sexuálnych deviantov a postup pri vydávaní posudku pre zápis v matrike transsexuálnych osôb z roku 1981. Z. Magurova, *Trans ľudia – vybrané právne aspekty* [w:] Z. Kráľíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017...*, s. 32–33.

³¹⁸ T. Borec, *Práva lesbič, gejev...*, s. 8. Por. uwagi krytyczne Z. Magurova, H. Magurova, *Human rights of trans people in Slovakia* [w:] D. Bieńkowska, R. Kozłowski, M.J. Łuczak (red.), *Prawa człowieka wobec koncepcji human security*, Poznań 2019, s. 155–166.

Podkreślić należy, że jeszcze przed chirurgiczną zmianą płci, na wniosek osoby zainteresowanej, możliwe jest uzyskanie imienia i nazwiska o „neutralnym” brzmieniu. Konieczne jest jednak przedłożenie do słowackiego urzędu stanu cywilnego zaświadczenia wystawionego przez placówkę medyczną, która podjęła się procedury medycznej zmiany płci (§6 (6) z.o.m.p.).

Chirurgiczna zmiana płci, połączona ze sterylizacją oraz potwierdzona przez placówkę medyczną, pozwala na dokonanie metrykalnej zmiany płci. Taka zmiana polega m.in. na tym, że osoba transseksualna uzyskuje nowe imię i nazwisko [§ 7 (2) (f) z.o.m.p.], zaś sam fakt zmiany płci wraz z nowym imieniem i nazwiskiem rejestrowany jest w dotychczasowym rejestrze urodzeń [§25 (2) rozporządzenia do z.o.m.]. W rezultacie osoba taka może uzyskać nowy odpis aktu urodzenia³¹⁹, jak też nowy dokument tożsamości³²⁰.

Pomimo braku przepisu zakazującego zmianę płci w trakcie trwania małżeństwa, trzeba zaznaczyć, że w praktyce obowiązuje wymóg rozwiązania małżeństwa w przypadku chęci dokonania metrykalnej zmiany płci. Przepis art. 1 zd. 1 słowackiej ustawy o rodzinie³²¹, jak też przepis art. 41 (1) zd. 1 słowackiej ustawy zasadniczej³²² określa bowiem małżeństwo jako „związek mężczyzny i kobiety”. W rezultacie dopuszczalne są jedynie małżeństwa różnopłciowe przy równoczesnym zastrzeżeniu, że słowackie prawo nie przewiduje dla osób homoseksualnych zarejestrowanych związków partnerskich. Tym samym pozostawanie w związku małżeńskim przez osobę transseksualną uniemożliwia jej skuteczne przeprowadzenie metrykalnej zmiany płci.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Wskutek metrykalnej zmiany płci osoba uzyskuje wprawdzie nowy status potwierdzony w rejestrze urodzenia, akcie urodzenia, dokumencie tożsamości oraz słowackim numerze stanowiącym odpowiednik PESEL, niemniej jednak w pewnych przypadkach niejasne są konsekwencje prawne dokonania takiej zmiany. Tylko tytułem przykładu należy wskazać, że prawo nie przewiduje przypadku posiadania dzieci przez osoby transseksualne dokonujące metrykalnej zmiany płci, co w konsekwencji oznacza, że nie ma pewności, jaki wpływ odgrywa zmiana płci na dotychczasową władzę rodzicielską oraz kwestię prawnego pochodzenia dziecka.

³¹⁹ Przepis § 36 rozporządzenia do p.o.m.

³²⁰ Por. § 8 (2) (b) ustawy z 14.12.1995 r., zákon o rodnom čísle (zákon č. 301/1995 Z. z.), źródło: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-301> (dostęp: 1.10.2021).

³²¹ Ustawa z 19.01.2005 r., zákon o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon č. 36/2005 Z.z.), źródło: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-36> (dostęp: 1.10.2021).

³²² Ustawa z 1.09.1992 r., Ústava Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov (zákon č. 460/1992 Zb.) (dostęp: 1.10.2021).

XVI. Problematyka prawnej zmiany płci na Ukrainie

1. Zagadnienia wprowadzające

Problematyka dotycząca zmiany płci została uregulowana na Ukrainie w kilku aktach normatywnych. Do kwestii tej odnosi się bezpośrednio przepis art. 51 ustawy zatytułowanej *Podstawy ukraińskiego ustawodawstwa w sprawie opieki zdrowotnej* (zwana dalej o.z.u.p.o.z.)³²³. Istotne jest również zarządzenie Ministra Zdrowia z 5 października 2016 r. o ustaleniu wskazań medyczno-biologicznych i społeczno-psychologicznych do zmiany (korekty) płci oraz zatwierdzeniu podstawowej dokumentacji wraz z instrukcją jej wypełnienia³²⁴. Jego uzupełnieniem jest zaświadczenie o lekarskiej zmianie (korekcie) płci³²⁵. Należy także wspomnieć o zarządzeniu Ministra Zdrowia z 15 września 2016 r., określanym jako Protokół Dysforii Płciowej, który określa procedurę diagnozowania transseksualizmu wraz ze wskazaniem szczegółowych wytycznych dla lekarzy podejmujących się procedury medycznej zmiany płci³²⁶.

2. Metrykalna zmiana płci

Na podstawie treści Protokołu można przyjąć (w dużym uproszczeniu) następujące przesłanki konieczne dla dokonania metrykalnej zmiany płci³²⁷:

³²³ Ustawa z 19.11.1992 r. Основи законодавства України про охорону здоров'я (Dokument 2801-XII), źródło: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (dostęp: 1.10.2021).

³²⁴ Zarządzenie z 5.10.2016 r., Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення (Dokument 1041), źródło: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1589-16#Text> (dostęp: 1.10.2021). Zarządzenie to uchyliło dotychczasowe zarządzenie Ministra Zdrowia z 3.02.2012 r. (Dokument 60), źródło: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0241-11#Text> (dostęp: 1.10.2021).

³²⁵ Zob. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-16#n3> (dostęp: 1.10.2021).

³²⁶ Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги Гендерна дисфорія, źródło: https://dec.gov.ua/wp-content/uploads/images/dodatki/2016_121_PTSR/2016_121_YKPMO_PTSR.pdf (dostęp: 1.10.2021).

³²⁷ Por. także *Транс-перехід в Україні: (не)відповідність стандартам прав людини*, Insight Ukraine, 31.03.2019, <https://www.insight-ukraine.org/uk/news/article/54/trans-perehid-v-ukraini-nevidpovidnist-standartam-prav-liudyny> (dostęp: 1.10.2021); *Trans Legal Mapping Report. Recognition before the law*, Ilga World, 2019, https://ilga.org/downloads/ILGA_World_Trans_Legal_Mapping_Report_2019_EN.pdf (dostęp: 1.10.2021). Ogólne ramy prawne w zakresie wytycznych dla dokonania zmiany płci por. przepis art. 51 zd. 1 o.z.u.p.o.z.

- osiągnięcie przez wnioskodawcę 18. roku życia (strona 35 Protokołu)³²⁸;
- minimum dwuletnia obserwacja psychiatryczna w trybie ambulatoryjnym potwierdzona rozpoznaniem dysforii płciowej (strona 16 Protokołu)³²⁹;
- interwencja medyczna polegająca na podjęciu terapii hormonalnej i – fakultatywnie – chirurgiczna zmiana płci (strona 17 i 28 Protokołu)³³⁰;
- uzyskanie pozytywnej decyzji Medycznej Komisji Doradczej (dokument nr 066-3)³³¹. Decyzja ta nie jest uzależniona od rozwiązania dotychczasowego małżeństwa³³² ani też nie jest uzależniona od przeprowadzenia chirurgicznej zmiany płci (strona 18 Protokołu).

Odnosząc się do konieczności osiągnięcia 18 roku życia należy wskazać, że w zasadzie możliwość podjęcia leczenia jest już możliwa w przypadku dzieci poniżej 14 roku życia za zgodą obu rodziców dziecka, zaś w przypadku dzieci powyżej 14 roku życia za zgodą obu rodziców dziecka oraz samego dziecka (strona 17 Protokołu). Takie dzieci mogą otrzymać diagnozę dysforii płciowej określaną jako „zaburzenie tożsamości płciowej w dzieciństwie”, które następnie może zostać zastąpione nową diagnozą dysforii płciowej określaną jako „zaburzenie tożsamości płciowej u osoby dorosłej”³³³. Ponieważ jedynie ta druga diagnoza pozwala na metrykalną zmianę płci, dlatego też w praktyce tylko u osób dorosłych możliwa jest metrykalna zmiana płci.

Zgodnie z treścią art. 51 zd. 2 o.z.u.p.o.z. decyzja Medycznej Komisji Doradczej pozwala osobie transseksualnej na dokonanie odpowiednich zmian w zakresie jego dotychczasowego

³²⁸ Krytycznie T. Riżenko, H. Teremcowa, *Проблемні аспекти зміни статі крізь призму становлення міжнародних стандартів*, Збірник наукових праць ЛОГОС, *Die Wichtigsten Vektoren für die Entwicklung der Wissenschaft im Jahr 2020*, Band 2, Luksemburg 2020, s. 82–85.

³²⁹ W pewnych szczególnych przypadkach protokół przewiduje również inne terminy.

³³⁰ Protokół przewiduje w pewnych szczególnych przypadkach wyjątki pozwalające odstąpić od terapii hormonalnej (por. wytyczne w sytuacji przeciwwskazań zdrowotnych).

³³¹ Wspomniane zarządzenie z 5 października 2016 r. (dokument 1041).

³³² O. Белов, *Права людини: Зміни до статі*, „Український юрист” 2019, no. 11, <http://jurist.ua/?article/1907> (dostęp: 1.10.2021). W poprzednim stanie prawnym metrykalna zmiana płci była uzależniona od uprzedniego rozwiązania małżeństwa oraz od nieposiadania dzieci poniżej 18. roku życia przez osobę domagającą się zmiany płci. Ponadto konieczny był przynajmniej trzydziestodniowy pobyt w szpitalu psychiatrycznym oraz przeprowadzenie chirurgicznej interwencji medycznej polegającej na zmianie płci. N. Husakouskaya, *Problematizing the transgender phenomenon: sexual geopolitics and Europeanization in contemporary Ukraine*, Bergen 2019, s. 30; teźe, *Transgender, Transition, and Dilemma of Choice in Contemporary Ukraine* [w:] L. Attwood, E. Schimpfössl, M. Yusupova (red.), *Gender and Choice after Socialism*, Oslo 2018, s. 26 i n., źródło: <https://bora.uib.no/bora-xmliui/handle/1956/20602> (dostęp: 1.10.2021); zob. także *Транс-перехід в Україні: (не)відповідність стандартам прав людини*.

³³³ Por. strona 35 Protokołu.

stanu prawnego. Polega to m.in. na zmianie imienia i nazwiska³³⁴, uzyskaniu nowego aktu urodzenia³³⁵, jak również uzyskaniu nowego dowodu tożsamości³³⁶.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Prawo ukraińskie nie jest zbyt jasne w zakresie skutków prawnych wynikających z metrykalnej zmiany płci. Przyjmuje się, że pomimo zakazu małżeństw jedнопłciowych³³⁷ osoby transseksualne mogą pozostawać w dotychczasowych związkach małżeńskich po dokonaniu metrykalnej zmiany płci, co traktowane jest jako wyjątek od wskazanej powyżej reguły. Kwestia ta jest jednak wysoce dyskusyjna, ponieważ w praktyce zdarzają się przypadki, kiedy urzędy stanu cywilnego, dokonując stosownej zmiany w akcie urodzenia osoby transseksualnej, równocześnie odmawiają dokonania metrykalnej zmiany płci w dotychczasowym akcie małżeństwa³³⁸. Należy także wskazać, że metrykalna zmiana płci nie wpływa na dotychczasowy status ojca oraz matki wobec dziecka, a zatem nie dokonuje się zmian w istniejącym już akcie urodzenia dziecka. Niejasne jest natomiast, co byłoby w przypadku, kiedy do urodzenia dziecka doszłoby (po dokonaniu metrykalnej zmiany płci) wskutek medycznie wspomaganą prokreacji. Ten i wiele innych problemów prawnych pokazują, że obecny stan prawny na Ukrainie nadal nie jest do końca przejrzysty pomimo przyjęcia tak wielu aktów prawnych³³⁹.

³³⁴ Por. art. 295 ukraińskiego kodeksu cywilnego z 16.01.2003 r., Цивільний кодекс України (Dokument 435-IV), źródło: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (dostęp: 1.10.2021). Zob. także uwagi M. Бориславська, Нове бачення суб'єктів сімейних правовідносин, „Університетські наукові записки” 2020, nr 1 (73), s. 98-115.

³³⁵ Zob. art. 2.16.9 zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z 12.01.2011 r., Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання (Dokument 95/5) źródło: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0055-11> (dostęp: 1.10.2021). Taka zmiana następuje wraz z wydaniem nowego aktu urodzenia. Możliwa jest również całkowita zmiana imienia i nazwiska, lecz odbywa się to fakultatywnie w ramach odrębnej procedury.

³³⁶ *Транс-перехід в Україні: (не)відповідність стандартам прав...*

³³⁷ Por. art. 21 ust. 1 ukraińskiego kodeksu rodzinnego z 10.01.2002 r., Сімейний Кодекс України (Dokument 2947-III), źródło: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (dostęp: 1.10.2021 r.).

³³⁸ *Транс-перехід в Україні: (не)відповідність стандартам прав...*

³³⁹ Wątpliwości budzi również pytanie, jak należy rozwiązać sytuację, kiedy w wyniku metrykalnej zmiany płci dochodzi do obniżenia wieku emerytalnego osoby pozostającej już na emeryturze.

XVII. Problematyka prawnej zmiany płci na Węgrzech

1. Wyłączenie metrykalnej zmiany płci

W dniu 19 maja 2020 roku węgierski parlament większością dwóch trzecich głosów znowelizował³⁴⁰ dotychczasowe prawo o rejestracji stanu cywilnego³⁴¹. Celem nowelizacji było zastąpienie w aktach urodzenia dotychczasowej rubryki „płeć” na rubrykę „płeć urodzenia”³⁴².

2. Skutki wyłączenia metrykalnej zmiany płci

Dokonana przez węgierski parlament nowelizacja w praktyce oznacza, że nie jest już możliwa metrykalna zmiana płci. Należy przy tym wskazać, że przed datą wejścia w życie wspomnianej ustawy prawo dopuszczało możliwość ubiegania się o metrykalną zmianę płci na podstawie administracyjnej procedury określonej w dekreście ministerialnym³⁴³, a następnie na podstawie administracyjnej procedury określonej w dekreście rządowym³⁴⁴. Obecnie nie ma takiej możliwości nawet w sytuacji, jeżeli osoba transseksualna przeszła

³⁴⁰ Przepis art. 33 ustawy z 28.05.2020 r., egyes közigazgatási tárgyú törvények módosításáról, valamint ingyenes vagyonszállásról (2020. évi XXX. törvény), źródło: <https://uj.njt.hu/jogszabaly/2020-30-00-00.0> (dostęp: 1.10.2021).

³⁴¹ Ustawa z 8.01.2010 r., az anyakönyvi eljárásról (2010. évi I. törvény), źródło: <https://njt.hu/jogszabaly/2010-1-00-00.22> (dostęp: 1.10.2021). Tekst ustawy dostępny w języku angielskim: https://njt.hu/translation/J2010T0001P_20200529_FIN.pdf (dostęp: 1.10.2021).

³⁴² Zmianie uległy przepisy art. 3, 44 i 69/B(1) (be) ustawy o rejestrze stanu cywilnego.

³⁴³ Dekret z 19.05.2014 r., az anyakönyvezési feladatok ellátásának részletes szabályairól (32/2014), źródło: <https://njt.hu/jogszabaly/2014-32-20-2T> (dostęp: 1.10.2021). Dodać należy, że na początku lat 90. metrykalna zmiana płci nie była bezpośrednio regulowana przez prawo, lecz opierała się na praktyce, która wymagała m.in. nieodwracalnej chirurgicznej zmiany płci. Od 2004 roku (aż do przyjęcia ww. dekretu) utrzymała się praktyka metrykalnej zmiany płci poprzez współpracę organu rządowego odpowiedzialnego za zmianę imienia i nazwiska oraz ministerstwa odpowiedzialnego za służbę zdrowia. Wniosek wraz z opiniami lekarskimi trafiał najpierw do organu rządowego odpowiedzialnego za zmianę imienia i nazwiska, a następnie, po uzyskaniu pozytywnej opinii ministerstwa zdrowia, był przekazywany do urzędu stanu cywilnego celem dokonania zmiany. Warto podkreślić, że w tym czasie chirurgiczna zmiana płci nie była warunkiem koniecznym do przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci.

³⁴⁴ Dekret z 20.12.2017 r., az anyakönyvezési feladatok ellátásának részletes szabályairól (429/2017), źródło: <https://njt.hu/jogszabaly/2017-429-20-22.7> (dostęp: 1.10.2021), w wersji obecnej <https://njt.hu/jogszabaly/2017-429-20-22> (dostęp: 1.10.2021).

chirurgiczną zmianę płci³⁴⁵. W konsekwencji można stwierdzić, że węgierski prawodawca uwzględnia jedynie prawne występowanie płci genetycznej, która bez względu na zakres interwencji medycznej nigdy nie może ulec zmianie.

³⁴⁵ T. Dombos, E. Polgári, *Eső után köpönyeg – Rana magyarország ellen i ügye*, „Fundamentum” 2020, nr 4, s. 94 i n.

XVIII. Problematyka prawnej zmiany płci w Rumunii

1. Zagadnienia wstępne

Problematyka metrykalnej zmiany płci nie jest bezpośrednio uregulowana w obowiązujących przepisach prawnych, choć jej dokonanie jest możliwe na podstawie art. 100 rumuńskiego kodeksu cywilnego (zwanego dalej rom.k.c.)³⁴⁶ oraz art. 43 prawa o aktach stanu cywilnego (zwanego dalej p.l.a.s.c.)³⁴⁷.

2. Metrykalna zmiana płci

Zgodnie ze wspomnianym już wcześniej art. 100 rom.k.c. „dokonanie zmian” w rejestrze stanu cywilnego jest możliwe wyłącznie na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu. Z treści tego przepisu wywodzone jest również prawo do metrykalnej zmiany płci. Należy jednak zauważyć, że rumuńskie prawo jest szczególnie niejasne w zakresie przesłanek pozwalających wystąpić z powództwem o metrykalną zmianę płci. Brak szczegółowych regulacji prawnych sprawia, że w aktualnej praktyce orzeczniczej obserwuje się szereg niejasności i trudnych do wyjaśnienia rozbieżności.

Generalnie przyjmuje się, że osoba transseksualna może dokonać metrykalnej zmiany płci poprzez złożenie odpowiedniego pozwu do sądu, do którego dołączana jest opinia psychologa oraz endokrynologa³⁴⁸. Ponadto wymagane jest zwykle dokonanie istotnej interwencji medycznej polegającej na chirurgicznej zmianie płci³⁴⁹.

W przeciwieństwie do rumuńskiego kodeksu cywilnego obowiązujące w Rumunii prawo o aktach stanu cywilnego bezpośrednio odnosi się do problematyki metrykalnej zmiany płci.

³⁴⁶ Ustawa z 17.06.2009 r., Codul Civil (287/2009), źródło: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/109884> (dostęp: 1.10.2021).

³⁴⁷ Ustawa z 16.10.1996 r., lege cu privire la actele de stare civilă (119/1996), źródło: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/8624> (dostęp: 1.10.2021).

³⁴⁸ Źródło: *Persoane trans în România. Recunoaşterea juridică a identităţii de gen*, ACCEPT & ECP, luty 2014, <https://transinromania.ro/wp-content/uploads/2019/02/Recunoasterea-juridica-a-identitatii-de-gen-a-persoanelor-trans-in-Romania-page-by-page.pdf> (dostęp: 1.10.2021).

³⁴⁹ Źródło: *Trans Legal Mapping Report, Recognition before the law*, ILGA World, 2019 https://ilga.org/downloads/ILGA_World_Trans_Legal_Mapping_Report_2019_EN.pdf (dostęp: 1.04.2021).

Zgodnie bowiem z treścią art. 43 (i) p.l.a.s.c. w akcie urodzenia zawarte są wpisy dotyczące zmian stanu cywilnego określonej osoby po dokonaniu ostatecznej i nieodwracalnej zmiany płci na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu. W rezultacie metrykalna zmiana płci jest w Rumunii możliwa, choć złożona i sprawiająca liczne problemy z uwagi na brak precyzyjnie określonych standardów. Obowiązujące prawo przewiduje również (w dalszej kolejności) uzyskanie nowego numeru ewidencyjnego stanowiącego odpowiednik PESEL, jak też nowego dokumentu tożsamości (dowód osobisty oraz paszport)³⁵⁰.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Brak przejrzystych regulacji prawnych sprawia, że niejasne są w Rumunii skutki prawne wynikające z metrykalnej zmiany płci. Przede wszystkim nie wiadomo, czy możliwe jest dokonanie takiej zmiany przez osoby pozostające w związku małżeńskim wobec niedopuszczalności związków partnerskich i małżeństw jednopłciowych³⁵¹. W literaturze przedmiotu kwestia ta należy do szczególnie spornych³⁵². Wątpliwości budzi również kwestia rodzicielstwa w przypadku metrykalnej zmiany płci, choć wydaje się, że taka zmiana nie powinna wpływać na dotychczasowe prawa oraz obowiązki³⁵³.

³⁵⁰ Co do numeru ewidencyjnego zob. przepis art. 131 (1) rozporządzenia z 26 stycznia 2011, hotărâre pentru aprobarea Metodologiei cu privire la aplicarea unitară a dispozițiilor în materie de stare civilă (151/2011), źródło: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/126502> (dostęp: 1.10.2021). Co do nowego dokumentu tożsamości zob. przepis art. 19 ust. 1 (i) ustawy z 14 lipca 2005 r., ordonanta de urgenta privind evidenta, domiciliul, resedinta si actele de identitate ale cetatenilor Romani (719/2011), źródło: <http://www.monitoruljuridic.ro/act/ordonanta-de-urgenta-nr-97-din-14-iulie-2005-republicata-privind-evidenta-domiciliul-resedinta-si-actele-de-identitate-ale-cetatenilor-romani-emitent-132101.html> (dostęp: 1.10.2021). Co do paszportu zob. A.-R. Tănase, *Noul Cod civil. Persoana fizică. Despre familie. Comentarii și explicații*, Bukareszt 2012, s. 243. Zob. także art. 101 rumuńskiego kodeksu cywilnego.

³⁵¹ Zgodnie z art. 258 (4) rom.k.c. „do celów niniejszego kodeksu przez małżonków należy rozumieć mężczyznę i kobietę pozostających ze sobą w związku małżeńskim”. Z kolei zgodnie z art. 259 rom.k.c. „Małżeństwo to dobrowolny związek mężczyzny i kobiety zawarty zgodnie z prawem”.

³⁵² Por. A.-R. Tănase, *Noul Cod civil*, s. 12; C. Bârsan, *Convenția europeană a drepturilor omului, comentariu pe articole*, Bukareszt 2010, s. 910. Z informacji udzielonych z rumuńskich urzędów wynika, że rozwiązanie małżeństwa jest w praktyce wymagane.

³⁵³ Źródło: A.-R. Tănase, *Managementul defectuos al împărțirii dreptății*. Ep. 7. La schimbarea sexului, are dreptul judecătorul să dispună și schimbarea prenumelui sau se urmează ulterior procedura administrativă strict prevăzută de lege?, *juridice.ro*, 02.02.2015, | <https://www.juridice.ro/358887/managementul-defectuos-al-impartirii-dreptatii-ep-7-la-schimbarea-sexului-are-dreptul-judecatorul-sa-dispuna-si-schimbarea-prenumelui-sau-se-urmeaza-ulterior-procedura-administrativa-strict-prevaz.html> (dostęp: 1.10.2021). Najprawdopodobniej w praktyce rumuńskiej nie są znane przypadki rodzicielstwa osób transseksualnych po prawnej zmianie płci.

XIX. Problematyka prawnej zmiany płci na Litwie

1. Zagadnienia wstępne

Do problematyki prawnej zmiany płci odnosi się przepis art. 2.27 litewskiego kodeksu cywilnego (zwanego dalej lit.k.c.)³⁵⁴, przy czym przepis ten odsyła do odrębnej ustawy, której do dziś na Litwie nie uchwalono. W rezultacie konieczne jest stosowanie art. 2.18 pkt 8 lit.k.c. (który nie jest bezpośrednio związany z art. 2.27 lit.k.c.) oraz art. 3 pkt 5, 6 i 7 litewskiego kodeksu postępowania cywilnego (zwanego dalej lit.k.p.c.)³⁵⁵.

2. Prawna zmiana płci

Zgodnie z treścią wspomnianego art. 2.27 pkt 1 lit. k.c. „pełnoletnia osoba fizyczna, niepozostająca w związku małżeńskim, ma prawo do zmiany płci w przypadkach, w których jest to możliwe medycznie. Dla żądania prawnej zmiany płci wymagane jest zachowanie formy pisemnej”, przy czym wedle art. 2.27 pkt 2 lit. k.c. „warunki i tryb dokonania prawnej zmiany płci wyznacza odrębna ustawa”.

Oczywiście wobec braku przyjęcia przez litewski parlament odrębnej ustawy wskazane regulacje nie są bezpośrednio stosowane, natomiast do orzekania o prawnej zmianie płci musi wystarczać ogólna formuła zawarta w treści art. 2.18 pkt 8 lit. k.c.

Wskazany przepis stanowi, że państwowy rejestr aktów stanu cywilnego obejmuje m.in. narodziny, śmierć, małżeństwo, rozwód, przysposobienie czy też prawną zmianę płci. W rezultacie litewskie sądy wydające orzeczenia odnoszące się do sądowego uznania płci opierają się jedynie na lakonicznej regulacji prawnej bez jakichkolwiek szczegółowych kryteriów ustawowych. Sięgając przy tym do art. 3 pkt 5–8 lit. k.p.c. orzecznictwo może wypełnić istniejącą lukę prawną poprzez stosowanie analogii z ustawy (*analogia legis*) oraz analogii z prawa (*analogia iuris*). Co więcej, sądy, orzekając *ad hoc* w tego typu sprawach,

³⁵⁴ Litewski kodeks cywilny z 18.07.2000 r., Civilinio Kodekso Patvirtinimo (VIII-1864), źródło: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8A39C83848CB> (dostęp: 1.10.2021), tekst w języku angielskim; <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495?jfwid=-a3k5bk54p> (dostęp: 1.10.2021).

³⁵⁵ Litewski kodeks postępowania cywilnego z 28.02.2002 r., Civilinio Procesu Kodekso Patvirtinimo (IX-743), źródło: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.162435/asr> (dostęp: 20.04.2021).

w rzeczywistości opierają się na powszechnych kryteriach rozsądku, uczciwości i sprawiedliwości³⁵⁶. Dzięki temu w przypadkach stwierdzenia dysforii płciowej bądź też dokonania chirurgicznej zmiany płci za granicą (co stanowi powszechną praktykę)³⁵⁷ litewskie sądy mogą w zasadzie bez przeszkód rozstrzygnąć o prawnym uznaniu płci³⁵⁸. Podkreśla się przy tym, że w sytuacji przeprowadzenia medycznej zmiany płci sama luka w prawie nie tworzy podstawy prawnej dla sądu litewskiego do odmowy ochrony praw osoby transseksualnej, która chciałaby dokonać prawnej zmiany płci na gruncie litewskiego systemu prawnego. Skoro osoba transseksualna poddała się zabiegowi chirurgicznej zmiany płci za granicą, to brak możliwości uznania tego faktu w kraju uniemożliwiłby jej pełną integrację w życiu społecznym, zawodowym, prywatnym i rodzinnym.

W związku z nieprzejrzystością litewskiego prawa trudno w zasadzie określić przesłanki konieczne do uzyskania orzeczenia o prawnej zmianie płci. Z treści art. 2.27 lit.k.c. oraz praktyki stosowanej przez sądy powszechne można jedynie wywnioskować, że do przesłanek tych należy:

- osiągnięcie przez wnioskodawcę 18. roku życia³⁵⁹;
- niepozostawanie w związku małżeńskim³⁶⁰;
- wykazanie dysforii płciowej u osoby transseksualnej (stwierdzonej przez psychiatrę), jak też inne dowody wskazujące na konieczność prawnego uznania płci, z którą wnioskodawca się identyfikuje.

Wątpliwości wzbudza pytanie, czy dla uzyskania orzeczenia o prawnym uznaniu płci konieczne jest przeprowadzenie chirurgicznej zmiany płci. Jak się zdaje, litewski sąd rozstrzygający w sprawie prawnego uznania nowej tożsamości płciowej bierze pod uwagę wszelkie dowody medyczne, takie jak dowody potwierdzające odbycie terapii hormonalnej, wykazanie określonej tożsamości psychologicznej czy też przeprowadzenie częściowej interwencji medycznej albo, opcjonalnie, przeprowadzenie pełnej operacji chirurgicznej. Oznacza to, że dla uzyskania prawnej zmiany płci na Litwie nie musi być przeprowadzona chirurgiczna

³⁵⁶ Tak przepis art. 3 pkt 7 i 8 litewskiego kodeksu postępowania cywilnego.

³⁵⁷ S. Mañero, *The right to be accepted as you are: Towards legal gender recognition in Lithuania*, LGL, 5.06.2017, <https://www.lgl.lt/en/?p=17445> (dostęp: 1.10.2021); *Two Transgender Men Seek Legal Gender Recognition before Lithuanian Courts*, LGL, 3.01.2017, <https://www.lgl.lt/en/?p=15509> (dostęp: 1.10.2021). Na Litwie nie ma placówek medycznych przeprowadzających chirurgiczną zmianę płci.

³⁵⁸ Była E2YT-5326-987/2017, ETEISMAI, 2.05.2017, <https://eteismai.lt/byla/268886328303908/e2YT-5326-987/2017> (dostęp: 1.10.2021). Por. również Case of L. v. LITHUANIA, (Application no. 27527/03), European Court of Human Rights, Starsbourg, 11.09.2007, https://www.legislationline.org/download/id/6813/file/ECHR_Case%20of%20L.%20v.%20Lithuania_2008_en.pdf (dostęp: 20.04.2021 r.); "We Are People, Not Propaganda": Situation of LGBTI People in Lithuania, LGL, 11.06.2018, https://www.lgl.lt/en/files/ICCPR-Submission_LITHUANIA_LGL_ILGA_JUNE-11TH-2018.pdf (dostęp: 1.10.2021).

³⁵⁹ Warto zwrócić uwagę, że projekt ustawy dotyczącej zmiany płci na Litwie przewidywał również dodatkowe warunki do przeprowadzenia zmiany płci przez osobę pomiędzy 14. a 18. rokiem życia. Źródło: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/bc2a5010c0911e7af36e75coac79247> (dostęp: 1.10.2021).

³⁶⁰ Zgodnie z art. 3.12 lit.k.c. małżeństwo to związek mężczyzny i kobiety. Zabronione jest małżeństwo osób tej samej płci. Z informacji udzielonych przez litewski urząd stanu cywilnego wynika jednak, że dotychczas osoby żądające prawnej zmiany płci nie pozostawały w związkach małżeńskich.

zmiana płci, niemniej jednak w praktyce do rzadkości należą sytuacje, kiedy litewski sąd uznaje prawną zmianę płci co do osoby, która nie dokonała wcześniej wspomnianej chirurgicznej zmiany płci³⁶¹.

3. Skutki prawnej zmiany płci

Uzyskanie prawomocnego orzeczenia o prawnym uznaniu płci stanowi podstawę do zmiany imienia i nazwiska osoby transseksualnej, numeru stanowiącego odpowiednik PESEL, a także dowodu osobistego, paszportu oraz prawa jazdy³⁶². Należy przy tym wskazać, że prawo litewskie nie udziela jasnej odpowiedzi na pytanie, czy orzeczenie o prawnej zmianie płci może stanowić podstawę do uzyskania metrykalnej zmiany płci. Z jednej strony akt urodzenia odzwierciedla dane z chwili narodzin człowieka i dokonanie jakichkolwiek zmian w tym akcie jest wyraźnie limitowane przez litewskie prawo, m.in. jest możliwe w przypadkach zmian w zakresie ojcostwa oraz macierzyństwa, jak też w przypadkach przysposobienia małoletniego dziecka. Z drugiej jednak strony przepis art. 2.18 pkt 8 lit. k.c. wymienia wśród faktów podlegających rejestracji m.in. prawną zmianę płci, natomiast przepis art. 133 litewskiego prawa o aktach stanu cywilnego jednoznacznie wskazuje, że „osoba fizyczna uzyskuje nowy numer identyfikacyjny w przypadku dokonania metrykalnej korekty płci”.

³⁶¹ Źródło: *Trans Legal Mapping Report. Recognition before the law*, Ilga World, 2019, https://ilga.org/downloads/ILGA_World_Trans_Legal_Mapping_Report_2019_EN.pdf (dostęp: 21.04.2021); E. Tamulionytė A. Žilvinskas, *Situation of transgender persons in Lithuania: national review*, Wilno 2019, s. 19, źródło: <https://lygybe.lt/data/public/uploads/2019/07/nat.review.transgender.pdf> (dostęp: 1.10.2021).

³⁶² Zob. np. art. 6 pkt 6 ustawy z 23.12.2014 r., *asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymas* (XII-1519), źródło: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b21ef8e082b011e98a8298567570d639?jfwid=q8i88m1en> (dostęp: 1.10.2021).

XX. Problematyka prawnej zmiany płci w Rosji

1. Zagadnienia wstępne

Do problematyki metrykalnej zmiany płci odnosi się przepis art. 70 zd.3 rosyjskiej ustawy o aktach stanu cywilnego (zwanej dalej a.r.c.)³⁶³, przy czym do niedawna stosowanie tej regulacji prawnej nie było jasne w praktyce ze względu na brak przyjęcia szczegółowych przepisów wykonawczych. Należy jednak wskazać, że z dniem 22 stycznia 2018 roku zostało opublikowane Rozporządzenie Ministra Zdrowia Federacji Rosyjskiej, w którym zawarto szczegółowe przepisy dotyczące formalnej procedury odnoszącej się do metrykalnej zmiany płci³⁶⁴.

2. Metrykalna zmiana płci

Zgodnie ze wspomnianym już wcześniej art. 70 zd. 3 a.r.c. „dokonanie metrykalnej zmiany płci jest możliwe poprzez okazanie w urzędzie stanu cywilnego odpowiedniego zaświadczenia placówki medycznej w trybie ustalonym przez organ wykonawczy; zgodnie z polityką państwa i regulacjami prawnymi dotyczącymi zdrowia publicznego”. Problem w tym, że przez bardzo długi czas stosowanie tego przepisu nie było w zasadzie w pełni możliwe wobec braku szczegółowych przepisów wykonawczych (w tym m.in. wzoru formularza zaświadczenia lekarskiego). W rezultacie rosyjskie urzędy stanu cywilnego niejednokrotnie odmawiały rejestracji dokonania medycznej zmiany płci, co oczywiście było przyczyną kierowania licznych spraw na drogę sądową³⁶⁵. Ze względu na brak jasnych kryteriów metrykalna zmiana płci była więc podejmowana *ad hoc*, a osoby transseksualne zdane były na łaskę urzędników oraz nietransparentną ocenę sądów.

³⁶³ Ustawa z 15.11.1997 r., закон об актах гражданского состояния (№ 143-ФЗ), źródło: <https://www.legalacts.ru/doc/federalnyi-zakon-ot-15111997-n-143-fz-ob/> (dostęp: 1.10.2021).

³⁶⁴ Rozporządzenie Ministra Zdrowia Federacji Rosyjskiej z 23.10.2017 r., Об утверждении формы и порядка выдачи медицинской организацией документа об изменении пола (№ 49695), źródło: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201801220016?index=0&rangeSize=1> (dostęp: 1.10.2021).

³⁶⁵ V. Borisova, *Soudní spory o právech transgenderů v Rusku* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017..*, s. 12.

Obecnie część wskazanych powyżej trudności została zażegnana dzięki opublikowanemu w dniu 22 stycznia 2018 roku Rozporządzeniu Ministra Zdrowia o zatwierdzeniu formularza i procedury wydawania dokumentu zmiany płci przez organizację medyczną

Na podstawie tekstu zarządzenia można wyróżnić następujące warunki metrykalnej zmiany płci:

- uzyskanie pozytywnej diagnozy transseksualizmu; diagnoza jest wystawiana przez psychiatrę po przeprowadzeniu obserwacji, która może trwać od miesiąca do nawet dwóch lat (por. pkt 5 rozporządzenia z 2018 r.)³⁶⁶;
- uzyskanie certyfikatu od komisji eksperckiej składającej się z psychiatry, seksuologa oraz psychologa (por. pkt 3 rozporządzenia z 2018 r.); certyfikat ważny jest przez okres roku³⁶⁷.

W świetle obowiązującego obecnie w Rosji prawa nie jest jasne, czy zachodzi konieczność przeprowadzenia chirurgicznej korekty narządów płciowych dla dokonania metrykalnej zmiany płci. Jak się zdaje, komisja ekspercka wydająca certyfikat o prawnej zmianie płci bierze pod uwagę wszystkie dowody medyczne, takie jak terapia hormonalna, tożsamość psychologiczna, raporty personelu medycznego, częściowa interwencja medyczna bądź też opcjonalnie – pełna interwencja chirurgiczna. W rezultacie warunkiem prawnej zmiany płci nie musi być zawsze chirurgiczna zmiana płci, choć kwestia ta nie kształtuje się w praktyce jednoznacznie³⁶⁸.

Wydany przez komisję ekspercką certyfikat pozwala osobie transseksualnej wystąpić do urzędu stanu cywilnego o wydanie nowego paszportu oraz dokonanie zmian w rejestrze stanu cywilnego³⁶⁹. Należy przy tym wskazać, że pomimo ustalenia prawnej procedury odnoszącej się do metrykalnej zmiany płci nadal wiele kwestii wywołuje wątpliwości. Wśród nich wymienia się przede wszystkim brak przejrzystych przepisów określających skutki dokonania metrykalnej zmiany. Co więcej, obecnie rozważane jest w Rosji wprowadzenie całkowitego zakazu metrykalnej zmiany płci. Wprowadzenie takiego rozwiązania nie oznacza wyłączenia medycznych interwencji chirurgicznych u osoby transseksualnej, niemniej

³⁶⁶ Obecnie, według ICD-10, transseksualizm jest rozpoznawany jako zaburzenie identyfikacji seksualnej (F 64.0). Należy jednak podkreślić, że niedawno powołano grupę roboczą ds. wdrożenia na terytorium Federacji Rosyjskiej Międzynarodowej Statystycznej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-11. W konsekwencji wszystkie diagnozy dotyczące osób transpłciowych z klasy „Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania” zostaną przeniesione do klasy „Stany związane ze zdrowiem seksualnym”.

³⁶⁷ Zaświadczenie jest wydawane w terminie 30 dni od daty otrzymania pozytywnej diagnozy o transseksualizmie (pkt 8 rozporządzenia). W kontekście wszystkich obowiązujących regulacji nasuwa się wniosek, że zmiana płci jest możliwa wyłącznie po osiągnięciu 18. roku życia po uzyskaniu pełnej zdolności do czynności prawnych.

³⁶⁸ Warto też wskazać, że zgodnie z rozporządzeniem Ministerstwa Zdrowia i Rozwoju Społecznego Federacji Rosyjskiej transseksualizm nie jest wskazaniem do sterylizacji. Zob. rozporządzenie z 18.03.2009 r., Об утверждении перечня медицинских показаний для медицинской стерилизации (№ 121н), źródło: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_87045/ (dostęp: 1.10.2021).

³⁶⁹ Zob. pkt 1 rozporządzenia z 2018 r.

jednak sprawia, że uzyskanie nowych dokumentów tożsamości stanie się dla takich osób prawnie niemożliwe³⁷⁰.

3. Skutki metrykalnej zmiany płci

Pomimo wprowadzenia przepisów wykonawczych określających procedurę metrykalnej zmiany płci, nadal nie wiadomo, jakie wiążą się z tym skutki prawne. Do szczególnie wątpliwych należy kwestia możliwości późniejszego zawarcia lub ewentualnego trwania dotychczasowego małżeństwa. Praktyka przy tym podpowiada, że zazwyczaj metrykalna zmiana płci nie jest rejestrowana w urzędach stanu cywilnego w istniejących już aktach małżeństwa. A zatem osoba transseksualna zmienia płeć w dokumentach, lecz nadal posługuje się aktem małżeństwa, w którym widnieją dotychczasowe dane. Rodzi to, rzecz jasna, spore problemy praktyczne oraz prawne, ponieważ z jednej strony każdy odpis aktu małżeństwa powinien odzwierciedlać fakt zawarcia małżeństwa zgodnie ze stanem obowiązującym na chwilę jego zawarcia, z drugiej jednak strony w Rosji niedopuszczalne są małżeństwa jednopłciowe. W rezultacie prawo małżeńskie nie udziela jasnej odpowiedzi na sformułowane powyżej wątpliwości, choć w praktyce problem zdaje się być raczej marginalny, ponieważ komisja ekspercka zwykle wstrzymuje się z wydaniem certyfikatu aż do czasu rozwiązania dotychczasowego małżeństwa przez osobę transseksualną³⁷¹.

Zdecydowanie mniejsze wątpliwości wzbudza przypadek zawarcia małżeństwa z osobą o płci przeciwnej w stosunku do nowej płci uzyskanej wskutek przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci. Jak się zdaje, obecnie obowiązujące przepisy prawa rodzinnego traktują takie małżeństwo jako skutecznie zawarte i w pełni legalne³⁷².

Rosyjskie prawo rodzinne nie udziela jasnej odpowiedzi w przypadku metrykalnej zmiany płci przez rodzica małoletniego dziecka w zakresie jego dotychczasowego rodzicielstwa oraz przysługującej mu dotychczas władzy rodzicielskiej.

³⁷⁰ Źródło: N. Kondrashova, *Russia has a new draft law with major consequences for transgender people*, Meduza, 17.07.2020, <https://meduza.io/en/cards/russia-has-a-new-draft-law-with-major-consequences-for-transgender-people> (dostęp: 1.10.2021).

³⁷¹ Źródło: *Трансгендерные люди в правовом поле: ожидания, реальность и проблемы*, Legal Academy, 22.04.2020, <https://lacademy.ru/sphere/post/transgendernye-lyudi-v-pravovom-pole-ozhidaniya-realnost-i-problemy> (dostęp: 1.10.2021). Przepis art. 16 i 19 rosyjskiego kodeksu rodzinnego nie daje samodzielnej podstawy do rozwiązania małżeństwa jedynie z powodu samej zmiany płci. Zgodnie jednak z art. 22 kodeksu rodzinnego Federacji Rosyjskiej małżeństwo zostaje rozwiązane w sądzie, jeżeli sąd uzna, że dalsze wspólne życie małżonków i zachowanie rodziny jest niemożliwe. Kodeks rodzinny Federacji Rosyjskiej z 29.12.1995 r., Семейный кодекс Российской Федерации (№ 223-ФЗ), źródło: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/ (dostęp: 1.10.2021).

³⁷² Potwierdzeniem legalności takiego małżeństwa może być głośna medialnie w Rosji sprawa zawarcia związku małżeńskiego przez transpłciową kobietę (metrykalnie mężczyznę) z drugą kobietą (Irina Shumilova i Alyona Fursova).

W przypadku prawnego pochodzenia dziecka przyjmuje się, że rodzic zachowuje swój poprzedni status ojca albo matki wobec dziecka. Praktyka odnotowała tylko jeden przypadek w obwodzie leningradzkim, kiedy urząd stanu cywilnego wskutek prawomocnego orzeczenia sądowego zarejestrował dane matki dziecka w rubryce „ojciec dziecka” w akcie urodzenia tego dziecka³⁷³.

Odnosząc się do problematyki pieczy rodzicielskiej rodziców, którzy dokonali prawnej zmiany płci, należy wskazać, że niestety, sądy rodzinne decydują się zwykle ingerować w zakres władzy rodzicielskiej. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest dostrzeganie zagrożenia w rodzicielstwie osób transseksualnych poprzez „rozpowszechnianie” i „promowanie” niekorzystnych wzorców rodzicielskich³⁷⁴.

³⁷³ Źródło: *Трансгендерные люди в правовом поле: ожидания...*

³⁷⁴ Zob. ustawa z 29.12.2010 r., о защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию (№ 436-ФЗ), źródło: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_108808 (dostęp: 1.10.2021).

XXI. Wnioski *de lege ferenda*

W ujęciu statystycznym transseksualizm stanowi zjawisko niezwykle rzadkie³⁷⁵. Kategoria płci odgrywa jednak na tyle istotne znaczenie prawno-kulturowe, że w przypadku osoby cierpiącej z powodu dysforii płciowej zagadnienie transseksualizmu staje się szczególnie ważne w kontekście możliwych konsekwencji społecznych oraz prawnych. Przede wszystkim pojawia się wątpliwość, wedle jakich zasad osoba transseksualna powinna funkcjonować w przestrzeni publicznej i prywatnej. Wśród wielu prozaicznych przykładów można wskazać m.in. na problem korzystania przez osoby transseksualne z męskich (albo żeńskich) toalet, pryszniców, łaźni oraz szatni. Przechodząc z kolei do zagadnień o znacznie większej doniosłości praktycznej, można sformułować pytanie, wedle jakich kryteriów określać udział transseksualnych sportowców w męskich (albo żeńskich) zawodach sportowych, jeżeli predyspozycje związane z określoną płcią mogą przesądzać o sprawiedliwej (lub niesprawiedliwej) rywalizacji pomiędzy sportowcami.

Równie doniosłe jest zagadnienie transseksualizmu z punktu widzenia obowiązującego w Polsce prawa. Wobec braku regulacji ustawowej do dziś w doktrynie budzi zastrzeżenia m.in. kwestia podstawy prawnej, na której opiera się postępowanie (procesowe) o prawną zmianę płci, jak też kwestia podmiotowych i przedmiotowych przesłanek koniecznych do przeprowadzenia tego typu postępowania. Wątpliwa jest też kwestia określenia kręgu osób biernie legitymowanych w postępowaniu przed sądem oraz kwestia legalności dokonania (przez lekarza) chirurgicznej zmiany płci w przypadku, gdy osoba transseksualna nie dysponuje jeszcze prawomocnym wyrokiem. Nie mniej ważne jest pytanie o możliwość dalszego trwania małżeństwa oraz wpływu metrykalnej zmiany płci na dotychczasowe (oraz przyszłe) relacje transseksualnego rodzica wobec jego dziecka³⁷⁶.

Prezentowane zagadnienie wymaga szybkiej oraz przemyślanej interwencji ustawowej, ponieważ prawo musi adekwatnie odpowiadać na stawiane przed nim wyzwania, w szczególności w sprawach wzbudzających szereg skrajnie różnych i burzliwych emocji. W przypadku tak skomplikowanego problemu, jakim jest określenie prawnej kategorii płci, dalsze

³⁷⁵ A. Bodnar, *Wprowadzenie* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych...*, s. 13; M. Bieńkowska, *Transseksualizm w Polsce. Wymiar indywidualny i społeczny przekraczania binarnego systemu płci*, Białystok 2012, s. 39.

³⁷⁶ J. Haberko, A. Agaciak, *Współczesne wyzwania prawa...* [w:] M. Nazar (red.), *Prawo cywilne...*, s. 128.

utrzymanie próżni legislacyjnej prowadzić może do szerzenia się zjawiska dyskryminacji i nietolerancji oraz wielu upokorzeń, cierpień i nadużyć. Nadmienić również wypada, że obowiązujące obecnie prawo jest kompletnie nieprzygotowane na przypadki, kiedy określona osoba, dokonująca prawnej zmiany płci, pozostaje w bliskich relacjach rodzinno-prawnych z innymi ludźmi (np. funkcjonuje w związku małżeńskim lub posiada małoletnie dziecko). Efektem takiej prawodawczej ignorancji jest praktyka rozstrzygania spraw związanych z transseksualizmem w sposób całkowicie doraźny i niekompleksowy (wycinkowy), co z kolei powoduje brak jednolitych standardów w zakresie procedury oraz skutków prawnych transseksualizmu, jak też dalsze uwypuklanie się licznych niekonsekwencji i sprzeczności.

Konieczność wprowadzenia ustawy jest tym pilniejsza, że znaczna liczba państw na zachodzie i północy Europy przyjęła odpowiednie regulacje prawne odnoszące się do tego zagadnienia (m.in. Wielka Brytania, Hiszpania, Portugalia, Niemcy, Francja, Szwecja, Norwegia, Finlandia oraz Włochy). Nie znaczy to jednak wcale, że problematyka prawnej zmiany płci została uregulowana we wszystkich wymienionych państwach w sposób kompleksowy. Przykładowo, we włoskim systemie prawnym dopuszczono wprawdzie formalny tryb przeprowadzenia prawnej zmiany płci, lecz nie określono konsekwencji prawnych takiej zmiany w sposób przejrzysty oraz szczegółowy. Z kolei na Litwie wprowadzono do kodeksu cywilnego regulację bezpośrednio dotyczącą prawnej zmiany płci, lecz wobec braku przepisów wykonawczych procedura formalnej zmiany płci w dalszym ciągu opiera się na dotychczasowym dorobku piśmiennictwa i judykatury. Są też państwa, gdzie pomimo szerokiego uregulowania zagadnień kluczowych równocześnie zabrakło odpowiednich regulacji prawnych w zakresie sposobów ustalania przyszłego rodzicielstwa (jak np. Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Czechy). Wyjątkiem w tym zakresie jest ostatnio znowelizowane prawo szwedzkie. Nie dość, że przeprowadzono tam gruntowną reformę prawa rodzinnego, w ramach której określono reguły ustalania pochodzenia dziecka urodzonego lub spłodzonego przez transseksualnego rodzica po dokonaniu prawnej zmiany płci, to na dodatek jest to chyba jedyne państwo, gdzie relacji rodzicielskich nie określa się (jak w pozostałych systemach europejskich) na podstawie płci przypisanej rodzicowi po jego urodzeniu, lecz na podstawie jego aktualnej płci określonej w danym momencie przez prawo. W rezultacie w szwedzkim systemie prawnym matką dziecka może zostać osoba, która dziecko spłodziła, zaś „ojcem prawnym” dziecka może zostać osoba, która urodziła dziecko.

Refleksja, jaka się nasuwa po zaprezentowaniu obcych systemów prawa, sprowadza się do stwierdzenia, że zjawisko transseksualizmu nie może być uregulowane bez odwołania się do kontekstu prawnego, społecznego i kulturowego. Nie można bowiem bezrefleksyjnie przenosić obcych rozwiązań prawnych z jednego systemu prawnego na grunt innego porządku prawa. Znamienne jest również podkreślenie, że państwa członkowskie Unii Europejskiej posiadają autonomię w zakresie wewnętrznych regulacji materialnego prawa rodzinnego

i osobowego³⁷⁷. Oznacza to, że brak jest normatywnych wymogów co do konieczności wprowadzania do krajowych porządków prawnych małżeństw lub związków jedнопłciowych, macierzyństwa zastępczego oraz rodzicielstwa jedнопłciowego. Determinuje to oczywiście określony sposób regulacji w przypadku zjawiska dysforii płciowej. Należy bowiem zauważyć, że im bardziej liberalne są przepisy prawa rodzinnego w danym państwie, tym mniejsze znaczenie przypisuje się prawnej kategorii płci.

Tylko tytułem przykładu, obowiązująca na Słowacji praktyka uzależnia prawną zmianę płci od uprzedniego rozwiązania małżeństwa, ponieważ słowackie prawo rodzinne nie dopuszcza małżeństw ani związków partnerskich jedнопłciowych. Z kolei włoski prawodawca dopuszcza deklarację małżonków o przekształceniu ich dotychczasowego małżeństwa w zarejestrowany związek partnerski, ponieważ włoskie prawo rodzinne nie dopuszcza wprowadzenia małżeństw jedнопłciowych, lecz przewiduje dla osób o tej samej płci zarejestrowane związki partnerskie. Wreszcie niderlandzki prawodawca potraktował prawną zmianę płci zupełnie neutralnie w przypadku osób pozostających w związku małżeńskim lub partnerskim, co wynika z faktu, że we wskazanym systemie prawa oba typy związków są dopuszczalne dla par osób o tej samej lub odmiennej płci.

Analiza poszczególnych systemów prawnych skłania do konkluzji, że podjęcie trudu legislacyjnego w Polsce powinno prowadzić do kompleksowego uregulowania omawianej problematyki³⁷⁸. Nie wystarczy zatem samo dopuszczenie prawnej zmiany płci (jak np. na Litwie, gdzie zabrakło przepisów wykonawczych) czy też samo określenie procedury prawnej zmiany płci bez precyzyjnego określenia skutków takiej transformacji (jak np. stało się we Włoszech), lecz konieczne jest drobiazgowo uregulowanie wszelkich zagadnień związanych z formalną procedurą zmiany płci (jak np. uczyniono w ustawodawstwie brytyjskim, niderlandzkim, hiszpańskim bądź francuskim). Warto również odnotować, że optymalnym rozwiązaniem byłoby odrębne określenie kryteriów warunkujących medyczną oraz prawną procedurę zmianę płci, a następnie ustalenie wzajemnej relacji pomiędzy tymi procedurami (np. model czeski). Krytycznie natomiast należy ocenić te systemy prawne, gdzie w zasadzie wyłączono metrykalną zmianę płci (np. model węgierski) bądź też wprowadzono jedynie powierzchowne zabiegi legislacyjne bez jednoznacznego ustalenia kryteriów podmiotowych oraz przedmiotowych wymaganych przy dokonaniu prawnej zmiany płci (np. model litewski i bułgarski).

³⁷⁷ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, s. 185; J.M. Łukasiewicz [w:] J.M. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2021, s. 97.

³⁷⁸ W polskiej literaturze przedmiotu zgłaszano już potrzebę takiej regulacji. Por. M. Filar, *Prawne i społeczne...*, s. 76–77; K. Rozental, *O zmianie płci...*, s. 68–73; M. Szeroczyńska, A. Śledzińska-Simon, *Założenia zmian prawnych dotyczących osób transpłciowych w prawie polskim* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce...*, s. 183 i n. Warto wspomnieć o projekcie ustawy o uzgodnieniu płci (Sejm VII kadencji, druk sejmowy nr 1469). Por. także M. Boratyńska, *Ustawa o uzgodnieniu płci*, s. 53–83.

* * *

Niewątpliwie funkcjonujący w praktyce model formalnej zmiany płci wymaga zmiany. Obecny tryb procesowy wymusza niejako konieczność pozywania przez osoby transpłciowe swoich rodziców³⁷⁹, co z punktu widzenia interesów tych osób wydaje się niedopuszczalne³⁸⁰. Nie można bowiem zapominać, że osoby transpłciowe bardzo często pozostają w izolacji i nie utrzymują kontaktów z najbliższą rodziną, ponieważ boją się odrzucenia w przypadku ujawnienia swojej tożsamości płciowej bądź też zdają sobie sprawę, że manifestowana przez nich w rodzinie tożsamość płciowa jest zarzewiem bolesnych i upokarzających konfliktów³⁸¹. Wobec tego należałoby rozważyć wprowadzenie trybu administracyjnego (np. przy udziale specjalnej komisji eksperckiej) albo przyjęcie trybu nieprocesowego, który byłby stosowany w postępowaniu prowadzonym przed sądem.

Funkcjonowanie komisji eksperckiej, złożonej m.in. z lekarzy specjalistów w zakresie leczenia zaburzeń identyfikacji płciowej, znane jest w zagranicznych systemach prawnych (np. model brytyjski, rosyjski i czeski). Do zalet takiego rozwiązania należą w szczególności merytoryczne i zawodowe kompetencje osób rozstrzygających o prawnej i medycznej zmianie płci, szybsze rozpatrywanie spraw w przeciwieństwie do postępowania przed sądem, jak również odciążenie sądów powszechnych od zajmowania się tego typu sprawami³⁸². Warto przy tym zauważyć, że w przypadku systemów prawnych, które przewidują funkcjonowanie komisji eksperckich, orzeczenia tego typu komisji są z reguły wiążące, co oznacza, że stanowią one bezpośrednią podstawę do przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci, a zatem nie jest już konieczne prowadzenie kolejnego postępowania przed sądem.

Rozwiązaniem konkurencyjnym wobec powyższego może być orzekanie o prawnej zmianie płci przez sąd w ramach postępowania nieprocesowego (np. model niemiecki). Do zalet takiego rozwiązania należałaby możliwość rozpatrzenia szeregu okoliczności towarzyszących prawnej zmianie płci, m.in. możliwość stwierdzenia faktu niepozostawania przez osobę transseksualną w związku małżeńskim oraz możliwość stwierdzenia zgodności orzeczenia

³⁷⁹ Uchwała SN z 22.09.1995 r., III CZP 118/95, OSNC 1996/1, poz.7. Sąd Najwyższy w wyroku z 6.12.2013 r., I CSK 146/13, LEX nr 1415181, uznał, iż obok rodziców należy pozwać nierozwiedzonego z transseksualistą małżonka oraz jego dzieci. Odmienne wyrok SA w Łodzi z 15.12.2017 r., I ACa 531/17, LEX nr 2463463, wyrok SN z 10.01.2019 r., II CSK 371/18, OSNC 2019, nr 10, poz. 104.

³⁸⁰ Przy okazji być może warto rozważyć możliwość wydania nowego aktu urodzenia osobie, która przeszła proces metrykalnej zmiany płci. Skoro na mocy art. 67 ust 1 a.s.c. możliwe jest sporządzenie nowego aktu urodzenia dziecka, którego ojciec obalił domniemanie ojcostwa, to tym bardziej zasadne wydaje się sporządzenie nowego aktu urodzenia osoby, która zmieniła płeć. Zagadnienie jednak wymaga bardziej szczegółowej analizy przekraczającej ramy niniejszej pracy.

³⁸¹ Por. M. Boratyńska, *Ustawa o uzgodnieniu płci*, s. 60; J. Karakulski, J. Pyłko, *Wątpliwości konstytucyjne*, s. 76.

³⁸² Por. także uwagi SN zawarte w opinii do projektu ustawy o uzgodnieniu płci. Źródło: <https://docplayer.pl/8874811-Opinia-o-projekcie-ustawy-o-uzgodnieniu-plci.html> (dostęp: 21.06.2021). We wspomnianych uwagach SN wskazał, że zasadne może być powołanie takiej komisji przy równoczesnym zagwarantowaniu możliwości odwołania się od jej orzeczenia do sądu powszechnego.

o prawnej zmianie płci z dobrem małoletnich dzieci³⁸³. Zapatrywanie to uzasadnia również ogólna reguła wyrażona w treści art. 3 ustawy z 28.11.2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego³⁸⁴, zgodnie z którą „akty stanu cywilnego stanowią wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzonych; ich niezgodność z prawdą może być udowodniona jedynie w postępowaniu sądowym”³⁸⁵. Należy również zauważyć, że przyjęcie trybu nieprocesowego znacząco upraszczałoby procedurę z punktu widzenia osoby zainteresowanej, ponieważ w przeciwieństwie do postępowania procesowego nie wskazuje się tutaj strony pozwanej³⁸⁶. Nie oznacza to jednak wcale, że tryb nieprocesowy całkowicie wyeliminowałby udział rodziców wnioskodawcy w postępowaniu o prawną zmianę płci. Zwrócono bowiem uwagę, że w myśl art. 510 k.p.c. uczestnikiem postępowania jest każda osoba, której praw dotyczy wynik postępowania, co oznacza, że zainteresowanymi w okolicznościach konkretnej sprawy nadal mogliby pozostać rodzice wnioskodawcy. W związku z tym konieczne byłoby sformułowanie szczegółowych przepisów o postępowaniu nieprocesowym w przypadku postępowania o prawną zmianę płci. Równocześnie w celu zachowania odpowiednich gwarancji prywatności słuszny wydaje się postulat wprowadzenia wymogu, aby wspomniane wyżej postępowanie odbywało się przy drzwiach zamkniętych³⁸⁷, a ponadto należałoby wprowadzić obligatoryjny wymóg dopuszczenia dowodu z opinii biegłego w ramach postępowania dowodowego³⁸⁸.

Dokonanie jednoznacznego wyboru spośród wskazanych powyżej modeli z oczywistych względów przekracza ramy opracowania. Warto jedynie podkreślić, że model postępowania nieprocesowego (z pewnymi modyfikacjami) stanowił rozwiązanie w porzuconym projekcie ustawy z 10 września 2015 r., tj. projekcie ustawy o uzgodnieniu płci.

Możliwe są także rozwiązania pośrednie. Tylko tytułem przykładu należy wspomnieć o rządowej inicjatywie z 2014 r., której celem było opracowanie projektu ustawy regulującej

³⁸³ Tak np. J. Ostojka, *Sądowa zmiana...*, s. 279. Podobny postulat sformułował SN w uzasadnieniu do projektu ustawy o uzgodnieniu płci. Źródło: <https://docplayer.pl/8874811-Opinia-o-projekcie-ustawy-o-uzgodnieniu-płci.html> (dostęp: 21.06.2021). Por. także uwagi SN do projektu założeń projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry oraz niektórych innych ustaw. Źródło: <https://www.legislacja.gov.pl/docs/1/207482/207483/207486/dokument144205.pdf> (dostęp: 21.06.2021).

³⁸⁴ T.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 709 ze zm.

³⁸⁵ Por. J. Ostojka, *Sądowa zmiana...*, s. 275.

³⁸⁶ M. Boratyńska, *Ustawa o uzgodnieniu płci*, s. 61.

³⁸⁷ Por. uwagi SN do projektu założeń projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry oraz niektórych innych ustaw. Źródło: <https://www.legislacja.gov.pl/docs/1/207482/207483/207486/dokument144205.pdf> (dostęp: 21.06.2021). W przeciwnym wypadku może się okazać, że krąg osób uczestniczących w postępowaniu nieprocesowym będzie szerszy niż obecnie w sądowym modelu procesu o zmianę płci. Tak w uwagach SN do projektu ustawy o uzgodnieniu płci. Źródło: <https://docplayer.pl/8874811-Opinia-o-projekcie-ustawy-o-uzgodnieniu-płci.html> (dostęp: 21.06.2021). W uwagach tych SN również wskazał, że niewielka liczba spraw mogłaby uzasadniać wyznaczenie jednego lub kilku sądów właściwych do rozpoznawania wniosków o prawną zmianę płci (np. wybranych według kryterium siedzib wiodących ośrodków terapii transseksualizmu).

³⁸⁸ J. Ostojka, *Sądowa zmiana płci...*, s. 277.

problematykę prawnej zmiany płci. Zgodnie z przyjętymi założeniami w ramach projektowanej procedury wyróżniano cztery etapy prawnej zmiany płci, tj.³⁸⁹:

- zwrócenie się przez zainteresowanego do lekarza psychiatri prowadzącego terapię pacjenta o rozpoznanie utrwalonego poczucia tożsamości płciowej odmiennej od płci metrykalnej i zgromadzenie dokumentacji medycznej mającej potwierdzać to rozpoznanie;
- wniosek ww. psychiatri do specjalnej komisji eksperckiej o wydanie orzeczenia weryfikującego dokonaną diagnozę (orzeczenie komisji miało stanowić decyzję administracyjną z możliwością odwołania się do sądu administracyjnego w przypadku odmowy)³⁹⁰;
- możliwość przeprowadzenia chirurgicznego zabiegu adaptacyjnego (w założeniu projektu etap ten nie miał być obligatoryjny);
- wydanie orzeczenia o prawnej zmianie płci przez sąd powszechny w postępowaniu nieprocesowym. Ponieważ sąd miał orzekać na podstawie dokumentacji medycznej zgromadzonej przez lekarza prowadzącego, po uzyskaniu orzeczenia komisji „eksperskiej” oraz po obligatoryjnym wysłuchaniu wnioskodawcy, stąd też planowany projekt ustawy nie wprowadzał konieczności dopuszczenia dowodu z opinii biegłego.

Prezentowany projekt został poddany konsultacjom społecznym. Wśród najistotniejszych zastrzeżeń warto zwrócić uwagę na stanowisko Sądu Najwyższego, który podkreślił, że przed ewentualnym zaskarżeniem orzeczenia komisji eksperckiej do sądu administracyjnego, warto rozważyć kontrolę na wniosek osoby zainteresowanej przez komisję lekarską wyższego rzędu. Ponadto podkreślono, że prawna zmiana płci następowałaby w drodze postępowania nieprocesowego prowadzonego przez sąd powszechny, przy czym sąd, w ramach takiego postępowania, jedynie weryfikowałby spełnienie przesłanek formalnych w zakresie wieku, zdolności do czynności prawnych, niepozostawania w związku małżeńskim oraz uzyskania pozytywnego orzeczenia przez komisję lekarską. Zdaniem Sądu Najwyższego rolą sądu powszechnego nie byłoby w istocie rozstrzygnięcie sprawy, a jedynie zatwierdzenie orzeczenia komisji lekarskiej. W związku z tym podano w wątpliwość konieczność utrzymania takiego etapu. Być może weryfikację przesłanek formalnych powinien przeprowadzać prawnik występujący obligatoryjnie, obok lekarzy specjalistów, w projektowanej komisji lekarskiej³⁹¹.

³⁸⁹ Projekt założeń projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry oraz niektórych innych ustaw z 31.01.2014 r. Źródło: <https://www.legislacja.gov.pl/docs//1/207482/207483/207484/dokument104214.pdf> (dostęp: 21.06.2021). Por. także J. Ostojka, *Sądowa zmiana płci...*, s. 274.

³⁹⁰ Po sześciu miesiącach miała jednak istnieć możliwość ponownego złożenia wniosku do komisji.

³⁹¹ Uwagi SN zawarte w opinii do projektu założeń projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry oraz niektórych innych ustaw. Źródło: <https://www.legislacja.gov.pl/docs/1/207482/207483/207486/dokument144205.pdf> (dostęp: 21.06.2021).

Podobnie Helsińska Fundacja Praw Człowieka zgłosiła zastrzeżenia do oparcia procedury zmiany płci na dwóch postępowaniach, tj. postępowaniu przed komisją lekarską i przed sądem. Propozycja połączenia procedury administracyjnej (wydawanie decyzji przez komisję lekarską) i sądowej (poprzez wydanie orzeczenia przez sąd powszechny w postępowaniu nieprocesowym) nie gwarantowałyby skrócenia procesu zmiany płci, co przecież stanowić miało jeden z głównych celów projektu. Za bardziej zasadne zatem uznano, by wyposażyc komisję lekarską w kompetencję do wydawania ostatecznej decyzji administracyjnej, co z pewnością wpłynęłoby na skrócenie postępowania, odciążenie sądów oraz zmniejszenie kosztów postępowania³⁹².

Bez przesądzania o trafności projektowanych rozwiązań wydaje się, że wprowadzenie dwóch kolejno występujących po sobie trybów jest nieuzasadnione. Wśród analizowanych w raporcie państw wskazano bowiem systemy prawne, gdzie podstawą metrykalnej zmiany płci jest wyłącznie prawomocne orzeczenie sądu (np. model francuski, grecki oraz włoski). Są też państwa, w których metrykalna zmiana płci następuje poprzez bezpośrednie złożenie odpowiedniej dokumentacji do urzędu stanu cywilnego (np. model portugalski, hiszpański oraz duński). Wreszcie są i takie państwa, gdzie podstawą metrykalnej zmiany płci jest uzyskanie specjalnego orzeczenia wydanego przez profesjonalną komisję ekspercką (np. model brytyjski, ukraiński, rosyjski oraz czeski). Jak więc widać, w tych państwach, w których przewidziano funkcjonowanie specjalnych komisji eksperckich, orzeczenia takich komisji uznano za podstawę do przeprowadzenia metrykalnej zmiany płci bez konieczności wszczęcia kolejnego postępowania przed sądem.

Wskazana tendencja nie jest przypadkowa. Za przyjęciem wyłącznie jednego etapu – a więc etapu eksperckiego – przemawiają dwa, istotne skądinąd, względy praktyczne.

Po pierwsze, w przypadku projektowanego rozwiązania istnieje ryzyko, że osoba, która otrzymała orzeczenie komisji eksperckiej, aż do czasu uzyskania prawomocnego orzeczenia sądu będzie funkcjonować w całkowicie sprzecznych względem siebie rolach, tj. społecznej oraz prawnej. Oczywiście tego rodzaju dysonans jest charakterystyczny w przypadku osób transpłciowych, lecz występowanie dwóch etapów zmiany płci może pogłębiać opisywany stan rzeczy, zważywszy na fakt, że osoba oczekująca na orzeczenie sądowej zmiany płci może być już po zakończonym procesie medycznej tranzycji płciowej.

Po drugie, utrzymanie dodatkowego etapu sądowego po wprowadzeniu komisji eksperckiej, w rzeczywistości sprawi, że rolą sądu będzie wyłącznie badanie przesłanek formalnych oraz weryfikacja prawidłowości orzeczenia wydanego przez komisję ekspercką. Takie rozwiązanie wydłuży jedynie przebieg całego postępowania i jednocześnie narażać będzie

³⁹² Opinia Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka do projektu założeń projektu ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentystry oraz niektórych innych ustaw. Źródło: <https://www.legislacja.gov.pl/docs//1/207482/207483/207486/dokument144202.pdf> (dostęp: 21.06.2021).

wnioskodawcę na niepotrzebne trudności i przykrości. Tymczasem weryfikacja wymogów formalnych może być zapewniona – w bardzo prosty sposób – poprzez obecność prawnika w składzie orzekającej komisji eksperckiej.

Oczywiście wprowadzenie wyłącznie etapu medycznego może się wiązać z pewnymi trudnościami. Należy bowiem zdawać sobie sprawę, że ewentualne uzależnienie legalności chirurgicznej zmiany płci od pozytywnej opinii ekspertów – przy jednoczesnej rezygnacji z etapu sądowego – w rzeczywistości sprawi, że dokonanie prawnej zmiany płci zawsze będzie wyprzedzać chirurgiczną korektę narządów płciowych. Trzeba jednak podkreślić, że również w obecnym stanie prawnym dość częsta jest praktyka orzekania przez sądy o prawnej zmianie płci przed dokonaniem chirurgicznej operacji narządów płciowych. A zatem takie rozwiązanie nie zmieniałoby w zasadzie obecnej praktyki wypracowanej przez judykaturę. Można natomiast postulować, aby ewentualnie wprowadzona do polskiego systemu prawnego komisja ekspercka została wyposażona w możliwość wydawania (na wniosek zainteresowanego) specjalnego orzeczenia doraźnego, które jeszcze przed wydaniem ostatecznego orzeczenia eksperckiego pozwalałoby na legalne dokonanie chirurgicznej korekty płci.

Można też rozważyć, aby komisja ekspercka była zobowiązana skierować sprawę do sądu powszechnego w przypadku, gdy osoba transseksualna posiada małoletnie dzieci. Wówczas możliwe byłoby wprowadzenie alternatywnego trybu, w którym sąd wydawałby orzeczenie o prawnej zmianie płci.

Reasumując powyższe uwagi, konieczne jest zastąpienie obecnej procedury zmiany płci bądź to wyłącznie przez model sądowej zmiany płci w trybie nieprocesu, bądź też administracyjnej zmiany płci za pośrednictwem orzeczenia wydanego przez specjalną komisję ekspercką.

* * *

Analiza porównawcza zagranicznych systemów prawnych pozwala wyróżnić trzy zasadniczo różne modele dotyczące dalszego trwania małżeństwa po dokonaniu prawnej zmiany płci. W systemach prawnych o bardzo liberalnych regulacjach prawa rodzinnego (np. Niderlandy) prawna zmiana płci pozostaje neutralna wobec dotychczasowego związku małżeńskiego lub partnerskiego, co wynika z faktu, że w systemach tych oba typy związków są dopuszczalne dla par tej samej lub odmiennej płci. Na przeciwległym biegunie plasują się systemy prawne, gdzie jedyną usankcjonowaną prawnie formą związku pozostaje małżeństwo osób o odmiennej płci. W takich systemach prawnych (np. Słowacja) chęć dokonania prawnej zmiany płci wymaga uprzedniego rozwiązania małżeństwa przez osobę transseksualną. Z kolei w systemach prawnych, gdzie obok tradycyjnych małżeństw (zarezerwowanych dla osób o odmiennej płci) występują związki partnerskie (przewidziane dla osób o tej samej płci), bądź to wprowadza się wymóg uprzedniego rozwiązania małżeństwa lub związku

partnerskiego (np. Czechy), bądź też dopuszcza się możliwość przekształcenia dotychczasowego związku małżeńskiego w zarejestrowany związek partnerski (np. Włochy).

W polskim prawie rodzinnym obowiązuje tradycyjny model małżeństwa oparty na zasadzie różności płci małżonków. Zgodnie z treścią art. 1 § 1 k.r.o. „małżeństwo zostaje zawarte, gdy mężczyzna i kobieta jednocześnie obecni złożą przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego oświadczenia, że wstępują ze sobą w związek małżeński. Wskazana zasada ma również oparcie w treści art. 18 Konstytucji RP, zgodnie z którym małżeństwo określa się „jako związek mężczyzny i kobiety”. Oznacza to, że prawna zmiany płci przez jednego z małżonków w trakcie trwania małżeństwa rodzi uzasadnioną obawę naruszenia podstawowych zasad polskiego porządku prawnego. W związku z tym w przypadku przyjęcia regulacji odnoszących się do prawnej zmiany płci jednego z małżonków zasadna wydaje się teza o konieczności wprowadzenia obligatoryjnego wymogu polegającego na prawnym obowiązku uprzedniego rozwiązania małżeństwa. Tylko w ten sposób możliwe jest zagwarantowanie spójności legislacyjnej oraz zachowanie fundamentalnych wartości polskiego porządku prawnego.

Nie oznacza to jednak wcale, że wszelkie trudności zostaną w ten sposób przezwyciężone. Może się bowiem okazać, że transseksualizm jednego z małżonków nie będzie wpływał na rozkład pożycia małżeńskiego, co z kolei sprawi, że sąd prowadzący postępowanie rozwodowe nie będzie mógł orzec o rozwiązaniu małżeństwa, ponieważ pozytywną przesłanką rozwodu jest trwały i zupełny rozkład pożycia małżeńskiego. Inną ewentualnością mogłoby być wprowadzenie przepisu prawnego, zgodnie z którym prawna zmiana płci oznaczałaby jednocześnie rozwiązanie małżeństwa z mocy samego prawa (model czeski) albo unieważnienie małżeństwa (model brytyjski). Problem w tym, że ustanie małżeństwa *ex lege* bądź też jego unieważnienie mogłoby zostać odczytane jako naruszenie autonomii małżeńskiej w zakresie konstytucyjnej ochrony życia prywatnego oraz rodzinnego³⁹³. Podobny zarzut można byłoby sformułować w przypadku wprowadzenia do kodeksu rodzinnego dodatkowej przesłanki rozwodu polegającej na możliwości rozwiązania małżeństwa w sytuacji przedłożenia przed sądem pozytywnego orzeczenia komisji eksperckiej o zasadności medycznej zmiany płci³⁹⁴. W rezultacie optymalnym rozwiązaniem wydaje się wspomniany już wcześniej postulat uprzedniego rozwiązania małżeństwa poprzez rozwód na zasadach ogólnych,

³⁹³ Por. S. Jastrzebska, *Konsekwencje zmiany płci przez jednego z małżonków dla bytu małżeństwa w świetle orzecznictwa trybunałów europejskich*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2015, z. 3 (19), s. 23.

³⁹⁴ W literaturze zgłoszono także postulat wprowadzenia dodatkowej przesłanki małżeńskiej, polegającej na tym, że osoba, która dokonała prawnej zmiany płci, nie mogłaby zawrzeć małżeństwa. W. Stojanowska, *Seksuologia a prawo rodzinne* [w:] K. Imieliński (red.), *Seksuologia. Aspekty prawne*, Warszawa 1997, s. 144. Przyjmując jednak słuszność tezy, że osoba transseksualna po dokonaniu prawnej zmiany płci nabywa nową płeć metrykalną, wydaje się, że zawarcie małżeństwa wedle nowej płci powinno być możliwe. Ewentualnie rozważenia powinno wymagać ustalenie sposobu ochrony drugiego małżonka, który nie został poinformowany o fakcie dokonania w przeszłości prawnej zmiany płci. Optymalnym rozwiązaniem wydaje się w takiej sytuacji wprowadzenie dodatkowej przesłanki do unieważnienia małżeństwa w przypadku zatajenia prawnej zmiany płci (por. np. model brytyjski).

a więc poprzez wykazanie trwałego i zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego przez osobę żądającą prawnej zmiany płci. Należy jednak zdawać sobie sprawę, że takie ujęcie nie jest idealne, ponieważ w przypadku braku wpływu prawnej zmiany płci na dotychczasowe pożycie małżeńskie konieczność rozwiązania małżeństwa wymuszałaby „inscenizowanie” rozkładu pożycia małżeńskiego przez samych małżonków w ramach postępowania dowodowego w zakresie procesu o rozwód.

Na marginesie rozważań warto nadmienić, że prawdopodobieństwo wprowadzenia małżeństw jedнопłciowych wydaje się znikome ze względu na obowiązujące zasady polskiego porządku prawnego, jak też z uwagi na dominujące obecnie w Polsce względy światopoglądowe. Zasadne natomiast wydaje się stworzenie możliwości przekształcenia małżeństwa w związek partnerski jedнопłciowy z chwilą zakończenia prawnej procedury zmiany płci, o ile polski ustawodawca zdecydowałby się na wprowadzenie do polskiego porządku prawnego zarejestrowanych związków partnerskich. Takie rozwiązanie mogłoby występować w jednym z dwóch wariantów tj.:

- prawna zmiana płci powodowałaby przekształcenie *ex lege* związku małżeńskiego w zarejestrowany związek partnerski³⁹⁵
- bądź też taka zmiana byłaby możliwa, o ile drugi małżonek złożył oświadczenie o zamiarze kontynuowania pożycia małżeńskiego poprzez przekształcenie małżeństwa w zarejestrowany związek partnerski (np. model brytyjski oraz włoski).

* * *

Analiza porównawcza zagranicznych systemów prawnych pozwala wyróżnić dwa zasadniczo różne modele co do zakresu ingerencji medycznych koniecznych w celu przeprowadzenia prawnej zmiany płci. Zgodnie z pierwszym, liberalnym, prawna zmiana płci nie wymaga przeprowadzenia żadnych zabiegów adaptacyjnych, ponieważ procedura dokonania prawnej zmiany płci oparta jest na oświadczeniu wywodzonym z prawa wnioskodawcy do samostanowienia o własnej tożsamości i ekspresji płciowej (np. model norweski, duński oraz portugalski). Wedle drugiego, bardzo konserwatywnego modelu, prawna zmiana płci wymaga pełnej ingerencji – chirurgicznej zmiany płci połączonej z obligatoryjnym wymogiem sterylizacji (np. model fiński, czeski i słowacki). Pomiędzy tymi dwoma skrajnymi modelami plasują się modele pośrednie, w których prawna zmiana płci jest uzależniona od pewnych dodatkowych warunków, np. konieczne może być uzyskanie opinii stwierdzającej istnienie dysfornii płciowej, która zwykle poparta ma być dokonaniem pewnych zabiegów adaptacyjnych bez równoczesnego wymogu przejścia chirurgicznej zmiany płci (np. model brytyjski, włoski i hiszpański).

³⁹⁵ S. Jastrzemska, *Konsekwencje zmiany płci...*, s. 23.

W przypadku przyjęcia ustawy regulującej prawną problematykę zmiany płci należy odrzucić modele, w których prawną płć określa samodzielnie jednostka w ramach przyznanej jej autonomii do samookreślenia³⁹⁶. Polski system prawny przewiduje bowiem dychotomię płci, a zatem determinuje sytuację prawną jednostki od posiadanej płci, co z kolei oznacza, że zatarcie granic pomiędzy płciami może spowodować trudne do przewyciężenia trudności polegające na możliwości obchodzenia obowiązujących przepisów prawa, jak również może prowadzić do całkowitego ignorowania opisu rzeczywistości biologicznej. Ponadto w przypadku „określenia płci na życzenie” powstać mogą trudności w prowadzeniu rzetelnych danych statystycznych, które odzwierciedlałyby realną sytuację kobiet i mężczyzn w społeczeństwie. Następstwem tego może być faktyczna dyskryminacja kobiet, które utracą możliwość ochrony swoich praw w sytuacji, kiedy mężczyźni uzyskają nieograniczoną możliwość zmiany swojej tożsamości płciowej (np. w przypadku kariery sportowej oraz w bieżącym życiu politycznym lub społecznym). Dlatego też należy opowiedzieć się za takim rozwiązaniem, które z jednej strony umożliwi prawną zmianę płci przy poszanowaniu interesów osób transseksualnych, z drugiej jednak strony utrudni jednostkom swobodne określanie swojej przynależności płciowej w zależności od ich subiektywnych interesów prawnych lub społecznych.

W kontekście powyższych uwag zasadne wydaje się **podtrzymanie dotychczasowej linii orzeczniczej**, zgodnie z którą prawną zmianę płci jest możliwa wyłącznie po uprzednim wykazaniu trwałego poczucia przynależności do określonej płci społecznej bez równoczesnego wymogu chirurgicznej zmiany płci połączonej ze sterylizacją³⁹⁷. Podkreślić bowiem trzeba, że wymóg obligatoryjnej sterylizacji naruszałby autonomię praw pacjenta co do możliwości określenia granic w zakresie nienaruszalności swojej integralności cielesnej³⁹⁸, a poza tym zasadność wprowadzenia takiego wymogu byłaby dyskusyjna już przez sam tylko wzgląd na aspekt godnościowy każdej jednostki ludzkiej. O słuszności wskazanej tezy świadczyć może również fakt, że w 2018 roku szwedzki parlament uchwalił ustawę dotyczącą odszkodowań dla osób transseksualnych, które z powodu obowiązującego niegdyś prawa zostały poddane przymusowej sterylizacji celem dokonania prawnej zmiany płci³⁹⁹. Nasuwa się przy tym refleksja, że obowiązująca obecnie w Polsce praktyka jest trafna, co

³⁹⁶ Tak np. J. Ostojka, *Sądowa zmiana...*, s. 271.

³⁹⁷ Por. przywołane już wcześniej postanowienie SN z 22.03.1991 r., III CRN 28/91, LEX nr 9053519375. M. Adamczewska-Stachura, P. Pilch [w:] A. Bodnar (red.), *Postępowania w sprawach o ustalenie płci. Przewodnik dla sędziów i pełnomocników*, Warszawa 2020, s. 27; A. Śledzińska-Simon, *Prawna sytuacja osób* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych...*, s. 164–165. R. Grzejszczak, *Transpłciowość...* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych*, s. 22. Można również postulować, zgodnie z rozwiązaniami przyjętymi w zagranicznych systemach prawnych, aby o prawnej zmianie płci przesądzało przeświadczenie, że poczucie przynależności do danej płci będzie towarzyszyć wnioskodawcy aż do śmierci.

³⁹⁸ M. Boratyńska, *Ustawa o uzgodnieniu płci*, s. 59; J. Ostojka, *Sądowa zmiana...*, s. 270.

³⁹⁹ Taki wymóg był krzywdzący także dla osób, które ze względów zdrowotnych nie powinny przeprowadzać zabiegu pełnej chirurgicznej zmiany płci.

z kolei sprawia, że zasadne wydaje się jej utrzymanie w przypadku projektowania przyszłych przepisów prawnych.

* * *

W obecnym stanie prawnym nie budzi większych wątpliwości fakt, że prawna zmiana płci rodzica transseksualnego nie może mieć żadnego wpływu na jego dotychczasowe relacje rodzicielskie⁴⁰⁰. Jak już wcześniej podkreślono, wyrok uwzględniający powództwo o prawną zmianę płci wywołuje skutki *ex nunc*, tj. na przyszłość, w związku z czym nie prowadzi do zmian w zakresie pokrewieństwa oraz treści aktów urodzenia dzieci pochodzących od osoby transseksualnej⁴⁰¹. W przeciwnym razie mogłoby dojść do sytuacji, kiedy dziecko posiadałoby dwóch rodziców o tej samej płci, co w świetle polskiego porządku prawnego jest niedopuszczalne⁴⁰². Ponadto w polskiej doktrynie zgodnie się przyjmuje, że prawna zmiana płci nie wpływa *per se* na obowiązek alimentacyjny oraz prawo do kontaktów z dzieckiem, jak również nie wpływa na dotychczasowy zakres władzy rodzicielskiej⁴⁰³.

Zważywszy na fakt, że w zagranicznych systemach prawnych stosowane są bardzo podobne reguły, zasadne wydaje się utrzymanie w Polsce powyższych zasad w ramach projektowania przyszłych przepisów prawnych. Warto bowiem podkreślić, że w tych ustawodawstwach, gdzie uregulowano zagadnienie rodzicielstwa osoby transseksualnej wobec dziecka urodzonego przed dokonaniem prawnej zmiany płci, osoba transseksualna zachowuje swój dotychczasowy status (ojca albo matki) w akcie urodzenia dziecka wedle płci ujawnionej w chwili sporządzenia tego aktu (np. Wielka Brytania, Niemcy, Finlandia, Hiszpania, Portugalia, Dania, Niderlandy, Włochy)⁴⁰⁴. A zatem należy postulować takie rozwiązanie prawne, w którym dokonanie metrykalnej zmiany płci pozostawałoby neutralne względem dotychczasowych relacji rodzicielskich. Prezentowana teza jest utrwalona w polskim piśmiennictwie, obowiązuje w zagranicznych systemach prawnych, a ponadto w sposób odpowiedni służy zachowaniu gwarancji porządku publicznego. Nie można jednak tracić z pola widzenia

⁴⁰⁰ J. Ostojńska, *Sądowa zmiana płci...*, s. 238.

⁴⁰¹ T. Smyczyński, M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, s. 17; A. Wilk, *Zawarcie małżeństwa ...*, s. 65. Por. także M. Michalska, A. Wojcieszak, *Stwierdzenie transpłciowości...*, s. 217; M. Szeroczyńska, A. Ślezińska-Simon, *Założenia zmian...* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna...*, s. 208–209; wyrok SA w Łodzi z 15.12.2017 r., I ACa 531/17 (źródło: orzeczenia.lodz.sa.gov.pl). Podobne rozwiązanie przewidywał art. 8 projektu ustawy o uzgodnieniu płci.

⁴⁰² Obowiązujące w Polsce prawo nie zaciemnia tożsamości płciowej rodziców dziecka poprzez określania typu „rodzic 1”, „rodzic 2”. Por. szerzej J.M. Łukasiewicz, *Odpowiedzialność rodzicielska i pochodzenie prawne dziecka w kontekście rejestracji dziecka w Anglii oraz Walii*, „Metryka” 2021, nr 1, s. 7.

⁴⁰³ Niewykluczona jest oczywiście w tym zakresie ingerencja sądu. Szerzej J. Haberko, A. Agaciak, *Współczesne wyzwania...*, s. 138–139.

⁴⁰⁴ Zbyt daleko idący wydaje się postulat zakazania prawnej zmiany płci osobom, które posiadają już dzieci. Por. K. Osajda, *Cywilnoprawne aspekty...* [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski (red.), *Orientacja seksualna...*, s. 196. Podobnie w uzasadnieniu weta Prezydenta do ustawy o uzgodnieniu płci. Źródło: Prezydent RP, Druk nr 3978, 2.10.2015, <https://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/o/0B469110C09F2076C1257ED500363D54/%-24File/3978.pdf> (dostęp: 7.07.2021).

interesów dzieci osoby transseksualnej, dlatego też słuszny wydaje się wyrażony w doktrynie postulat, aby dokonanie prawnej zmiany płci było uwarunkowane koniecznością określenia przez sąd zgodności orzeczenia o prawnej zmianie płci z dobrem małoletniego dziecka osoby transseksualnej⁴⁰⁵.

* * *

Do jednych z bardziej kontrowersyjnych i trudnych zagadnień należy problematyka rodzicielstwa osób transseksualnych wobec dzieci urodzonych po dokonaniu prawnej zmiany płci. W europejskich systemach prawnych dominuje obecnie praktyka, że rodzicielstwo w takich przypadkach rozpatruje się na podstawie pierwotnej płci przypisanej rodzicowi po jego urodzeniu. Jedynie w Szwecji przyjęto odmienne rozwiązanie, ponieważ o statusie prawnym ojca, bądź też matki, decyduje wyłącznie aktualna płeć prawna rodzica przypisana mu w momencie urodzenia się dziecka⁴⁰⁶. W rezultacie w szwedzkim porządku prawnym ojcem dziecka może być metrykalny mężczyzna, jeżeli urodził dziecko dzięki zachowaniu żeńskich komórek rozrodczych, podczas gdy prawną matką dziecka może być metrykalna kobieta, jeżeli tylko spłodziła dziecko przy zachowaniu męskich komórek rozrodczych. Warto przy tym nadmienić, że rodzicielstwo osób transseksualnych (po dokonaniu prawnej zmiany płci) stanowiło na tyle trudny problem prawno-obyczajowy, że wiele państw europejskich decydowało się w przeszłości na „uporządkowanie” tego zagadnienia poprzez wprowadzanie przymusowej sterylizacji jako obligatoryjnego warunku prawnej zmiany płci.

Jak już wielokrotnie podkreślano, w polskiej judykaturze dominuje stanowisko, że prawna zmiana płci możliwa jest wyłącznie po uprzednim wykazaniu trwałego poczucia przynależności do określonej płci bez równoczesnego wymogu chirurgicznej zmiany płci połączonej ze sterylizacją. W rezultacie polska praktyka orzecznicza musiała niedawno zmierzyć się z sytuacją odnoszącą się do rodzicielstwa osoby transseksualnej, która uzyskała status rodzica po dokonaniu prawnej zmiany płci. Chodziło o znany medialnie przypadek, kiedy to metrykalny mężczyzna (posiadający gamety żeńskie) stał się ofiarą gwałtu, wskutek którego urodził następnie dziecko. Oczywiście tego typu przypadki nie powinny umykać uwadze polskiego prawodawcy, tym bardziej że zagadnienie jest niezwykle trudne prawnie, społecznie i etycznie. Tymczasem polskie prawo rodzinne jest kompletnie nieprzygotowane; brak jest bowiem regulacji pozwalających ustalić pochodzenie dziecka w przypadku spłodzenia dziecka przez metrykalną kobietę, jak też brak jest regulacji pozwalających ustalić pochodzenie dziecka w przypadku urodzenia dziecka przez metrykalnego mężczyznę. Z jednej strony wskazuje się na takie wartości jak prawo dziecka do posiadania aktu urodzenia zgodnie z prawdą

⁴⁰⁵ J. Ostojńska, *Sądowa zmiana...*, s. 279. Podobnie w uwagach SN do projektu ustawy o uzgodnieniu płci. Źródło: <https://docplayer.pl/8874811-Opinia-o-projekcie-ustawy-o-uzgodnieniu-plci.html> (dostęp: 21.06.2021).

⁴⁰⁶ Zob. także najnowsze orzeczenie francuskiego Sądu Apelacyjny w Tuluzie z 9.02.2022 r.

genetyczną oraz konieczność zachowania przepisów o rodzicielstwie różnopłciowym, z drugiej jednak strony wskazuje się na prawo dziecka do określenia jego rodzica zgodnie z przyjętą przez niego rolą społeczną oraz prawo rodzica transseksualnego do poszanowania jego aktualnej płci metrykalnej. Bez wprowadzenia konkretnych rozwiązań legislacyjnych trudno właściwie o idealne rozwiązanie, gdyż każde stanowisko wypracowane przez judykaturę oraz piśmiennictwo będzie w jakimś zakresie stało w opozycji do przedstawionych powyżej wartości, a przez to będzie w części niezgodne z obowiązującym stanem prawnym.

Oczywiście wprowadzenie modelu szwedzkiego jest niemożliwe ze względu na znaczące różnice między systemem prawa szwedzkiego (które przewiduje rodzicielstwo jedнопłciowe) a systemem prawa polskiego (które wyrasta z aksjologii tradycyjnej, dopuszczającej jedynie rodzicielstwo osób o odmiennej płci)⁴⁰⁷. A zatem wprowadzenie do polskiego porządku prawnego reguły, zgodnie z którą o statusie prawnym rodzica decydowałaby jego aktualna płeć prawna (przypisana mu w chwili urodzenia się dziecka), mogłoby stwarzać ryzyko posiadania przez dziecko dwóch rodziców o tej samej płci. Tylko tytułem przykładu można sobie wyobrazić przypadek, gdy o status ojca „rywalizowałoby” dwóch mężczyzn, tj. osoba o metrykalnej płci męskiej, która urodziła dziecko, oraz mężczyzna, który rzeczywiście spłodził dziecko. Sytuacje takie są – w świetle obowiązującego obecnie prawa – niedopuszczalne i stanowią zasadniczy powód nieadekwatności modelu szwedzkiego do polskich realiów prawnych⁴⁰⁸.

Ze względu na dominujący w Europie trend polegający na określaniu płci rodzica wedle pierwotnej płci metrykalnej oraz brak rodzicielstwa jedнопłciowego w polskim porządku prawnym wydaje się, że optymalnym rozwiązaniem w przypadku projektowania ustawy o prawnej zmianie płci powinno być określenie rodzicielstwa wedle płci rodzica określonej przy jego urodzeniu. Nie znaczy to jednak wcale, że przyjęty model byłby idealny. Należy bowiem zauważyć, że tego typu rozwiązanie sprawiłoby, że status transseksualnego rodzica byłby określany sprzecznie z nową płcią metrykalną, a więc rozwiązanie to nie respektowałoby w pełni dążeń rodzica do konsekwentnego uznania jego nowej płci. Poza tym dyskusyjna może wydawać się kwestia zgodności przyjętego modelu z fundamentalną zasadą dobra dziecka, które w konkretnym układzie rodzinnym może postrzegać swojego rodzica wedle nowej płci metrykalnej⁴⁰⁹. Wreszcie w praktyce mogą pojawić się sytuacje, kiedy przy dokonywaniu określonej czynności prawnej konieczne będzie precyzyjne określenie

⁴⁰⁷ Por. np. art. 61⁹, 61¹⁰ i n., 62 i n., 72 i n., 84 i n. k.r.o. Wydaje się, że w dalszej perspektywie polski ustawodawca będzie musiał zmierzyć się z trudnymi medycznie przypadkami rodzicielstwa osób o płci nieokreślonej.

⁴⁰⁸ Zgłoszony w literaturze postulat polegający na powrocie do poprzedniej płci z mocy prawa w przypadku urodzenia lub spłodzenia dziecka po dokonaniu prawnej zmiany płci wydaje się zbyt daleko idący. Por. J. Ostojka, *Sądowa zmiana...*, s. 243. Odmienne por. M. Boratyńska, *Glosa do postanowienia Sądu Apelacyjnego*, s. 146–147.

⁴⁰⁹ Szerzej M. Boratyńska, *Glosa do postanowienia Sądu Apelacyjnego*, s. 147; M. Szeroczyńska, *Między dobrem dziecka a literą prawa*, s. 194. Możliwa jest także sytuacja, w której określona osoba występuje niejako w dwóch rolach, tj. np. po dokonaniu metrykalnej zmiany płci na mężczyznę uznaje ojcostwo wobec jednego dziecka, a następnie staje się matką wobec dziecka, które urodziła. Por. wyrok SA we Wrocławiu z 7.03.2016 r. I ACa 1830/15.

relacji między transseksualnym rodzicem a jego dzieckiem. Tylko tytułem przykładu można wyobrazić sobie sytuację, kiedy transseksualny rodzic – darczyńca – nie mógłby być określony wedle aktualnej płci metrykalnej, ponieważ w stosunku do swojego obdarowanego dziecka nadal pozostawałby w dotychczasowej relacji rodzicielskiej⁴¹⁰. Oczywiście prezentowanym argumentom nie sposób odmówić racji. Należy jednak podkreślić, że przyjęcie modelu szwedzkiego jest niemożliwe z uwagi na założenia systemowe przyjęte w polskim porządku prawnym. Zasadę dobra dziecka należy bowiem rozpatrywać nie tyle w kontekście samej prawdy genetycznej czy też przyjętych ról społecznych, co raczej poprzez prawo dziecka do możliwości ustalenia swego pochodzenia od określonych rodziców. Tymczasem brak rodzicielstwa jednopłciowego w zasadzie sprawia, że nie można doprowadzać w żadnym względzie do sytuacji, w której dwie osoby o metrykalnie tej samej płci „rywalizowałyby” ze sobą o status rodzica wobec określonego dziecka⁴¹¹.

Rozstrzygnięcie ledwie zarysowanego powyżej problemu przekracza ramy niniejszego opracowania, niemniej jednak, mając na uwadze obowiązujący w Polsce aksjomat o wyłącznym rodzicielstwie różnopłciowym, *de lege ferenda* można wyszczególnić kilkanaście sytuacji faktycznych⁴¹².

- W przypadku metrykalnej kobiety (**będącej biologicznym mężczyzną**) niemożliwe jest z medycznego punktu widzenia zajście w ciążę oraz urodzenie dziecka. Przy zachowaniu zdolności do prokreacji osoba taka może jednak spłodzić dziecko. Dlatego też osoba taka powinna być uznana za ojca dziecka (wbrew płci metrykalnej), matką zaś dziecka byłaby kobieta, która dziecko urodziła (wedle ogólnej zasady *mater semper certa est*).
- W przypadku metrykalnego mężczyzny (**będącego biologiczną kobietą**) niemożliwe jest z medycznego punktu widzenia spłodzenie dziecka wobec braku męskich komórek rozrodczych. Przy zachowaniu zdolności do prokreacji osoba taka może jednak urodzić dziecko. Dlatego też osoba taka powinna być uznana za matkę dziecka (wbrew płci metrykalnej na podstawie ogólnej zasady *mater semper certa est*), natomiast ojcem dziecka powinien być mężczyzna, który rzeczywiście spłodził dziecko (na podstawie uznania ojcostwa lub sądowego ustalenia ojcostwa).

⁴¹⁰ Uwagi Krajowej Rady Notarialnej do projektu założeń projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, ustawy o zawodach lekarza i lekarza dentyisty oraz niektórych innych ustaw. Źródło: <https://www.legislacja.gov.pl/docs/1/207482/207483/207486/dokument144204.pdf> (dostęp: 21.06.2021).

⁴¹¹ Na marginesie warto odnotować, że *de lege lata* w polskim porządku prawnym już dziś można spotkać dokumenty wystawiane na podstawie aktu urodzenia, które nie operują rozróżnieniem „ojciec” oraz „matka”. Tytułem przykładu w polskim dowodzie osobistym znajduje się wyłącznie informacja „imiona rodziców”. Z kolei polski paszport w ogóle nie zawiera takich danych.

⁴¹² Wskazane sytuacje nie wyczerpują bogactwa stanów faktycznych. Przykładowo, ustawodawca powinien ustosunkować się do możliwości uznania ojcostwa w sytuacji osoby transseksualnej, która stała się metrykalnym mężczyzną, a chciałaby wraz z partnerką skorzystać z procedury wspomaganej prokreacji. Por. także A. Mazurczak, M. Mrowicki, M. Adamczewska-Stachura [w:] A. Bodnar (red.), *Sytuacja prawna osób nieheteroseksualnych i transpłciowych w Polsce Międzynarodowy standard ochrony praw człowieka osób LGBT i stan jego przestrzegania z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2019, s. 88.

- W przypadku istnienia małżeństwa mężczyzny z metrykalną kobietą (**będącą biologicznym mężczyzną**) problem rodzicielstwa nie istnieje, gdyż żadne z małżonków nie posiada zdolności do zajścia w ciążę i urodzenia dziecka (równocześnie polskie prawo nie dopuszcza stosowania surogacji).
- W przypadku istnienia małżeństwa kobiety z metrykalnym mężczyzną (**będącym biologiczną kobietą**) może dojść do urodzenia dziecka przez metrykalnego mężczyznę, który byłby ujawniony jako matka dziecka w akcie urodzenia tego dziecka. Równocześnie żona matki dziecka nie mogłaby uzyskać statusu rodzica tego dziecka, ponieważ polskie prawo rodzinne nie zna domniemania macierzyństwa na podstawie małżeństwa, jak też nie zna rodzicielstwa jednopłciowego (w tym tzw. macierzyństwa dzielonego).
- W przypadku istnienia małżeństwa **kobiety** z metrykalnym mężczyzną (**będącym biologiczną kobietą**) może dojść do urodzenia dziecka przez kobietę, co nasuwa pytanie o prawny status metrykalnego mężczyzny, który nie urodził dziecka. W takim przypadku możliwe są dwa warianty. Taki metrykalny mężczyzna (wedle aktualnej płci metrykalnej) zostałby uznany za ojca dziecka małżeńskiego na podstawie domniemania pochodzenia dziecka od męża matki⁴¹³. Drugi wariant może polegać na tym, że ustawodawca wyłączyłby domniemanie pochodzenia dziecka od męża matki w sytuacji, gdy mąż posiadałby status mężczyzny dzięki dokonaniu metrykalnej zmiany płci. Oba warianty wymagają rozważenia przekraczającego ramy niniejszej pracy.
- Przypadki istnienia małżeństwa kobiety z metrykalną kobietą oraz mężczyzny z metrykalnym mężczyzną nie mogą zaistnieć wobec braku małżeństw jednopłciowych w polskim porządku prawnym.

⁴¹³ Oczywiście w takiej sytuacji możliwe byłoby podważanie domniemania przez rzeczywistego ojca dziecka.

Wykorzystane źródła

Literatura polska

1. Adamczewska-Stachura M., Pilch P. [w:] A. Bodnar (red.), *Postępowania w sprawach o ustalenie płci. Przewodnik dla sędziów i pełnomocników*, Warszawa 2020.
2. Adamczyk M., *Zmiana płci w świetle aktualnego stanu prawnego*, „Przeгляд Sądowy” 2006, nr 11–12.
3. Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2019, Legalis el./2019.
4. Bielska-Brodziak A., Gawlik A., Brodziak S., *Oswajanie nieoswojonego, czyli o metodzie przypisywania płci prawnej w świetle wiedzy medycznej*, „Societas/Communitas” 2018, nr 1–2.
5. Bieńkowska M., *Transseksualizm w Polsce. Wymiar indywidualny i społeczny przekraczania binarnego systemu płci*, Białystok 2012.
6. Błaszczak Ł., *Charakter prawny powództwa o zmianę płci. Dylematy na gruncie prawa procesowego cywilnego*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2015, nr 9.
7. Bodnar A., *Wprowadzenie* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych. Rozwiązania modelowe a sytuacja w Polsce*, Warszawa 2010.
8. Boratyńska M., *Glosa do postanowienia Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 7 marca 2016 r., sygn. I ACa 1830/15*, „Prawo i Medycyna” 2016, nr 4.
9. Boratyńska M., *Ustawa o uzgodnieniu płci a przygody transseksualistów w próżni legislacyjnej*, „Prawo i Medycyna” 2015, nr 3.
10. Borec T., *Práva lesbi, gejev, bisexuálnych, transrodových a intersexuálnych ľudí Východiskový materiál do Celostátnej stratégie ochrany a podpory Ľudských práv v Slovenskej republike*, https://www.mzv.sk/documents/10182/184563/08_strategia_prava_LGBTI.pdf.
11. Borysiak W. [w:] M. Safjan, M. Bosek (red.), *Konstytucja RP, tom 1, Komentarz do art. 1–86*, Warszawa 2016, Legalis el./2016.
12. Complak K. [w:] M. Haczekowska (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2014, LEX el./2014.
13. Daniluk P., *Stan wyższej konieczności jako okoliczność wyłączająca bezprawność „chirurgicznej zmiany płci”*, PiP2008, nr 1.
14. Domański M. [w:] K. Osajda (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Legalis/el. 2020.
15. Domański M., *Rozdzielność płci nupturientów jako przesłanka istnienia małżeństwa (art. 1 k.r.o.)*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2013, nr 4, Wilk A., *Zawarcie małżeństwa przez osobę transseksualną* [w:] R. Sztymiler (red.), *Zawieranie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religiach i kulturach*, Olsztyn 2009.
16. Domański M., *Względne zakazy małżeństwa*, Warszawa 2013.
17. Dulko S., Imieliński K., *Glosa do wyroku SN z dnia 25 lutego 1978 r., III CZP 100/77, OSP 1983, nr 10, poz. 217*.
18. Dziura J., *Brytyjski Gender Recognition Act jako modelowa regulacja praw osób transseksualnych (część III)*, źródło: <http://www.prawaczlowieka.uw.edu.pl/index.php?dok=3e6bf6c89ba8a8b8b189f85975b0fab42bdc6d4a-d3>.

19. Dziura J.K., *Status osób transpłciowych w Wielkiej Brytanii. Gender Recognition Act i prawne konsekwencje jego wydania* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych. Rozwiązania modelowe a sytuacja w Polsce*, Warszawa 2010.
20. Filar M., *Prawne i społeczne aspekty transseksualizmu*, PiP 1987, nr 7.
21. Florczak-Wątor M. [w:] P. Tuleja (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2021, LEX el./2021.
22. Gajda J., *Metrykalna zmiana płci a zawarcie i istnienie małżeństwa* [w:] E.W. Pływaczewski, J. Bryk (red.), *Meandry prawa – teoria i praktyka. Księga jubileuszowa prof. zw. dra hab. Mieczysława Goettela*, Szczytno 2017.
23. Garlicki M., Zubik M. [w:] M. Garlicki, M. Zubik (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, tom II, Warszawa 2016, LEX el./2016.
24. Gawlik A., Bielska-Brodziak A., *Dzieci bez płci: jak polski prawodawca rozwiązuje problemy osób interseksualnych. Część pierwsza, „Prawo i Medycyna” 2016, nr 2.*
25. Gawlik A., Bielska-Brodziak A., Krawiec G., *Dzieci bez płci. Jak polski prawodawca rozwiązuje problemy osób interseksualnych. Część druga. Zasady przypisywania płci prawnej, „Prawo i Medycyna” 2016, nr 3.*
26. Gromadzki C., *Poczucie przynależności do danej płci jako kryterium przy zmianie oznaczenia płci w akcie urodzenia transseksualistów, „Przegląd Sądowy” 1997, nr 10.*
27. Grzejszczak R., *Transpłciowość w świetle badań*, [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Warszawa 2013.
28. Haak H., *Zawarcie małżeństwa. Komentarz*, Toruń 1999.
29. Haberko J., Agaciak A., *Współczesne wyzwania prawa rodzinnego w kontekście problemu zmiany płci* [w:] M. Nazar (red.), *Prawo cywilne – stanowienie, wykładnia i stosowanie*, Lublin 2015.
30. Holewińska-Łapińska E., *Sądowa zmiana płci. Analiza orzecznictwa z lat 1991–2008* [w:] K. Ślebzak (red.), *Studia i Analizy Sądu Najwyższego*, t. IV, Warszawa 2010.
31. Ignatowicz J., *Glosa do uchwały SN z 22.09.1995 r., III CZP 118/95, OSP 1996/4, poz. 78.*
32. Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
33. Jastrzemska S., *Konsekwencje zmiany płci przez jednego z małżonków dla bytu małżeństwa w świetle orzecznictwa trybunałów europejskich, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2015, z. 3 (19).*
34. Jędrejek G., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz aktualizowany*, LEX 2019.
35. Karakulski J., Pyłko J., *Wątpliwości konstytucyjne w zakresie sądowej procedury zmiany płci, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2017, nr 2.*
36. Kasprzyk P. [w:] P. Kasprzyk (red.), *Podręcznik urzędnika stanu cywilnego*, t. 2, Lublin 2019.
37. Kasprzyk P., *Opinia prawna w przedmiocie dokonania transkrypcji dokumentu stanu cywilnego ze wzmianką o rozwodzie przez kierownika usc lub jego zastępcę oraz regulacją art. 105 ust. 3 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego*, Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego, Opinie i Analizy 2017, nr 17.
38. Kłonkowska A.M., Bojarska K. (red.), *Psychospołeczne, prawne i medyczne aspekty transpłciowości*, Gdańsk 2014.
39. Knyziak I., *Sytuacja prawna potomstwa osoby transseksualnej, „Metryka” 2016, nr 1.*
40. Krawiec G., *Koncepcje płci człowieka a prawo administracyjne*, Warszawa 2015.
41. Kuśmirek O., Sztandera F., *Prawne aspekty zmiany płci – glosa do postanowienia Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 marca 2016 r., IACa 1830/15, „Medyczna Wokanda” 2017, nr 9.*
42. Leszczyński J., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego w składzie siedmiu sędziów Izby Cywilnej z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, „Palestra” 1992, nr 36 (3–4).*
43. Łukasiewicz J.M. [w:] J.M. Łukasiewicz, R. Łukasiewicz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2021.
44. Łukasiewicz J.M., *Odpowiedzialność rodzicielska i pochodzenie prawne dziecka w kontekście rejestracji dziecka w Anglii oraz Walii, „Metryka” 2021, nr 1.*
45. Mazurczak A., Mrowicki M., Adamczewska-Stachura M. [w:] A. Bodnar (red.), *Sytuacja prawna osób nieheteroseksualnych i transpłciowych w Polsce Międzynarodowy standard ochrony praw człowieka osób LGBT i stan jego przestrzegania z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2019.

46. Michalska M., A. Wojcieszak, *Stwierdzenie transpłciowości w przypadku osoby pozostającej w związku małżeńskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2017, nr 95.
47. Michałkiewicz-Kądziela M., *Prawo do tożsamości człowieka w prawie polskim i międzynarodowym*, Warszawa 2020.
48. Młot M., *Sytuacja prawa osób transseksualnych pozostających w związku małżeńskim*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 2.
49. Nesterowicz M., *Błąd co do osoby jako przyczyna unieważnienia małżeństwa (uwagi de lege ferenda)*, PiP 2009/4.
50. Osajda K., *Orzecznictwo ETPCz dotyczące transseksualizmu*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 5.
51. Osajda K., *Cywilnoprawne aspekty zmiany płci u transseksualistów* [w:] R. Wieruszewski, M. Wyrzykowski (red.), *Orientacja seksualna i tożsamość płciowa. Aspekty prawne i społeczne*, Warszawa 2009.
52. Osajda K., *Orzecznictwo ETS dotyczące transseksualizmu*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 9.
53. Osajda K., *Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczące transseksualizmu* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych. Rozwiązania modelowe a sytuacja w Polsce*, Warszawa 2010.
54. Osajda K., *Transseksualizm w świetle prawa i praktyki sądów polskich*, PS 2004, nr 5(XIV).
55. Ostojka J., *Sądowa zmiana płci (maszynopis rozprawy doktorskiej)*, Warszawa 2014.
56. Pietrzykowski K. [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2012.
57. Pisuliński J., *Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP 37/89, PiP 1991, nr 6.
58. Pogodzińska P., *Tożsamość płciowa w prawie międzynarodowym. Wybrane zagadnienia* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych. Rozwiązania modelowe a sytuacja w Polsce*, Warszawa 2010.
59. Pudło A., *Niedyskryminacja osób transseksualnych w świetle prawa europejskiego*, „Rocznik Administracji i Prawa” 2014, nr 2.
60. Radwański Z., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r.*, III CZP 37/89, OSP 1991, nr 2, poz. 35.
61. Rozental K., *O zmianie płci metrykalnej de lege ferenda*, PiP nr 10/1991.
62. Ruczkowski P., *Administracyjnoprawny tryb zmiany nazwiska w Niemczech (Öffentlich-rechtliche Namensänderung in Deutschland): wybrane zagadnienia proceduralne i materialnoprawne*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2018, nr XVI, 1(4).
63. Rusak-Romanowska P., *Skutki zmiany płci przez osoby transseksualne w prawie rodzinnym*, „Pedagogika Katolicka” 2016, nr 2.
64. Rusak-Romanowska P., *Sytuacja prawna osób dotkniętych transseksualizmem i interseksualizmem – wybrane zagadnienia prawne*, „Metryka” 2014, nr 1.
65. Safjan M., *Glosa do postanowienia SN z dnia 22 marca 1991 r.*, III CRN 28/91, „Przegląd Sądowy” 1993, nr 2.
66. Siewierski W., Sołtys E., Szewczuk G., Wiśniewska K. [w:] F.M. Furman (red.), *Transseksualizm z perspektywy zdrowotnej, społecznej i prawnej*, Warszawa 2020.
67. Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2013, LEX el./2013.
68. Smyczyński T., Andrzejewski M., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2020.
69. Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001.
70. Sośniak M., *Glosa do wyroku SN z dnia 25 lutego 1978 r.*, III CZP 100/77, OSP 1983, nr 10, poz. 217.
71. Stojanowska W., *Seksuologia a prawo rodzinne* [w:] K. Imieliński (red.), *Seksuologia. Aspekty prawne*, Warszawa 1997.
72. Strzebińczyk J.F., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2020.
73. Subkowski M., *Istnienie małżeństwa i jego ustanie a postępowanie w sprawie zmiany płci według aktualnego stanu prawnego oraz w świetle projektu ustawy o uzgadnianiu płci*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 2.

74. Szczęsny J.M., *Sytuacja prawna osób transseksualnych w Niemczech* [w:] A. Śledzińska-Simon (red.), *Prawa osób transseksualnych. Rozwiązania modelowe a sytuacja w Polsce*, Warszawa 2010.
75. Szeroczyńska M., *Między dobrem dziecka a literą prawa – ustalenie treści aktu urodzenia dziecka urodzonego przez trans-ojca. rozważania na tle postanowienia sądu apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 7 marca 2016 r., sygn. i ACa 1830/15*, „Ius Novum” 2017, nr 3.
76. Szeroczyńska M., *Przykładowe regulacje uzgodnienia płci metrykalnej osób transpłciowych w prawie obcym* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Warszawa 2013.
77. Szeroczyńska M., Śledzińska-Simon A., *Założenia zmian prawnych dotyczących osób transpłciowych w prawie polskim* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce – raport z badań i propozycje zmian*, Warszawa 2013.
78. Śledzińska-Simon A., *Prawna sytuacja osób transpłciowych w Polsce* [w:] W. Dynarski, K. Śmiszek (red.), *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce. Raport z badań i propozycje zmian*, Warszawa 2013.
79. Urbanowicz K., Bętkowska M., *Prawne aspekty zmiany płci – uwagi na gruncie prawa polskiego oraz wybranych krajów europejskich*, „Medyczna Wokanda” 2018, nr 10.
80. Warylewski J., *O duszy uwięzionej w obcym ciele. Dopuszczalność chirurgicznej zmiany płci w świetle prawa karnego*, „Gazeta Sądowa” 2000, nr 7–8.
81. Wenz W., *Prawna zdolność osoby transseksualnej do zawarcia małżeństwa w polskim systemie prawnym i porządku kanonicznym: quaestio disputanda*, „Prawo Kanoniczne” 2005, nr 48 (3–4).
82. Wilk A., *Zawarcie małżeństwa przez osobę transseksualną* [w:] R. Sztymlicer (red.), *Zawieranie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religiach i kulturach*, Olsztyn 2009.
83. Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2008.
84. Winiarz J., Gajda J., *Prawo rodzinne*, Warszawa 1997.
85. Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2020.
86. Wróbel J., *Transseksualizm z perspektywy eklezjalnej*, „Family Forum” 2016, nr 6.
87. Zieliński A., *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2000.
88. Zielonacki A., *Zmiana płci w świetle polskiego prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1988, nr 2.

Literatura zagraniczna

1. Arnesen L.A.S., *Lov om endring av juridisk kjønn – Lovkommentar*, Oslo 2020.
2. Arroyo I Amayuelas E., *Sexo, identidad de género y transexualidad* [w:] S. Navas Navarro (red.), *Matrimonio homosexual y adopción. Perspectiva nacional e internacional*, Madryt 2006.
3. Augstein M.S., *Zum Transsexuellengesetz*, „Das Standesamt” 1981, nr 1.
4. Avram M., Nicolescu C. [w:] *Regimuri matrimoniale*, Bukareszt 2010.
5. Bârsan C., *Convenția europeană a drepturilor omului, comentariu pe articole*, Bukareszt 2010.
6. Beaubatie E., *Transfuges de sexe. Passer les frontières du genre*, Paryż 2021.
7. Bernard-Xémard C., *La loi du 18 novembre 2016: un grand pas pour les personnes transgenres?*, „Dr famille” 2017, nr 1.
8. Borisova V., *Soudní spory o právech transgenderů v Rusku* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017 – Days of Law 2017, Část VI, Translidé nejen v rodinném právu*, Brno 2018.
9. Brusorio-Aillaud M., *Transsexualisme: comment désigner un père biologique, juridiquement femme, sur l'acte de naissance de son enfant?*, źródło: <https://www.actu-juridique.fr/civil/personnes-famille/transsexualisme-comment-designer-un-pere-biologique-juridiquement-femme-sur-lacte-de-naissance-de-son-enfant/>.

10. Catto M.-X., *Changer de sexe à l'état civil depuis la loi du 18 novembre 2016 de modernisation de la justice du XXIe siècle*, Cahiers Droit, "Sciences & Technologies 2019", nr 9.
11. Coal J., *Guide to UK Legal Gender Recognition. How to Get a Gender Recognition Certificate under The Gender Recognition Act 2004*, Nottingham 2015.
12. Cubeddu Wiedemann M.G., *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in Italy* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015.
13. Díaz Fraile J.M., *Identidad sexual y Registro Civil. Exégesis de la ley 3/2007, de 15 de marzo reguladora de la rectificación registral de la mención relativa al sexo de las personas* [w:] M.T. Areces Piñol (red.), *Estudios jurídicos sobre persona y familia*, Grenada 2009.
14. Dobrovolná E., *Změna pohlaví* [w:] P. Lavický (red.), *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654)*, Praha 2014.
15. Dolgin J., *psychiatry in the courtroom: relying on the American Psychiatric Association's Manuals to resolve disputes about personal status*, "Indiana Law Review" 2020, nr 3.
16. Dombos T., Polgári E., *Eső után köpönyeg – Rana Magyarország ellen i ügye*, Fundamentum, 2020, nr 4.
17. Dutta A., *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in Germany* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015.
18. Enryd J., *Föräldraskap för transpersoner*, Lund 2019.
19. Evaggelia K., *The Greek Legislation on Transgender People's Rights and the Educational Processes of the Youth's Socializing towards Gender-related Identity Choices*, Asian Journal of Language, "Literature and Culture Studies" 2020, nr 2(4).
20. Evertsson M., Jaspers E., Moberg Y., *Parentalization of Same-Sex Couples: Family Formation and Leave Rights in Five Northern European Countries* [w:] R. Nieuwenhuis, W. Van Lancker (red.), *The Palgrave Handbook of Family Policy*, Cham 2020.
21. Fairbairn C., Gheera M., Pyper D., *Gender recognition reform: consultation and outcome*, Briefing Paper 2020, No 09079, 10 December 2020.
22. Ferrer Riba J., Lamarca Marquès A., *The Legal Status of Transgender and Transsexual Persons in Spain* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015.
23. Ferrer Riba J., *Befähigung transsexueller Minderjähriger zur Änderung des Geschlechtseintrages im spanischen Personenstandsregister*, FamRZ 2020, nr 18.
24. Filar M., *Glosa do uchwały SN z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, PiP 1990, nr 10.*
25. Frantzen T., *Forslag til ny lov om endring av kjønn – kommentar til lederartikkelen i FAB nr. 4 2015*, Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål 2016 nr. 1.
26. Frieder A.B., *Trans Parenthood in an Era of Assisted Reproductive Technology: Approaches to Defining Motherhood*, "Harvard Human Rights Journal" 2021, nr 34.
27. Garland J., *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in Sweden* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015.
28. Garosi E., *Under Construction: Becoming Trans in Italy*, "E-Pisteme" 2009, nr 2.
29. Giesen D., *Arzthaftungsrecht. Die zivilrechtliche Verantwortlichkeit des Arztes im rechtsvergleichender Sicht*, Bielefeld 1981.
30. Gilmore S., Glennon L., *Family Law*, Oxford 2014.
31. Gilmore S., *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in England and Wales* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015.
32. Gommers C., Jansen S., *Transseksualiteit in Nederland* [w:] G. T'Sjoen, M. Van Trotsenburg, L. Gijs (red.), *Transgenderzorg*, Leuven 2013.
33. Green S., *Does the legal definition of a 'mother' suit modern society?*, źródło: https://www.familylaw.co.uk/news_and_comment/does-the-legal-definition-of-a-%27mother%-27-suit-modern-society.

34. Grünberger M., *Die Reform des Transsexuellengesetzes: Großer Wurf oder kleine Schritte?* [w:] D. Groß, Ch. Neuschaefer-Rube, J. Steinmetzer (red.), *Transsexualität und Intersexualität. Medizinische, ethische, soziale und juristische Aspekte*, Berlin 2008.
35. Gunnarsson Payne J., Erbenius T., *Conceptions of transgender parenthood in fertility care and family planning in Sweden: from reproductive rights to concrete practices*, "Anthropology & Medicine" 2018, nr 3.
36. Halvorsen M., *Om lov om endring av juridisk kjønn*, "Lov og Rett" 2018, nr 08.
37. Havelková B., *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in The Czech Republic* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015.
38. Husakouskaya N., *Problematizing the transgender phenomenon: sexual geopolitics and Europeanization in contemporary Ukraine*, Bergen 2019.
39. Husakouskaya N., *Transgender, Transition, and Dilemma of Choice in Contemporary Ukraine* [w:] L. Attwood, E. Schimpfössl, M. Yusupova (red.), *Gender and Choice after Socialism*, Oslo 2018.
40. Kasapidou R., *Έμφυλη κατηγοριοποίηση, δικαστική ερμηνεία και επαναπροσδιορισμός φύλου στο ελληνικό νομικό πλαίσιο*, Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics 2017, nr 1.
41. Králíčková Z., *The Civil Status of Trans Persons in the Czech Republic* [w:] I.C. Jaramillo, L. Carlson (red.), *Ius Comparatum - Global Studies in Comparative Law. Trans Rights and Wrongs. A Comparative Study of Legal Reform Concerning Trans Persons*, Cham 2021.
42. Králíčková Z., *The Civil Status of Transsexual and Transgender People in The Czech Republic*, "The Lawyer Quarterly" 2018, nr 4.
43. Magurowa Z., Magurowa H., *Human rights of trans people in Slovakia* [w:] D. Bieńkowska, R. Kozłowski, M.J. Łuczak (red.), *Prawa człowieka wobec koncepcji human security*, Poznań 2019.
44. Magurowa Z., *Trans ľudia - vybrané právne aspekty* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017 - Days of Law 2017, Část VI, Translidé nejen v rodinném právu*, Brno 2018.
45. Malmquist A., Nieminen K., *Negotiating who gives birth and the influence of fear of child-birth: Lesbians, bisexual women, and transgender people in parenting relationships*, "Women and Birth" 2021, nr 34.
46. Maxwell N.G., *Opening Civil Marriage to Same-Gender Couples: A Netherlands-United States Comparison*, "Arizona Journal of International and Comparative Law" 2001, nr 18.
47. Meningaud J.P., Descamps M.A., Herve C., *Sex Reassignment Surgery in France: Analysis of The Legal Framework and Current Procedures and Its Consequences for Transsexuals*, "Medicine and Law" 2000, nr 19 (4).
48. Mesnil M., *La démedicalisation du changement de sexe à l'état civil: une conception renouvelée du sexe et du genre*, "Journal de droit de la santé et de l'assurance maladie" 2017, nr 16.
49. Pintens W., *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons in Belgium and the Netherlands* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015.
50. Pospíšil V., *Podmínky změny pohlaví dle občanského zákoníku a veřejnoprávní úprava z pohledu práva na rovné zacházení* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017 - Days of Law 2017, Část VI, Translidé nejen v rodinném právu*, Brno 2018.
51. Psutka J., *K vlivu změny pohlaví na majetkové vztahy* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017 - Days of Law 2017, Část VI, Translidé nejen v rodinném právu*, Brno 2018.
52. Repo J., *Governing Juridical Sex: Gender Recognition and the Biopolitics of Trans Sterilization in Finland*, "Politics & Gender" 2019, nr 1.
53. Richards C., *The Legal Recognition of Same-Sex Couples: The French Perspective*, "The International and Comparative Law Quarterly" 2002, Nr 2 (51).
54. Sánchez González M.P., *La intersexualidad como problema jurídico* [w:] L. Díez Picazo, A. Cabanillas Sánchez, *Estudios Jurídicos en Homenaje al Profesor Luis Díez-Picazo*, Madrid 2003.

55. Sandland R., *Feminism and the Gender Recognition Act 2004*, "Feminist Legal Studies" 2005, nr 1.
56. Sigusch V., *Medizinischer Kommentar zum Transsexuellengesetz*, "Neue Juristische Wochenschrift" 1980, nr 50.
57. Sillero Groveto B., *Del derecho a la identidad de género al tratamiento integral de la transexualidad (Normativa estatal y autonómica)*, "Boletín del Ministerio de Justicia" 2014, nr 2170.
58. Šínová R., Zajíčková I., *Změna pohlaví v kontextu civilně procesního práva* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017 – Days of Law 2017, Část VI, Translidé nejen v rodinném právu*, Brno 2018.
59. Sørli A., *Governing (trans)parenthood: The tenacious hold of biological connection and heterosexuality* [w:] D. Otto (red.), *Queering International Law: Possibilities, Alliances, Complexities, Risks*, London – New York 2017.
60. Sørli A., *Legal Gender Meets Reality: A Socio-Legal Children's Perspective* [w:] A. Hellum (red.) *Human Rights, Sexual Orientation, and Gender Identity*, London – New York 2017.
61. Spengler A., *Transsexualität – eine Krankheit im Sinne der RVO*, "Neue Juristische Wochenschrift" 1978, nr 24.
62. Standley K., Davis P., *Family Law*, London 2013.
63. Suda K., *Transgender, rovné zacházení a veřejná ochránkyně práv* [w:] Z. Králíčková, R. Dávid, J. Valdhans (red.), *Dny Práva 2017 – Days of Law 2017, Část VI, Translidé nejen v rodinném právu*, Brno 2018.
64. Syse A., *Nye regler om kjønnskifte – et paradigmeskifte*, *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål* 2015 nr. 4.
65. Tamulionytė E, Žilvinskas A., *Situation of transgender persons in Lithuania: national review*, Wilno 2019.
66. Tănase A.R., *Noul Cod civil. Persoana fizică. Despre familie. Comentarii și explicații*, Bukareszt 2012.
67. Videbæk Munkholm N., *Legal Status of Transexual and Transgender Persons in Denmark* [w:] J.M. Scherpe (red.), *The Legal Status of Transsexual and Transgender Persons*, Cambridge 2015.
68. Voli S., *(Trans)gender citizenship in Italy: a contradiction in terms? From the parliamentary debate about Law 164/1982 to the present*, "Modern Italy" 2018, nr 23.
69. Waaldijk C. (red.), *More and more together: Legal family formats for same-sex and different-sex couples in European countries – Comparative analysis of data in the LawsAndFamilies Database*, 2017, no. 75.
70. Waaldijk K., *Small change, how the road to same-sex marriage got paved in the Netherlands* [w:] R. Wintemute, M. Andenaes (red.), *Legal Recognition of Same-Sex Partnerships. A Study of National, European and International Law*, Oxford 2001.
71. Wojewoda M., *Gender Modification in Poland: A Case Law Phenomenon in a Civil Law Country* [w:] I.C. Jaramillo, L. Carlson (red.), *Ius Comparatum – Global Studies in Comparative Law. Trans Rights and Wrongs. A Comparative Study of Legal Reform Concerning Trans Persons*, Cham 2021.
72. Бориславська М., *Нове бачення суб'єктів сімейних правовідносин*, Університетські наукові записки 2020, nr 1 (73).
73. Риженко Т., Теремцова Н., *Проблемні аспекти зміни статі крізь призму становлення міжнародних стандартів*, Збірник наукових праць ЛОГОС, Die Wichtigsten Vektoren für die Entwicklung der Wissenschaft im Jahr 2020. Band 2, Luxemburg 2020.

Polskie akty prawne

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
2. Ustawa z 25.02.1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1359).
3. Ustawa z 17.11.1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1805).
4. Ustawa z 29.09.1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2011 Nr 212, poz. 1264 ze zm.).
5. Ustawy z 28.11.2014 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 709 ze zm).
6. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 6.06.2020 r. w sprawie rodzajów, zakresu i wzorów dokumentacji medycznej oraz sposobu jej przetwarzania (Dz.U. poz. 666).
7. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 16.08.2018 r. w sprawie standardu organizacyjnego opieki okołoporodowej (Dz.U. poz. 1756).
8. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 20.09.2012 r. w sprawie standardów postępowania medycznego przy udzielaniu świadczeń zdrowotnych z zakresu opieki okołoporodowej sprawowanej nad kobietą w okresie fizjologicznej ciąży, fizjologicznego porodu, połoгу oraz opieki nad noworodkiem (Dz.U. poz. 1100 ze zm.).
9. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 20.09.2012 r. w sprawie warunków, sposobu i trybu zaopatrywania pacjentów szpitala w znaki identyfikacyjne oraz sposobu postępowania w razie stwierdzenia ich braku (Dz.U. poz.1098).
10. Dekret z 8.06.1955 r. Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U.1955 Nr 25, poz. 151 ze zm.).

Zagraniczne akty prawne

1. The Civil Partnership Between Persons of Different Sexes (Prescribed Bodies) (Scotland) Regulations 2021 [Szkocja].
2. Civil Partnership (Scotland) Act 2020 [Szkocja].
3. Ustawa z 1.07.2021 r., Lag om ändring i föräldrabalken (2021:783) [Szwecja].
4. The Marriage and Civil Partnership (Northern Ireland) Regulations 2020 [Irlandia Północna].
5. Ustawa z 28.05.2020 r., egyes közigazgatási tárgyú törvények módosításáról, valamint ingyenes vagonjuttatásról (2020. évi XXX. törvény) [Węgry].
6. Marriage (Same-sex Couples) and Civil Partnership (Opposite-sex Couples) (Northern Ireland) Regulations 2019 [Irlandia Północna].
7. Civil Partnership (Opposite-sex Couples) Regulations 2019 [Anglia i Walia].
8. Northern Ireland (Executive Formation etc) Act 2019 [Irlandia Północna].
9. Ustawa z 20.02.2018 r., Laki avioliittolain muuttamisesta (156/2015) [Finlandia].
10. Ustawa z 20.04.2018 r., Äitiyslaki (253/2018) [Finlandia].
11. Ustawa z 7.8.2018 r., Direito à autodeterminação da identidade de género e expressão de género e à proteção das características sexuais de cada pessoa (38/2018) [Portugalia].
12. Ustawa z 20.07.2017 r. – Das Gesetz zur Einführung des Rechts auf Eheschließung für Personen gleichen Geschlechts (BGBI. I S. 2787) [Niemcy],
13. Ustawa z dnia 10.10.2017 r. – Νόμος ν. 4491/2017 Νομική αναγνώριση της ταυτότητας φύλου – Εθνικός Μηχανισμός Εκπόνησης, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Σχεδίων Δράσης για τα Δικαιώματα του Παιδιού και άλλες διατάξεις (ΦΕΚ Α' 152) [Grecja].
14. Ustawa z 18.11.2017 r., Loi n° 2016-1547 modernisation de la justice du XXIe siècle (JORF n° 0269 du 19 novembre 2016) [Francja].
15. The Gender Recognition (Marriage and Civil Partnership Registration) (Scotland) Regulations 2016 [Szkocja].

16. Ustawa z 20.05.2016 r., *Regolamentazione delle unioni civili tra persone dello stesso sesso e disciplina delle convivenze* (Gazz. Uff, 21 maggio 2016, no 76) [Włochy].
17. Ustawa z 17.06.2016 r., Lov om endring av juridisk kjønn (LOV-2016-06-17-46) [Norwegia].
18. The Gender Recognition Register (Marriage and Civil Partnership) Regulations 2015 [Anglia i Walia].
19. Ustawa z 13.01.2015 r., Isyyslaki (11/2015) [Finlandia].
20. Ustawa z 23.12.2015 r., Bekendtgørelse af børneloven (LBK nr 1817) [Dania].
21. Ustawa z 23.12.2015 r., Σύμφωνο συμβίωσης, άσκηση δικαιωμάτων, ποινικές και άλλες διατάξεις (ΦΕΚ Α' 181/Α/24-12-2015) [Grecja].
22. Marriage and Civil Partnership (Scotland) Act 2014 [Szkocja].
23. Ustawa z 15.06.2014 r., Lov om ændring af sundhedsloven og lov om assisteret reproduktion i forbindelse med behandling, diagnostik og forskning, mv., (LBK nr 744) [Dania].
24. Ustawa z 23.12.2014 r., asmens tapatybės kortelės ir paso įstatymas (XII-1519) [Litwa].
25. Marriage (Same Sex Couples) Act 2013 [Anglia i Walia/Wielka Brytania].
26. Ustawa z 9.01.2013 r., Lov om Det Centrale Personregister (LBK nr 1297) [Dania].
27. Ustawa z 17.05.2013 r., Loi n° 2013-404 ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe (JORF n°0114 du 18 mai 2013) [Francja].
28. Ustawa z 3.02.2012, zákon občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (zákon č. 89/2012 Sb.) [Czechy].
29. Ustawa z 12.04.2012 r., Ändrad konstillhörighet (2011/12:142) [Szwecja].
30. Ustawa z 12.06.2012 r., Lov om ændring af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, lov om ægteskabets retsvirkninger og retsplejeloven og om ophævelse af lov om registreret partnerskab (LBK nr 532) [Dania].
31. Niderlandzki kodeks cywilny (nieuwe Burgerlijk Wetboek), Staatsblad, 2011 nr 272 [Niderlandy].
32. Ustawa z 15.03.2011 r., Cria o procedimento de mudança de sexo e de nome próprio no registo civil e procede à décima sétima alteração ao Código do Registo Civil (7/2011) [Portugalia].
33. Ustawa z 1.09.2011 r., *Disposizioni complementari al codice di procedura civile in materia di riduzione e semplificazione dei procedimenti civili di cognizione, ai sensi dell'articolo 54 della legge 18 giugno 2009, n. 69 (11G0192)*, (Gazz. Uff., 21 settembre 2011, no 150) [Włochy].
34. Ustawa z 16.11.2011 r., zákon o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů (zákon č. 373/2011 Sb.) [Czechy].
35. Ustawa z 8.01.2010 r., az anyakönyvi eljárásról (2010. évi I. törvény) [Węgry].
36. Ustawa z 31.05.2010 r., Permite o casamento civil entre pessoas do mesmo sexo (nr 9/2010) [Portugalia].
37. Ustawa z 29.12.2010 r., о защите детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию (№ 436-ФЗ) [Rosja].
38. Ustawa z 2.04.2009 r., Lag om upphävande av lagen (1994:1117) om registrerat partnerskap (2009:260) [Szwecja].
39. Ustawa z 17.06.2009 r., Codul Civil (287/2009) [Rumunia].
40. Ustawa z 27.06.2008 r., Lov om endringer i ekteskapsloven, barnelova, adopsjonsloven, bioteknologiloven mv. (felles ekteskapslov for heterofile og homofile par) (LOV-2008-06-27-53) [Norwegia].
41. Ustawa 3/2007 z 15.03.2007 r., *reguladora de la rectificación registral de la mención relativa al sexo de las personas* (BOE-A-2007-5585) [Hiszpania].
42. Ustawa z 26.01.2006, zákon o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů (zákon č. 115/2006 Sb.) [Czechy].
43. Ustawa z 19.01.2005 r., zákon o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon č. 36/2005 Z.z.) [Słowacja].
44. Ustawa 13/2005 z 1.07.2005 r., *por la que se modifica el Código Civil en materia de derecho a contraer matrimonio* (BOE-A-2005-11364) [Hiszpania].
45. Ustawa 15/2005 z 8.07.2005 r., *por la que se modifican el Código Civil y la Ley de Enjuiciamiento Civil en materia de separación y divorcio* (BOE-A-2005-11864) [Hiszpania].

46. Ustawa z 14.07.2005 r., ordonanta de urgenta privind evidenta, domiciliul, resedinta si actele de identitate ale cetatenilor Romani (719/2011) [Rumunia].
47. Ustawa z 8.11.2005 r., zákon o brannej povinnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon č. 570/2005 Z.z.) [Słowacja].
48. Gender Recognition Act 2004 [Wielka Brytania].
49. Civil Partnership Act 2004 [Anglia i Walia].
50. Ukraiński kodeks cywilny z 16.01.2003 r., Цивільний кодекс України (Dokument 435-IV) [Ukraina].
51. Ukraiński kodeks rodzinny z 10.01.2002 r., Сімейний Кодекс України (Dokument 2947-III) [Ukraina].
52. Litewski kodeks postępowania cywilnego z 28.02.2002 r., Civilinio Procesu Kodekso Patvirtinimo (IX-743) [Litwa].
53. Ustawa z 28.06.2002 r., Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta (563/2002) [Finlandia].
54. Ustawa 41/2002 z 14.11.2002 r., básica reguladora de la autonomía del paciente y de derechos y obligaciones en materia de información y documentación clínica (BOE-A-2002-22188) [Hiszpania].
55. Ustawa z 16.02.2001 r. – Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft (BGBl. I S. 266) [Niemcy].
56. Ustawa z 12.04.2000 r., zákon o evidenci obyvatel a rodných číslech a o změně některých zákonů (zákon o evidenci obyvatel) (Zákon č. 133/2000 Sb.) [Czechy].
57. Litewski kodeks cywilny z 18.07.2000 r., Civilinio Kodekso Patvirtinimo (VIII-1864) [Litwa].
58. Ustawa z 2.08.2000 r., zákon o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů (zákon č. 301/2000 Sb.) [Czechy].
59. Ustawa z 21.12.2000 r., Wet van 21 december 2000 tot wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek in verband met de openstelling van het huwelijk voor personen van hetzelfde geslacht (Wet openstelling huwelijk) (Staatsblad 2001, 9) [Niderlandy].
60. Ustawa z 15.11.1999 r., Loi n° 99-944 relative au pacte civil de solidarite (JORF n° 265 du 15 novembre 1999) [Francja].
61. Ustawa z 15.11.1997 r., закон об актах гражданского состояния (№ 143-ФЗ) [Rosja].
62. Ustawa z 17.12.1997 r., Wet van 17 december 1997 tot aanpassing van wetgeving aan de invoering van het geregistreerd partnerschap in Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek (Aanpassingswet geregistreerd partnerschap) (Staatsblad 1997-660) [Niderlandy].
63. Ustawa z 16.10.1996 r., lege cu privire la actele de stare civilă (119/1996) [Rumunia].
64. Ustawa z 14.12.1995 r., zákon o rodnom čísle (zákon č. 301/1995 Z. z.) [Słowacja].
65. Kodeks rodzinny Federacji Rosyjskiej z 29 grudnia 1995 r., Семейный кодекс Российской Федерации (№ 223-ФЗ) [Rosja].
66. Ustawa z 27.05.1994 r., zákonu matrikách (zákon č. 154/1994 Z. z.) [Słowacja].
67. Ustawa z 23.06.1994 r., Lag om registrerat partnerskap (1994:1117) [Szwecja].
68. Ustawa z 30.04.1993 r., Lov om registrert partnerskap [Norwegia].
69. Ustawa z 1.09.1992 r., Ústava Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov (zákon č. 460/1992 Zb.) [Słowacja].
70. Ustawa z 24.09.1993 r., zákon o mene a priezvisku (zákon č. 300/1993 Z. z.) [Słowacja].
71. Ustawa z 19.11.1992 r. Основи законодавства України про охорону здоров'я (Dokument 2801-XII) [Ukraina].
72. Ustawa z 7.06.1989 r., Lov om registreret partnerskab (LBK nr 821) [Dania].
73. Ustawa z 14.04.1982 r., Norme in materia di rettificazione di attribuzione di sesso (Gazz. Uff., 19 aprile 1982, no 106) [Włochy].
74. Ustawa z 10.09.1980 r. – Gesetz über die Änderung der Vornamen und die Feststellung der Geschlechtszugehörigkeit in besonderen Fällen (BGBl. I S. 1654) [Niemcy].
75. The Matrimonial Causes (Northern Ireland) 1978 [Irlandia Północna].
76. Divorce (Scotland) Act 1976 [Szkocja].
77. Matrimonial Causes Act 1973 [Anglia i Walia].

78. Ustawa z 21.04.1972 r., Lag om fastställande av könstillhörighet i vissa fall (1972:119) [Szwecja].
79. Ustawa z 8.06.1957 r., *sobre el Registro Civil* (BOE-A-2011-12628) [Hiszpania].
80. Konstytucja RFN z 23.05.1949 r. – Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [Republika Federalna Niemiec].
81. Ustawa z 10.06.1949 r., Föräldrabalk (1949:381) [Szwecja].
82. Ustawa z 16.03.1942 r., Codice Civile (Gazz. Uff., 4 aprile 1942 no 79) [Włochy].
83. Ustawa z 15.03.1803 r., Code civil ((Version en vigueur au 4 août 2021) [Francja].
84. Rozporządzenie Ministra Zdrowia Federacji Rosyjskiej z 23 października 2017 r., Об утверждении формы и порядка выдачи медицинской организацией документа об изменении пола (№ 49695) [Rosja].
85. Rozporządzenie z 12.12.2016 r., Forskrift om endring av juridisk kjønn for norske statsborgere bosatt i utlandet (FOR-2016-12-12-1565) [Norwegia].
86. Rozporządzenie z 26.01.2011, hotărâre pentru aprobarea Metodologiei cu privire la aplicarea unitară a dispozițiilor în materie de stare civilă (151/2011) [Rumunia].
87. Rozporządzenie z 18.03.2009 r., Об утверждении перечня медицинских показаний для медицинской стерилизации (№ 121n) [Rosja].
88. Rozporządzenie z 20.10.1994 r., vyhláška, ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona Národnej rady Slovenskej republiky o matrikách (Vyhláška č. 302/1994 Z. z.) [Słowacja].
89. Dekret z 29.03.2017 r., le décret N° 2017-450 relatif aux procédures de changement de prénom et de modification de la mention du sexe à l'état civil (JORF n°0077 du 31 mars 2017) [Francja].
90. Dekret z 20.12.2017 r., az anyakönyvezési feladatok ellátásának részletes szabályairól (429/2017) [Węgry].
91. Dekret z 19.05.2014 r., az anyakönyvezési feladatok ellátásának részletes szabályairól (32/2014) [Węgry].
92. Zarządzenie z 5.10.2016 r., Про встановлення медико-біологічних та соціально-психологічних показань для зміни (корекції) статевої належності та затвердження форми первинної облікової документації й інструкції щодо її заповнення (Dokument 1041) [Ukraina].
93. Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 12.01.2011 r., Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання (Dokument 95/5) [Ukraina].
94. Dyrektywa 79/7/EWG (Dz.Urz. WE L 6 z 10.01.1979).
95. Dyrektywa 76/207/WE (Dz.Urz. WE L 39 z 14.02.1976).

Polskie orzecznictwo

1. Postanowienie SN z 22.03.1991 r., III CRN 28/91, LEX nr 519375.
2. Uchwała SN z 25.02.1978 r., III CZP 100/77, OSP 1983, nr 10, poz. 217.
3. Uchwała SN z 22.06.1989 r., III CZP 37/89, OSNCP 1989, nr 12, poz. 188.
4. Uchwała SN z 8.05.1992 r., III CZP 40/92, LEX nr 162225.
5. Uchwała SN z 22.09.1995 r., III CZP 118/95, OSNC 1996/1, poz. 7.
6. Uchwała SN z 27.02.2020 r., III CZP 56/19, LEX nr 2786143.
7. Wyrok SN z 6.12.2013 r., I CSK 146/13, LEX nr 1415181.
8. Wyrok SN z 10.01.2019 r., II CSK 371/18, OSNC 2019, nr 10, poz. 104.
9. Postanowienie SA w Katowicach z 13.06.2017 r., V ACz 495/17, LEX nr 2317651.
10. Wyrok SA w Łodzi z 15.12.2017 r., I ACa 531/17, LEX nr 2463463.
11. Wyrok SA we Wrocławiu z 7.03.2016 r. I ACa 1830/15.

12. Orzeczenie Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy z 24.09.1964 r., II CR 515/64, PiP 1965, nr 10, s. 600–602.

Zagraniczne orzecznictwo

1. Wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 11.10.1978 r., I BvR 16/72, BVerfGE 49, 286 [Niemcy].
2. Wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 16.03.1982 r., 1 BvR 983/81; BVerfGE 60, 123 [Niemcy].
3. Wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 26.01.1993 r., 1 BvL 38, 40, 43/92, BVerfGE 88, 87 [Niemcy].
4. Wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 6.12.2005 r., 1 BvL 3/03, BVerfGE 115, 1 [Niemcy].
5. Wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 18.07.2006 r., 1 BvL 1 und 12/04; BVerfGE 116, 243 [Niemcy].
6. Wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 27.05.2008 r., 1 BvL 10/05; BVerfGE 121, 175 [Niemcy].
7. Wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego z 11.01.2011, BVerfGE 128, 109 [Niemcy].
8. Wyrok Sądu Kasacyjnego (Najwyższego) z 20.07.2015 r., Corte di Cassazione, Sentenza n. 15138/2015 [Włochy].
9. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 25.10.2015, 221/2015 [Włochy].
10. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Montpellier z 16.09.2020 r. (18-50.080; 19-11.251) – Cour de Cassation – Première chambre civile – ECLI:FR:CCAS:2020:C100519 [Francja].

Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej

1. Wyrok TSUE z 30.03.1996 r., źródło: <https://eur-lex.europa.eu/>.
2. Wyrok TSUE C-117/01 z 7.01.2004 r., źródło: <https://eur-lex.europa.eu/>.
3. Wyrok TSUE C-423/04 z 27.04.2006 r., źródło: <https://eur-lex.europa.eu/>.

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

1. Wyrok ETPCz z 6.11.1980 r., nr 7654/76, LEX nr 80814.
2. Wyrok ETPCz z 17.10.1986 r., nr 9532/81, LEX nr 81014.
3. Wyrok ETPCz z 27.09.1990 r., nr 10843/84, LEX nr 81114.
4. Wyrok ETPCz z 25.03.1992 r., nr 13343/87, LEX nr 81251.
5. Wyrok ETPCz z 30.07.1998 r., nr 31-32/1997/815-816/1018-1019, źródło: <http://www.pfc.org.uk/caselaw/Full%20text%20of%20the%20Courts%20judgment.pdf>.
6. Wyrok ETPCz z 11.07.2002 r., nr 25680/94, LEX nr 75472.
7. Wyrok ETPCz z 11.07.2002 r., nr 28957/95, LEX nr 75473.
8. Wyrok ETPCz z 23.05.2006 r., nr 32570/03, LEX nr 180551.
9. Wyrok ETPCz z 11.09.2007 r., nr 27527/03, LEX nr 304637.
10. Postanowienie Komisji Praw Człowieka z 15.12.1977 r., nr 6699/74, źródło: <https://eur-lex.europa.eu/>.